

ON ERO MIEHELLÄ JA MIEHELLÄ.
KIELITOIMISTON SANAKIRJAN MIESKUVA

Krista Huupponen
Maisterintutkielma
Suomen kieli
Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2021

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Tekijä Krista Huupponen	
Työn nimi <i>On ero miehellä ja miehellä. Kielitoimiston sanakirjan mieskuva</i>	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Maisterintutkielma
Aika Toukokuu 2021	Sivumäärä 104
Tiivistelmä <p>Tämän maisterintutkielman aihe on <i>Kielitoimiston sanakirjan</i> (2018) mieskuva. Tutkimus asettuu eräänlaiseksi jatkumoksi suomen kielen yksikielisten sanakirjojen tutkimukselle, joissa on tutkittu mies- ja naiskuvia.</p> <p>Mieskuvan muodostumista on tarkasteltu seuraavien tutkimuskysymysten kautta: 1. Millaisten hakusanojen yhteydessä <i>mies</i>-esimerkki esiintyy <i>Kielitoimiston sanakirjassa</i> (2018) ja miten <i>mies</i>-esimerkin sisältävät hakusanat jakautuvat eri sanaluokkaryhmien välillä? 2. Millaisia ovat ne henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat, joiden artikkeleissa <i>mies</i>-esimerkki esiintyy? 3. Millainen mieskuva välittyy sen perusteella, miten miehestä <i>mies</i>-esimerkeissä puhutaan? Miten mieskuva suhteutuu käsitykseen hegemonisesta ja toksisesta maskuliinisuudesta?</p> <p>Tutkimuksen aineisto koostuu sellaisista sana-artikkeleista, joiden käyttöesimerkeissä esiintyy <i>mies</i>-sana (788 kpl). Hakutuloksen sanaluokkajakoon perustuvan semanttisen luokittelun perusteella <i>mies</i>-esimerkki esiintyy useimmin substantiivihakusanojen artikkeleissa (324 <i>mies</i>-osumaa). Tarkempi analyysi kohdistuu henkilötarkoitteisiin substantiivihakusanoihin (79 kpl), joihin sisältyy noin puolet substantiivihakusanojen <i>mies</i>-esimerkeistä. Henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat jakautuvat yleisesti henkilötarkoitteisiin hakusanoihin (48 kpl) sekä vain 'miestä' (26 kpl) ja vain 'naista' (5 kpl) tarkoittaviin hakusanoihin. Hakusanoista nousevat teemat liittyivät alkoholin haittakäyttöön, ulkoisiin ja henkisiin ominaisuuksiin, alhaiseen yhteiskunnalliseen asemaan, työelämään ja sen hierarkioihin, seuraelämään ja sukupuolisuhteisiin sekä ominaisuuksiin, jotka tekevät miehestä <i>miesten miehen</i>.</p> <p>Eri teemojen ja <i>mies</i>-esimerkkien analyysi paljastaa mieskuvan perustuvan korostuneesti miesten keskiseen kilpailuun, joka liittyy hegemoniseen maskuliinisuuteen. Hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle jäävät etenkin alistuvat, pehmeät ja tahdottomat miehet, työttömät ja syrjäytyneet miehet ja työelämässä kokemattomat ja kyvyttömät miehet. Hierarkian ylimmille sijoille yltävät monin tavoin kyvykkäät miehet, jotka vastaavat paitsi (miehisen) työelämän vaatimuksiin myös niihin edellytyksiin, joita miehelle voidaan kohdistaa myönteisiä ominaisuuksia ja miehekkyyttä kuvastavilla <i>mies</i>-ilmauksilla. Tutkimustulosten perusteella miesaihe näyttäytyy tärkeänä sekä sanakirjatyössä että laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa.</p>	
Asiasanat - leksikografia, sanakirjatyö, miestutkimus, mieskuva, maskuliinisuus	
Säilytyspaikka - Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimusaiheen esittely	1
1.2	Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne	3
1.3	Aiempi tutkimus	4
2	LEKSIKOGRAFIA	7
2.1	Yleinen ja yhteinen totuus: leksikografisen työn tarkoitus ja käsitteet	7
2.2	Sanakirjan toimittamisen etiikka: valinnat, piilonormatiivisuus ja arvosidonnaisuus	10
2.3	Suomen yksikielisten sanakirjojen kehitysvaiheita: <i>Nykysuomen sanakirjasta kohti Kielitoimiston sanakirjaa</i>	13
3	MIES MONITIETEISENÄ TUTKIMUSKOHTEENA	18
3.1	Mies ja maskuliinisuudet: kriittisen miestutkimuksen käsitteitä	18
3.2	Kielen mieskeskeisyys: epäsymmetria, geneerinen maskuliinisuus ja piilomaskuliinisuus	25
3.3	Sukupuolten esitys sanakirjoissa	27
4	AINEISTO JA MENETELMÄT	31
4.1	<i>Kielitoimiston sanakirja</i> aineistona	31
4.2	Aineiston kerääminen ja rajaaminen luokittelua varten	33
4.3	Hakusanojen luokittelun vaiheet, lopulliset luokat ja analyysin kohdistaminen henkilötarkoitteisiin substantiivihakusanoihin	38
5	ANALYYSI	40
5.1	<i>Mies</i> -esimerkkien esiintyminen eri sanaluokkien sana-artikkeleissa	40
5.2	Yleisesti henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat	42
5.2.1	<i>Doku, juoppo, viinamäen mies</i> : alkoholinkäyttöön liittyvät hakusanat ja ilmaukset	43
5.2.2	<i>Rötkäle, turjake, ällötys</i> : kielteisiä fyysisiä ominaisuuksia nimeävät hakusanat	44
5.2.3	<i>Lullukka, tossu, pelle</i> : kielteisiä henkisiä ominaisuuksia nimeävät hakusanat	45
5.2.4	<i>Piru, ketale, heittiö</i> : haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista arvoa nimeävät hakusanat	47
5.2.5	<i>Aikuinen, lapsi, naapuri</i> : tavanomaiset ja neutraalit hakusanat	49
5.2.6	<i>Pekka ja mies</i> : geneeriset miehet ja mies-ilmaukset	50
5.2.7	<i>Elävö, oppinut, saarnaaja</i> : muut neutraalit hakusanat	54

5.2.8	<i>Hurmaaja, iskijä, viettelijä</i> : seuraelämään liittyvät hakusanat	55
5.3	Vain miestarkoitteiset substantiivihakusanat	56
5.3.1	<i>Aatami, kaksilahkeinen, mies</i> : neutraalit miestarkoitteiset hakusanat ja ilmaukset	56
5.3.2	<i>Adonis, tumppi ja roikale</i> : miehen ulkoisia ominaisuuksia nimeävät hakusanat	62
5.3.3	<i>Kyrpä ja tohveli</i> : miehen henkisiä ominaisuuksia nimeävät hakusanat	63
5.3.4	<i>Parkettien partaveitsi, rakastaja ja peräkamarin poika</i> : seuraelämään ja sukupuolisuhteisiin liittyvät hakusanat ja ilmaukset.....	65
5.3.5	<i>Hulttio ja retale</i> : haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista asemaa nimeävät hakusanat	66
5.3.6	<i>Maitoparta, vanhat parrat, ykkösmies</i> : hierarkkisuutta osoittavat hakusanat ja ilmaukset.....	68
5.3.7	<i>Ritari ja myönteisten ominaisuuksien mies</i> : kurinalaista miehekkyyttä ilmentävät hakusanat ja ilmaukset	71
5.4	Vain naistarkoitteiset substantiivihakusanat	73
5.5	<i>Mies</i> -esimerkeistä muodostuva mieskuva kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta.....	75
5.5.1	Miehen <i>rumiluksesta</i> varsinaiseen <i>adonikseen</i> : ulkoisten ominaisuuksien mies	75
5.5.2	<i>Lullukasta</i> todelliseen <i>hirviöön</i> : henkisten ominaisuuksien mies	77
5.5.3	<i>Mies oli juoppo heittiö</i> : syrjäytyneet miehet	79
5.5.4	<i>Ei ole maitoparrasta miesten töihin</i> : miehen työt ja hegemoninen hierarkia	82
5.5.5	<i>Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia</i> : mies parisuhteiden ja sukupuolisuhteiden viejänä ja vietävänä	84
5.5.6	<i>Kesti kuin mies, miehen lailla</i> : täysikasvuiset ja miehekkäät miehet..	86
6	PÄÄTÄNTÖ.....	88
6.1	Tutkimuskysymykset ja keskeiset tulokset	88
6.2	Tutkimuksen merkitys	94
6.3	Tutkimuksen arviointi ja jatkotutkimusaiheet.....	97
	LÄHTEET	99

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimusaiheen esittely

“Sanoista mies tunnetaan”, kuuluu tunnettu suomalainen sananlasku. Tässä tutkielmassa kohdataan sekä mies että sanat, sillä pureudun suomen kielen keskeisimmän ja ajantasaisimman sanakirjan eli *Kielitoimiston sanakirjan* (2018, KS) mieskuvaan tarkastelemalla *mies*-sanana käyttöä sanakirjan artikkeleissa. Aineiston osalta tutkimus asettuu osaksi leksikografian eli sanakirjojen ja sanakirjatyön tutkimusta, mutta miesnäkökulman vuoksi sillä on merkittävä jalansija myös sukupuolentutkimuksessa ja tarkemmin kriittisessä miestutkimuksessa.

Tutkimusaiheen idea virisi ollessani harjoittelussa *Kielitoimiston sanakirjan* toimituksessa kesällä 2018. Harjoittelun aikana sain arvokasta kokemusta sanakirjatyöstä ja samalla erään näköalan sukupuolineutraaliin kielenkäytön tarpeellisuuteen myös sanakirjoissa. Saman kesän aikana heräsi myös innostus miesasiaan *toksisen maskuliinisuuden* käsitteen noustessa yhä enemmän esiin valtamedioissa. Harjoittelu osoittautuikin tutkielman kannalta lähes johdatuksen kaltaiseksi ajanjaksoksi. Mieskuvan tarkastelu on tarpeellista, sillä miehen asema tasa-arvokeskustelussa nousee yhä enemmän esille. Lisäksi mieskuvan tutkimusta on tehty myös *Kielitoimiston sanakirjan* edeltäjästä eli *Perussanakirjasta* (Mantila 1998). Mantilan (mp.) tutkimus on toteutettu 1990-luvun lopulla, ja siksi tutkimusaiheeseen on syytä palata myös ajantasaisimman sanakirja-aineiston osalta. Aiempaa tutkimusta esittelen kuitenkin enemmän luvussa 1.3.

Kielitoimiston sanakirjaa voi pitää ainutlaatuisena aineistona tämän tutkimuksen tavoitteen saavuttamisessa. Sanakirjat ovat tietynlaisia läpileikkauksia, jotka kuvastavat sitä todellisuutta ja yhteiskuntaa, jossa elämme. *Kielitoimiston sanakirjan* läpileikkaus voi kuitenkin olla omaa ilmestymisaikaansa laajempi, sillä sanakirja on alun perin koottu edeltäjiensä perusteella (ks. Grönros 2013: 50; Tyysteri 2013: 113).

Sanakirjoissa pyritään yleensä mahdollisimman kattavaan sanaston kuvaukseen, mutta sitä pidetään leksikografisesti lähes mahdottomana tehtävänä (ks. Lehtosalo & Tyysteri 2013: 9). Sanakirjoja on myös tyypillisesti pidetty sopivina aineistoina sukupuolten esitysten tarkasteluun (Cameron 1996: 140–144), ja juuri sukupuolet keräävät ympärilleen huomattavasti synonyymista aineistoa (ks. Mantila 1998: 19). Sanakirjoja pidetään kielenkäytön auktoriteetteina, eräänlaisena kieliyhteisön kollektiivisena tajuntana ja lopullisen totuuden kuvaajina (ks. Mantila 1998: 16; Lehtosalo & Tyysteri 2013: 16). Erityisesti *Nykysuomen sanakirjan* auktoriteettiasema on vakiintunut, ja sanakirjaan on luotettu kuin ”jumalan sanaan” (ks. Siiroinen 1988: 41; Lehtosalo & Tyysteri 2013: 9). Sanakirjan sisällöllä on siten myös sukupuolten esittämisen kannalta merkitystä, sillä sanakirjat vaikuttavat siihen, miten erilaiset ilmaukset mielletään (ks. Mantila 1998: 16). Tässä tutkimuksessa keskeisen roolin saa kuitenkin *Kielitoimiston sanakirjan* teknisten hakutyökalujen suoma mahdollisuus kohdentaa *miehen* käytön tarkastelu sana-artikkelin esimerkkeihin pelkkien hakusanojen sijaan. Tämä mahdollistaa tuoreemman otteen sanakirjatutkimuksen tekemiseen esimerkiksi Siiroisen (1988) ja Mantilan (1998) tutkimuksiin verrattuna.

Tutkielman tavoite on mieskuvan ohella tarkastella myös sitä, missä määrin kielellisen tasa-arvon ja seksistisen kielen piirteet koskettavat miehiä. Seksistisellä kielellä tarkoitetaan sukupuoleen perustuvaa kielellistä halventamista, vähättelyä, näkyvämmäksi tekemistä ja sukupuolistereotypioita, ja niiden neutralisoiminen on yksi kielitieteellisen sukupuolentutkimuksen tavoitteista (ks. Engelberg 2007). Usein näkökulma on naisen kielellisessä asemassa ja sen parantamisessa: mies on hegemoninen eli yleispätevä, oletettu ja ensisijainen ihminen, nainen puolestaan toisarvoinen ja tunnusmerkkinen naisihminen (Bem 1993: 2; Engelberg 2018: 31–38). Tässä tutkimuksessa tavoitteena onkin keskittää katse nimenomaan miehiin ja tarkastella, missä määrin seksistisen kielen piirteet, kuten halventaminen ja sukupuolistereotypiat, koskettavat miehiä. Keskeisen näkökulman tähän tarkasteluun antaa *toksisen maskuliinisuuden* käsite, jonka mukaan *hegemoninen maskuliinisuus* ei takaa miehille ainoastaan etuoikeuksia vaan asettaa samalla kapeat rajat hyväksyttävälle maskuliinisuudelle (käsitteiden määrittelystä, ks. luku 3.1).

Kielen ja sukupuolen tarkastelu on ajan hengen mukainen ja tarpeellinen yhdistelmä, sillä kielellisen tasa-arvon tarve on ollut voimakkaasti esillä niin virallisissa kannanotoissa kuin käytännön linjauksissa. Ensimmäisen virallisen suosituksen tasa-arvoisen kielen huomioinnista on antanut Euroopan neuvosto (Council of Europe 1990) yli kolmekymmentä vuotta sitten. Suosituksessa rohkaistaan huomioimaan etenkin naisen kielellinen näkyvyys, rooli ja yhteiskunnallinen asema sellaisissa kielellisissä käytännöissä, joissa miehen kielellinen asema nähdään vakiintuneena ja ensisijaisena (mp.). Suomen kielen osalta suositus on huomioitu suomen kielen lautakunnan lausunnossa (Kotus 2007), jonka mukaan kielimme epätasa-arvoisuus näkyy

erityisesti 1) sukupuoleen viittaavissa ammattinimikkeissä (*aulaemäntä, järjestysmies*), 2) henkilöviittausten epäsymmetrisessä sukupuolen merkitsemisessä (*lääkäri, naislääkäri*) sekä 3) sanastossa ja sanonnoissa, jotka sisältävät geneeristä eli yleispätevää maskuliinista ainesta (*jokamiehen oikeus, lähteä yhtenä miehenä*). Jokaisesta lautakunnan nimeämistä kohdasta on tehty ansiokasta ja tasa-arvoa edistävää tutkimusta (ks. esim. Karppinen 2001; 2009, Tyysteri 2011, Engelberg 2001; 2016). Lisäksi ainakin Aamulehti (16.9.2017) ja Duunitori (24.10.2019) ovat tehneet sukupuolineutraalien ammattinimikkeiden yleistymisen eteen konkreettisia ja kannustavia muutoksia. Nämä konkreettiset toimet ja linjaukset vaikuttavat myös *Kielitoimiston sanakirjan* toimittamiseen, sillä jos muutokset vakiintuvat, esimerkiksi *esimiestä* neutraalimpi *esihenkilö* voi päätyä sanakirjaan (ks. HS Kuukausiliite 6.3.2021).

Suomen kielen lautakunnan lausunnossa (Kotus 2007) kuitenkin esitetään, että geneeristä maskuliiniainesta sisältäviin sanontoihin kuten *lähteä yhtenä miehenä* ei tarvitse puuttua, vaan ne “elävät kieliyhteisössä aikansa ja häviävät itsestään”. Näiden ilmausten esittäminen sanakirjassa on tarpeellista myös niin kauan kuin ne ovat yhä käytössä (Grönros 2013: 49). Erilaisten geneeristen ja ‘miestä’ tarkoittavien *mies*-ilmausten tuoma näkökulma on kuitenkin oleellinen niin mieskuvan kuin kielellisen tasa-arvonkin tarkastelun kannalta. *Mies*-ilmausten on katsottu korostavan miehen myönteistä kuvaa (Siirainen 1988; Mantila 1998; Engelberg 2018). Tämä näkökulma voidaan haastaa juuri *hegemonisen ja toksisen maskuliinisuuden* käsitteiden avulla, jolloin mieskuva voi olla paitsi aiempaa laajempi myös paljastavampi. Yhtäältä sanakirjatyön kannalta on tärkeää huomioida, milloin sukupuoliin kohdistuvan asenteellisuus on tarpeetonta. Koska *Kielitoimiston sanakirja* tukeutuu suomen kielen lautakunnan kannanottoihin (ks. Grönros 2013: 38; Kotus 2020a), seksistisen kielen ja sukupuoliin kohdistuvan asenteellisuuden esittämiseen on tarpeen kiinnittää huomiota myös sanakirjatyössä. Viranomaisten asiallisen kielen käyttämiseen velvoittaa myös Suomen laki (Hallintolaki 2003: 9§). Esittelen seuraavaksi tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenteen.

1.2 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen tarkoitus on selvittää, millainen *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) mieskuva on. Pyrin selvittämään mieskuvaa seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

1. Millaisten hakusanojen yhteydessä *mies*-esimerkki esiintyy *Kielitoimiston sanakirjassa* (2018) ja miten *mies*-esimerkin sisältävät hakusanat jakautuvat eri sanaluokkaryhmien välillä?

2. Millaisia ovat ne henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat, joiden artikkeleissa *mies*-esimerkki esiintyy?
3. Millainen mieskuva välittyy sen perusteella, miten miehestä *mies*-esimerkeissä puhutaan? Miten mieskuva suhteutuu käsitykseen hegemonisesta ja toksisesta maskuliinisuudesta?

Vastaan tutkimuskysymyksiin keräämällä *Kielitoimiston sanakirjan* hakutoimintojen avulla kaikki *mies*-sanan sisältävät esimerkit (*mies*-esimerkit) ja muut artikkeli-tiedot (esim. sana-artikkelin hakusanan, käyttöalan, tyyliarvon, merkitysryhmän ja se-litteen). Tätä prosessia kuvaan tarkemmin luvussa 4.2.

Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastatakseni *mies*-esimerkkien perusteella muodostuva aineisto täytyy luokitella hakusanojen merkityksen mukaan, ja tässä noudatan pääosin perinteistä sanaluokkajakoa (ks. VISK §438). Pidän kuitenkin kaikki *Kielitoimiston sanakirjaan* taipumattomiksi tai vaillinaisesti taipuviksi merkityt sanat omana ryhmänään. Luvussa 5.1 esitetyssä analyysissä luokittelun avulla on mahdol-lista kuvata laajasti, millaisten sanojen yhteyteen *mies*-esimerkki on päätynyt. Ana-lyysi kuitenkin tarkentuu lopulta substantiivien luokkaan ja edelleen henkilötarkoit-teisiin substantiivihakusanoihin. Vastaan tämän rajauksen avulla toiseen tutkimusky-symykseen analysoimalla luvuissa 5.2–5.4, miten *mies*-esimerkin sisältävien henkilö-tarkoitteisten hakusanojen merkitys tarkentuu yleisesti 'ihmiseen', 'mieheen' ja 'nai-seen'. Henkilötarkoitteisuuden lisäksi analysoin, millaisia teemoja henkilötarkoittei-sista substantiivihakusanoista nousee. Näiden teemojen kautta muodostuu myös lo-pulta *mies*-esimerkkien perusteella syntyvä *Kielitoimiston sanakirjan* mieskuva, jota erittelen kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta luvussa 5.5.

1.3 Aiempi tutkimus

Tämän tutkielman kannalta tärkeimpiä taustoittavia tutkimuksia ovat ne tutkimukset, joissa on tutkittu mies- ja naiskuva *Kielitoimiston sanakirjan* edeltäjistä eli *Perussanakir-jasta* (PS) ja *Nykysuomen sanakirjasta* (NS). Mari Siiroinen (1988) on tarkastellut tutki-muksessaan "Aito naisellinen tunteenpurkaus eli Nykysuomen sanakirjan naiskuva" naiskuva sanojensa mukaisesti "umpimähkäisellä esimerkkilauseiden haravoinnilla" (mts. 41). Siiroinen (mts. 43–45) on verrannut analyysissään keskenään artikkeleita *mies* ja *nainen*. Siiroisen mukaan mies näyttäytyy sanakirjassa arvokkaampana juuri miehen parhaisiin ominaisuuksiin liittyvien sanontojen vuoksi, kun taas nainen ku-vataan sanakirjassa huonona ja heikkona. Naisten ja miesten välillä tärkeys ilmenee Siiroisen mukaan sen kautta, kuinka paljon tietyille sanoille on varattu tilaa sanakir-jasta. Siten esimerkiksi naisen rooli vaimona on hyväksyttävä ja tärkeä naisen rooli,

koska artikkeli on pidempi kuin miehen aviomiesmerkityksen esitys. Vaikka Siiroisen tutkimusaihe keskittyy naiskuvan ympärille, ei sitä ole käsitelty huomioimatta miestä. Siiroinen listaakin nostamistaan esimerkeistä erilaisia hakusanoja, joilla on luonnehdittu miesten ja naisten eri rooleja aviomiehinä, vaimoina, isinä ja äiteinä. (Mp.) Näiden esimerkkien kautta miehen ja naisen esitykset sanakirjassa voivat näyttäytyä tavalliselle sanakirjan käyttäjälle sovinnistisena ja misogynisena (mts. 41).

Harri Mantilan tutkimus ”Jätkät ja jässikät, don juanit ja gentlemannit eli Perus-sanakirjan mieskuva” (1998) on aiheensa vuoksi lähin verrokki omalle tutkimukselleni. Mantilan tutkimus kohdistuu ’miestä’ tarkoittaviin hakusanoihin, jotka hän on kerännyt PS:sta käymällä läpi kaikki sanakirjan osat ja keräämällä sieltä ’miestä’ merkitsevät sanat (Mantila 1998: 17–18). Aineiston kerääminen vaikuttaa olleen systemaattisempaa Siiroisen (1988) tutkimukseen verrattuna. Mantila (1998: 17–18) on myös luokitellut keräänsä sanat merkityksen perusteella kahdeksaan eri luokkaan:

1. Pelkästään ’miestä’ merkitsevät sanat, jotka eivät korostetusti viittaa mihinkään erityisominaisuuteen, esim. *mies, heppu, jätkä, äijä*.
2. Sanat, jotka viittaavat johonkin ruumiin tai hengen ominaislaatuun ja jotka tarkoittavat ’miestä’, esim. *jässikkä* (PS: kookkaasta, kömpelöstä pojasta t. miehestä), *jörrikkä* (jurosta miehestä).
3. Yhteiskunnalliseen asemaan liittyvät miesmerkityksiset sanat, esim. *herra, pösö* (ark. rikkaasta t. johtavassa asemassa olevasta miehestä).
4. Haukkumasanat, joita käytetään vain miehestä ja joiden käyttöesimerkeissäkään on PS:ssa vain mies, esim. *heittiö* (*Pahankurinen pojan heittiö. Mies oli juoppo heittiö.*), *ketale* (*Mokoma miehen ketale.*).
5. Seksuaalisuuteen liittyvät miesmerkityksiset sanat, esim. *donjuan*.
6. Sukulaisuussuhteita ilmaisevat sanat, esim. *isä, veli, eno*.
7. Usein kielteiset sekä substantiivina että adjektiivina käytetyt sanat, jotka eivät suoraan viittaa sukupuoleen, mutta joiden käyttöesimerkeissä PS:ssa esiintyy vain mies, esim. *kollo* (*Ei sitä kaikki kollot tajua. Senkin kollo! Kollo mies.*).
8. Jotkin adjektiivit, jotka tuntuvat aina liittyvän joko mieheen tai naiseen ja joiden esimerkeissä ainakin PS:ssa otetaan kantaa sukupuoleen, esim. *potra* (*Heille syntyi potra poika.*), *rävöäkkä* (*Rävöäkkä tyttö töissään.*).

Luokittelua hyödynnetään myös tässä tutkimuksessa, mutta erilaisen aineiston vuoksi luokittelua ei ole mahdollista toteuttaa Mantilan tavoin, eikä kyseessä siksi ole täysin vertaileva tutkimus. Mantilan tutkimus kuitenkin antaa arvokkaita näkökulmia myös oman aineistoni tarkasteluun. Lisäksi osa aineiston hakusanoista on samoja kuin Mantilan aineistossa, vaikka aineisto on muodostunut eri tavoin ja eri lähtökohdista. Vaikka Mantilan tutkimuksessa keskitytään pääsääntöisesti miestarkoitteisiin hakusanoihin, Mantila on myös nostanut tarkasteluun sana-artikkeleiden esimerkkejä ja naisvastineita. Siksi aineiston käsittely on samankaltaista kuin Siiroisen (1988)

tutkimuksessa. Siiroisen tutkimuksesta poiketen tässä tutkimuksessa keskitytään kuitenkin pääosin miesnäkökulmaan. Naisvastineita ynnä muuta *naisen* käsittelyä sanakirjan artikkeleissa nostetaan kuitenkin esiin analyysin tukena.

Mantilan (1998: 17) mukaan hänen aineistossaan kiinnostavimpia ovat olleet sellaiset sanat, joita NS:ssa ei vielä ole ollut, sillä niiden kautta on pystynyt havaitsemaan mieskuvassa ja ylipäättään mieheen suhtautumisessa tapahtuvaa muutosta. Mantilasta poiketen tässä tutkimuksessa kiinnostavia puolestaan voivat olla juuri sellaiset sana-artikkelit, jotka ovat siirtyneet *mies*-esimerkkien kera muodossa tai toisessa sanakirjasta toiseen, sillä niiden esitystavat sanakirjassa voivat heijastella mieskuvaan liittyviä pinttymiä, joita on syytä tarkastella kriittisestä näkökulmasta. Tämä on erityisen aiheellista Mantilan saamien tuloksien vuoksi: Mantilan (mts. 29–30) mukaan PS on jopa misantrooppinen, koska sanastossa on paljon affektiivista ainesta, joka on lähes täysin kielteisesti sävytynyttä. PS:n mieskuvaa Mantila kuvaa kielteisesti ja vanhanaikaiseksi, mikä välittyy sanastosta siten, että jokaiselle kielteiselle ominaisuudelle on oma sanansa. Mieheen kohdistuvia kielteisiä sanoja on myös selvästi enemmän naisiin verrattuna. Kielteisyys myös kohdistuu miesten ja naisten välillä erilaisille alueille: Mies voi säilyttää asemansa kunnollisena ja hyväksyttynä yhteiskunnan jäsenenä tekemällä työtä ja olemalla jotain muuta kuin *heittiö*, *ketale* tai *renttu*. Naisen kunnollisuus puolestaan määrittänyt ainoastaan sen kautta, kuinka hyvin hän pystyy säilyttämään siveytensä. (Mp.)

Mantilan (1998) ja Siiroisen (1988) tutkimusten perusteella mies- ja naiskuvaan liittyvän tutkimuksen perinnettä on syytä edelleen jatkaa myös *Kielitoimiston sanakirjassa*. KS:n *miehiä* ja *naisia* on kuitenkin tutkittu kielellisen tasa-arvon näkökulmasta. Eija-Riitta Grönros (2007) on tutkinut KS:n 'ihmistä' tarkoittavia *mies*-loppuisia sanoja, niiden rinnalle nousseita naisvastineita ja yhä neutraalimpien vastineiden vakiintumista. Grönros (2007) myös pohtii sanakirjan mahdollisuuksia edistää sukupuolineutraalia kieltä. Myöhemmin myös Laura Tyysteri (2011) on tutkinut sukupuolen merkitsemistä *Nyky-suomen sanakirjan* ja *Kielitoimiston sanakirjan nais-* ja *mies*-alkuisissa yhdyssubstantiiveissa. Vertailevan tutkimuksen tulokset paljastivat, että moniin näennäisesti henkilötarkoitteisiin sanoihin kätkeytyy edelleen miestarkoitteinen konnotaatio (mts. 177). Tulos on yllättäväkin siihen nähden, että *mies*-loppuisten henkilötarkoitteisten sanojen merkityksiä on NS:n artikkeleista päivitetty KS:aan tarkoittamaan pääosin 'miestä' (ks. Grönros 2007). Sanakirjoilla on lopulta huomattava merkitys sukupuoliin liittyvien käsitysten esittämisessä, sillä sukupuolet ovat ylipäättään sanastollisia "attraktiokeskuksia", jotka keräävät ympärilleen paljon synonyymista sanastoa (ks. Mantila 1998: 19). Sanakirjoja pidetään myös auktoriteetteina, joiden määrittämällä ja esimerkeillä on vaikutusta siihen, millaisia merkityksiä eri ilmauksille annetaan (Cameron 1996: 140–144). Tarkastelen seuraavassa luvussa leksikografiaa eli sanakirjoja ja sanakirjatyötä käsittelevää tieteenalaa laajemmin.

2 LEKSIKOGRAFIA

2.1 Yleinen ja yhteinen totuus: leksikografisen työn tarkoitus ja käsitteet

Tutkimukseni sijoittuu leksikografiaa eli sanakirjoja ja sanakirjatyötä käsittelevään tieteelliseen viitekehykseen. Leksikografia on ollut marginaalinen tutkimus- ja opetusala Suomessa ja maailmalla, ja siksi myös leksikografian ammatti on opittu usein vasta konkreettisen työn ja alalle kertyneen hiljaisen tiedon kautta (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 17). Viime vuosikymmeninä leksikografian tutkimus ja opetus ovat kuitenkin Euroopassa voimistuneet, mutta teoreettiset lähtökohdat ovat toisinaan poikkitehoisin käytännön työn kanssa. Esimerkiksi Bergeholtz ja Tarp (1995: 14) esittävät, että käyttökelpoisen sanakirjan laatiminen voi onnistua käytännön tietojen ja erityisen sanaston tuntemuksen avulla, mutta tuovat myös esille, että sanakirjoista saadaan parempia ja käyttäjälähtöisempiä, mikäli niiden tekijät noudattavat yleisiä leksikografisia periaatteita.

Kielitoimiston sanakirjassa hakusana *sanakirja* määritellään 'hakuteokseksi jossa on esitetty määrätavoin valittujen, tavallisesti aakkosten mukaan järjestettyjen sanojen merkitykset ja vieraskieliset vastineet' (KS s.v. *sanakirja*). Määritelmä kiteyttää sanakirjojen monipuolisuuden. Esimerkiksi Jackson (2002: 21) esittää, että jokainen sanakirja on rakenteeltaan erilainen, vaikka niiden perimmäinen tarkoitus on selittää sanoja ja kieltä. Koska kuvauksen kohteena ovat erilaiset asiat, ihmiset, paikat ja aatteet, sanakirjat tarjoavat yhden näkökulman ympäröivään todellisuuteen. Sanakirjojen universaali ominaisuus on, että niihin valitun kielen tai kielimuodon sanat pyritään kuvaamaan mahdollisimman tarkasti ja kattavasti mutta kuitenkin tiiviisti. Sanakirjaformaatti tiivistää tyypillisesti suuren määrän tietoa pieneen tilaan, jolloin sanakirjoissa ja niiden sana-artikkeleissa pyritään esittämään yleinen ja yhteinen totuus.

(Lehtosalo & Tyysteri 2013: 16–17; Tyysteri 2013: 150.) Lähtökohtaisesti tämä on kuitenkin mahdollon tehtävä, sillä kieliä ja kielimuotoja on lukuisia, eikä sanojen kaikista merkityksistä ja vivahteista voida koskaan päästä täydelliseen yksimielisyyteen (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 9). Vaikka sanakirjoilla on oma arvonsa kielen ja sanaston eräänlaisena dokumenttina (ks. Jackson 2002: 22), sanakirjan perimmäinen tarkoitus on olla käyttäjälle avuksi kielellisten merkkien eli sanojen monipuolisessa käytössä (Kudashev 2013: 25). Tämä seikka myös erottaa sanakirjat omaksi alakseen muista tietosanakirjoista ja erilaisista hakemistoista (mts. 24).

Sanakirjaan kuvattavaksi valittu kieli tai kielimuoto vaikuttavat sanakirjan rakenteeseen. Sanakirjat ovat useimmille tuttuja juuri kaksikielisinä (*bilingual dictionary*), joissa kuvataan kahden eri kielen vastineita (*equivalent*) eli merkitykseltään toisiaan vastaavia sanoja. (Bergenholtz & Tarp 1995: 15; Lehtosalo & Tyysteri 2013: 10.) Kaksikieliset sanakirjat muodostuvat kahdesta osasta lähtökielen (*source language*) ja kohdekielen (*target language*) perusteella (Bergenholtz & Tarp 1995: 15; Jackson 2002: 23). Kaksikielisten sanakirjojen lisäksi on kuitenkin lukuisia yksikielisiä sanakirjoja (*monolingual dictionary*), joissa voidaan kuvata yleiskieltä, puhekieltä, eri kielimuotoja, kuten sivistyssanoja ja slangia tai jonkin erityisen aihealueen (esimerkiksi laki) tai tietyn ajanjakson sanastoa (Jackson 2002: 23–24; Lehtosalo & Tyysteri 2013: 10). Vaikka Jackson (mts. 23) esittää, että yksi- ja kaksikieliset sanakirjat esittelevät samankaltaisia tietoja, Kudashev (2013: 23) tuo esille, että yksi- ja kaksikielisten sanakirjojen välillä on kuitenkin rakenteellisia eroja. Keskityn kuvailemaan tarkemmin juuri yksikielisten ja yleiskieltä kuvaavien sanakirjojen (*dictionaries of contemporary language*) eri osia, sillä ne ovat tutkimukseni kannalta olennaisimpia.

Kuten edellä on mainittu, sanakirjat voivat olla hyvin erilaisia paitsi sisällöltään myös ulkonäöltään. Sanakirjan rakenteen huolellinen suunnittelu on tärkeää, sillä se edesauttaa sanakirjan käyttämistä (Bergenholtz & Tarp 1995: 188; Kudashev 2013: 22). Sanakirjan eri osille onkin vakiintunut joitakin tiettyjä sanakirjan ja sen sana-artikkelien rakenteeseen perustuvia käsitteitä. Sanakirja koostuu lukuisten sana-artikkelien lisäksi johdannosta tai esipuheesta, joissa kerrotaan sanakirjan sisällöstä ja sen jäsentelyyn liittyvistä periaatteista. Lisäksi niissä annetaan käytännön ohjeita sanakirjan käyttämiseen ja tuodaan esille, millaisin periaattein sanakirjaan liittyvät valinnat on tehty. (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 16–17; Pilke & Puskala 2013: 158.) Makrorakenteella tarkoitetaan sanakirjan kokonaisrakennetta ja sana-artikkelien suhdetta toisiinsa, mikä käytännössä tarkoittaa sana-artikkelien esittämistä aakkosjärjestyksessä. Sanoja voidaan kuitenkin järjestää myös systemaattisesti jonkin aiheen tai teeman perusteella. (Bergenholtz & Tarp 1995: 15; Jackson 2002: 22; Kudashev 2013: 23.)

Mikrorakenne tarkoittaa puolestaan sana-artikkelien rakennetta, jossa sanaan liittyvät tiedot esitetään sanan tyyppin perusteella omissa osioissaan tietyillä tavoilla (Bergenholtz & Tarp 1995: 200). Mikrorakenteen voidaan katsoa muodostuvan

hakusanasta, eli selitettävästä sanasta, joka voidaan merkitä tiettyä tyyliarvoa (myös käyttöalamerkintää) edustavaksi (arkinen, alatyylinen). Hakusanan merkitys tuodaan kiteytetysti esille selitteessä, jota seuraa usein käyttöesimerkki. (Kudashev 2013: 23–27.) Yleensä sana-artikkeleiden esimerkit voivat olla peräisin aiemmista sanakirjoista tai ne voivat olla täysin uusia. Ne voivat perustua (esimerkiksi kaunokirjallisuuden) suoriin sitaatteihin tai olla toimituksellisia eli sanakirjan toimittajan kirjoittamia. Jos sana-artikkelin esimerkki otetaan suoraan esimerkiksi aiemmin painetusta sanakirjasta, ne todennäköisesti voivat kuvastaa ajallisesti (jopa vuosikymmeniä) vanhempaa kielenkäyttöä. (Pilke & Puskala 2013: 164.) Sanakirjojen välillä on kuitenkin eroja siinä, millaisia esimerkit ovat ja mitä osia sana-artikkelissa ylipäätään on. Esimerkiksi korpussanakirjoissa esimerkit ovat autenttisia, koska ne nousevat suoraan korpusaineistosta ja esitetään konkordanssien muodossa. Perinteistä sanakirjaesitystä täydentäen tai siitä poiketen korpussanakirjojen sana-artikkelit voivat sisältää muitakin osia, kuten kollokaattilistoja, hakusanan synonyymeja ja antonyymeja sekä erilaisia lisätietoja sanasta esimerkiksi käytön kannalta olennaisista rakenteista tai semanttisesta profiilista. (Jantunen, Kumpulainen, Tammimies & Tokola 2013: 102–105.)

Esimerkkien avulla havainnollistetaan hakusanan erilaisia funktioita ja käyttöä kielessä. Ne voivat olla morfologisia eli sananmuodostukseen liittyviä, syntaktisia eli lauseyhteyttä osoittavia sekä pragmaattisia eli käyttöyhteyttä ilmaisevia esimerkkejä. Esimerkit voidaan jakaa muodon perusteella kuolleisiin ja eläviin: Kuolleet esimerkit koostuvat (ei-autenttisista) lausekkeista, jotka sisältävät välttämättömiä kieliopillisia elementtejä. Yleensä niissä on käytetty indefiniittipronomineja, verbinomineja ja/tai tyypillisiä substantiivilausekkeita sekä verbin finiittimuotoja (*osoittaa kädellään jhk suuntaan t. jtak*). Elävät esimerkit ovat puolestaan autenttisempia (*Opiskelijat osoittivat mieltään hallituksen päätöstä vastaan*), ja niiden muotoiluun liittyy enemmän eettistä pohdintaa esimerkiksi toimijan sukupuolen ilmaisemisessa. (Pilke & Puskala: 165–166.) Toisaalta esimerkit voivat olla täysin autenttisia, kuten esimerkiksi korpussanakirjoissa (ks. Jantunen ym. 2013). Esimerkit voivat olla käytön perusteella myös *tyypillisiä* tai *harvinaisia*, jolloin tyypillisyyden voidaan katsoa ohjaavan sekä merkitysten että esimerkkien valintaa, mutta harvinaisuus tuo sana-artikkeliin monipuolisuutta ja lisäarvoa. Käyttötilanteen mukaan jaetut esimerkit voivat olla yleis- ja erikoiskielisiä sekä puhe- tai kirjakielisiä. Rajat tällaisten esimerkkien välillä ovat usein häilyviä, jolloin päivitystyössä tulisi havainnoida kielen muutoksia myös käyttöyhteyksien näkökulmasta. (Pilke & Puskala 2013: 166–167.)

Kudashev (2013: 23–24) mukaan mikro- ja makrorakenteet kuvaavat parhaiten juuri yksikielisten sanakirjojen rakennetta, eikä niitä voi soveltaa samankaltaisesti kaksikielisiin sanakirjoihin. Tutkimukseni kannalta on kuitenkin oleellista huomioida, että sanakirjojen makrorakenne on kenties selkeimmin havaittavissa painetuissa sanakirjoissa, eikä termi välttämättä ole siksi merkittävä juuri verkossa julkaistavan

Kielitoimiston sanakirjan (2018) rakenteen kannalta. Sitä vastoin mikrorakenne kuvaa hyvin juuri *Kielitoimiston sanakirjan* artikkeleita, mikä on eduksi myös aineistoni analyysissä. Koska sanakirjat voivat olla hyvin erilaisia, myös artikkeleiden rakenne voi vaihdella merkittävästi, mikä *Kielitoimiston sanakirjan* kohdalla tarkoittaa, että sana-artikkeleiden kaikki osat eivät ole pakollisia, vaan niiden kirjoittamisessa ja päivittämisessä tehdään artikkelikohtaisia valintoja (ks. Haapanen 2018). Käytännössä kaikissa sana-artikkeleissa ei esimerkiksi anneta erityistä selitettä, jos sanan merkityksen arvioidaan avautuvan sanakirjan käyttäjälle tarpeeksi tarkasti ainoastaan pragmaattisen käyttöesimerkin avulla. Kerron *Kielitoimiston sanakirjan* toimitusperiaatteista ja sana-artikkeleiden sisällöistä enemmän luvussa 2.3.

Vaikka sana-artikkeleiden rakenneosat näyttävät edellä esitettyjen tietojen perusteella jokseenkin vakiintuneina ja ymmärrettävinä, esimerkiksi Pilke ja Puskala (2013: 174) tuovat esille, että joitakin metaleksikografisia termejä, kuten selite ja esimerkki, ei käytetä alan ammattilaisten keskuudessa johdonmukaisesti. Rakenteensa puolesta sana-artikkeli on silti varsin erilainen tekstilaji useimpiin muihin verrattuna. Erilaisuudesta huolimatta ne eivät ole vapaita erilaisista ideologioista tai maailmasta, jossa elämme. Sana-artikkeleita voidaankin pitää teksteinä, jotka ottavat omalla tavallaan kantaa yhteiskunnallisiin, poliittisiin ja muihin arvosidonnaisiin asioihin. (Tyysteri 2013: 150.) Avaan seuraavaksi sanakirjatyöhön liittyviä eettisiä seikkoja.

2.2 Sanakirjan toimittamisen etiikka: valinnat, piilonormatiivisuus ja arvosidonnaisuus

Vaikka yhdenkään kielen tai kielimuodon sanastoa ei voida kuvata sanakirjoissa yhtä jentävästi, sanakirjatyö perustuu olennaisesti valintoihin ja karsimiseen. Tehtävät valinnat voivat kuvastaa yhteiskunnan arvoja: jo ainoastaan sanakirjoihin valittavien kielten perusteella voidaan sanoa, mitä kieliä yhteiskunnassa pidetään tärkeinä. (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 9–11.) Esimerkiksi tänä päivänä uusien kaksikielisten sanakirjojen toimituksen aloittaminen heijastelee yhteiskunnallista tilannetta ja samalla opetuksessa esiin nousevia tarpeita: Kotimaisten kielten keskus julkaisee nykyään Maa-hanmuuttajakielten sanakirjojen sarjaa, esimerkiksi suomi–somali-sanakirjaa (Kotus 2020b) ja suomi–kurmandži-sanakirjaa (Kotus 2020c). Esitettävien kielten lisäksi myös käytettävän aineiston keräämiseen ja hyödyntämisen liittyy työn lopputulokseen vaikuttavia valintoja (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 158). Siten myös sanakirjojen sana-artikkelit ovat kokonaisuudessaan aina jonkinlaisten valintojen tulosta, jotka yleensä perustellaan sanakirjan johdannossa (Pilke & Puskala 2013: 158).

Yksikielisten sanakirjojen osalta sanakirjatyön keskeisimmät valinnat (ja leksikografian valta) korostuvat siinä, miten sanan olennaisin merkitys määritellään ja miten

eri merkitysryhmät asetetaan hierarkiaan esimerkiksi yleisyyden, keskeisyyden, etymologian tai konkreettisuuden perusteella. Sanoille annetut merkitykset heijastavat suoraan sen hetkisen yhteiskunnan arvoja, jolloin ajan henki voi vaikuttaa siihen, miten esimerkiksi herkkiä aiheita, tabuja tai asenteita kuvataan sanakirjoissa joko tiedostetusti tai tiedostamattomasti. (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 12–13.) Sanakirjatyön etiikassa kiinnitetäänkin huomiota sellaisiin arvosidonnaisiin sanoihin, joiden käyttö, merkitys tai konnotaatiot ovat sidoksissa yksilön tai yhteiskunnan arvoihin. Tällaista sanastoa on esimerkiksi politiikkaan, uskontoon, erilaisiin ideologioihin, sukupuoleen, ulkonäköön, yhteiskunnalliseen asemaan, ikään ja terveyteen liittyvä sanasto. (Tyysteri 2013: 133–134.) Yleensä sanoihin ja merkityksiin liittyvä arvosidonnaisuus huomioidaan silloin, kun yhteiskunnan arvot muuttuvat tai tulevat muutoin huomion kohteeksi. Esimerkiksi 1985 ilmestyneessä feministisessä sanakirjassa *A Feminist Dictionary – In Our Own Words* neutraalina pidetyt sanat näyttäytyivät uudella tavoin, kun niitä määriteltiin feministisestä näkökulmasta. (Ks. mts. 139.) Tyysteri (mts. 134) kuitenkin esittää, että juuri arvosidonnaisen sanaston määrittely on leksikografille neutraalia sanastoa hankalampaa, sillä sanan tyyliarvon tulee tulla artikkelista esille, vaikka se ei olisi poliittisesti korrekti. Samaan aikaan sanakirjoissa pyritään neutraaliin, puolueettomaan ja objektiiviseen ilmaisuun, vaikka kieltä ei voi täysin irrottaa ideologioista; kielen kuvaus heijastaa aina kieliyhteisön arvoja (mts. 131).

Arvosidonnaisten ja neutraalien sanojen raja ei kuitenkaan ole aina selvä (Tyysteri 2013: 138). Neutraaleilta vaikuttavien sanojen selitteissä ja/tai esimerkeissä voidaan tarpeettomasti korostaa esimerkiksi sukupuolirooleja (Grönros 2007; Grönros 2013). Sukupuolijaotteluun liittyen yhteiskuntamme yksi vahvimista arvosidonnaisista oletuksista on edelleen heteronormatiivisuus eli oletus heteroseksuaalisuudesta. Tämä näkyy Tyysterin (2013: 147) mukaan myös suomalaisissa sanakirjoissa esimerkiksi seurusteluun ja sukupuolisuhteisiin liittyvässä sanastossa. Sanakirjoissa ilmenevän heteronormatiivisuuden korostuneisuus on tämän tutkimuksen kannalta merkittävä kimmoke: niin sukupuolentutkimuksessa kuin miestutkimuksessakin lähtökohdiana on miehen ja naisen vastakohtaisuus, ja tämän varaan myös käsitykset ”oikeanlaisesta” miehuudesta osin rakentuvat (ks. tarkemmin luku 3.1). Pidänkin mahdollisena, että tutkimukseni aineistosta voi paljastua sellaisia neutraaleiksi luonnehdittavia hakusanoja, joiden selitteissä ja/tai esimerkeissä korostetaan tarpeettomasti miehelle vahvasti oletettua tai näkökulmittunutta sukupuoliroolia.

Siinä missä ideologioita voidaan sanakirjatyössä korostaa tahattomasti piilonormatiivisuuden kautta, on oma roolinsa myös sanakirjojen luonteella. Sanakirjat voivat olla luonteeltaan joko deskriptiivisiä eli pääasiassa kieltä kuvaavia tai normatiivisia eli kielen käyttöä normittavia ja ohjaavia. Yleensä normittavissa sanakirjoissa pyritään vakiinnuttamaan tiettyjä termejä ja antamaan ohjeita niiden käyttöön. Täydellinen deskriptiivisyys puolestaan on käytännössä mahdotonta siksi, että kieltä kuvailevan

sanakirjan teossa on tehtävä rajauksia ja valintoja, jotka vaikuttavat lopputulokseen. (Grönros 2013: 28.) Deskriptiivinen sanakirja ja normatiivinen sanakirja eivät kuitenkaan ole toistensa vastakohtia, vaan niiden väliin jää usein vain aste-ero: Deskriptiivinen sanakirja heijastaa osin aina leksikografin kielellisiä arvoja, jotka voidaan tulkita normatiivisiksi. Toisaalta myös normatiivista sanakirjaa voidaan tulkita deskriptiivisesti. (Grönrosin 2013: 36 mukaan Svensén 2004: 29; Lehtosalo & Tyysteri 2011.)

Grönrosin (2013) tavoin myös Lehtosalo ja Tyysteri (2011) pitävät sanakirjan täydellistä deskriptiivisyyttä mahdottomana tavoitteena. He tuovatkin esille, että kuvailuvissa sanakirjoissa voi erilaisten valintojen vuoksi esiintyä niin sanottua piilonormatiivisuutta: sanakirjat voivat enemmän tai vähemmän tiedostetusti heijastaa kieleen liittyvien normien lisäksi myös yhteiskuntaan liittyviä yleisiä käsityksiä, käyttäytymisnormeja, asenteita ja ennakkoluuloja (Grönros 2013: 49). Nämä voivat puolestaan tulla esille esimerkiksi sanakirjaan valittujen sanojen ja sana-artikkeleiden selitteiden ja esimerkkien kautta (Lehtosalo & Tyysteri 2011; Grönros 2013: 49). Vaikka sanakirjatyössä pyritään yhä tietoisemmin asenteellisuuden ja arvottamisen välttämiseen, esimerkiksi selitteisiin voi tulla arvolatautuneita painotuksia tai merkityksiä, jolloin tyyppillisesti valtakulttuurin tai yhteiskunnan enemmistön näkökulmat korostuvat (Grönros 2013: 49; Tyysteri 2013: 131, 139–145).

Kuitenkin nimenomaan sukupuolirooleihin liittyvät asenteet tulevat Grönrosin (2013: 49; ks. myös Grönros 2007) mukaan nähtäviksi sana-artikkeleiden esimerkeissä, mikä on tutkielmani kannalta oleellinen havainto. Koska selitteitä ja esimerkkejä on tyyppillisesti otettu vanhemmista sanakirjoista uusiin versioihin (esim. Tyysteri 2013: 139), kirjoitusajankohtaansa kuvaavaa esimerkistöä ei aina huomata tai ehditä korjata (Grönros 2013: 49). Tällöin on luonnollista tulkita, että sana-artikkeleiden sisällöistä voi välittyä vanhentuneita asenteita, jotka eivät välttämättä ole nyky-yhteiskuntamme arvostusten ja käsitysten mukaisia. Grönrosin (mp.) mukaan juuri sukupuolirooleihin liittyvä asenteellisuus on tarpeetonta silloin, kun hakusanaa voitaisiin kuvata myös jollakin toisella esimerkillä. Asenteellisuus on kuitenkin perusteltua silloin, kun on kyse kieleen vakiintuneista sanonnoista, jotka ovat edelleen käytössä, kuten *hän kesti sen kuin mies, se on miehen puhetta* ja *teki miehen työn* (mp.). Tämän perusteella voidaan tulkita, että kielessämme on sellaista sukupuolisuutta sisältävää ainesta, jonka olemassaoloa ei voi kiistää mutta voi kuitenkin tarkastella kriittisesti.

Sukupuolittunut kielenkäyttö on kuitenkin tullut viime aikoina yhä voimakkaammin esille erityisesti puhuttaessa miehen ensisijaisuudesta. Aiheesta väitellyt Mila Engelberg (2016) pitää suomen kieltä piilomaskuliinisena kielenä ja on toivonut joissakin haastatteluissa (Nyt.fi 14.2.2019), että ihmiset muuttaisivat kielenkäyttöään tasa-arvoisemmaksi, vaikka tuo myös esille, että kielen ominaisuudet eivät ole kenenkään syytä. Engelbergin ajatukset tulevat lähelle myös sanakirjatyön etiikkaa, sillä näkökulmittuneisuus ja piilonormatiivisuus voivat korostua etenkin sellaisissa sana-

artikkeleissa, joissa sukupuolirooleja on esimerkiksi Grönrosin (2013: 49) havainnon tavoin korostettu tarpeettomasti. Myös Lehtosalo ja Tyysteri (2011: 217) tuovat esille, että poliittisen sanaston näkökulmittuneisuus voi johtua osaksi tavoitteesta saada sana-artikkeleista mahdollisimman tiiviitä ja tehokkaita. Heidän mukaansa hyvin monenlaista sanastoa voidaan pitää poliittisena, ja siksi selitteiden ja esimerkkien näkökulmittuneisuus voi näkyä hyvin erilaisten elämänalueiden sanastossa. Tarpeeksi toistuvina ne voivat sisältää ideologioita, jotka välittyvät suoraan sanakirjan käyttäjille, mikä ei välttämättä ole tarkoituksellista.

Sanakirjoilla on tietynlainen auktoriteettiasema, ja se mitä sanakirjassa sanotaan, näyttäytyy usein käyttäjälle totuutena (ks. Cameron 1996: 140–145; Jackson 2002: 21). Siksi leksikografian ammattietiikka on keskeinen osa työtä, ja siihen liittyy huomattava yhteiskunnallinen vastuu (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 15–19). Sanakirjatyötä ohjaavat arvot ovat yleisesti tiedeyhteisön noudattamia, eli ne pohjautuvat rehellisyyteen, huolellisuuteen ja tarkkuuteen. Koska sanakirjat ja niiden artikkelit ovat tiiviitä, niiden tekemiseen käytettyä tietoa ei ole mahdollista raportoida yksityiskohtaiseksi. Tämän vuoksi käyttäjä tai muut leksikografit eivät yleensä voi tarkistaa sanakirjoissa esitettyjen tietoja, mikä lisää sekä leksikografian valtaa että vastuuta. Yhteiskunnallinen vastuu puolestaan kiteytyy käytännön tarpeeseen: sanakirjojen toimituksen tulee perustua siihen, millaisia sanakirjoja käyttäjät tarvitsevat. Tarve filosofisena käsitteenä kuitenkin liittyy lopulta myös yhteiskunnan ja siinä elävän yksilön arvoihin, jotka eivät ole irrallaan sanakirjan tekijästäkään: arvot, kiinnostuksen kohteet ja ammattitaito vaikuttavat työn lopputulokseen usein tiedostamattomasti. (Mp.)

2.3 Suomen yksikielisten sanakirjojen kehitysvaiheita: *Nykysuomen sanakirjasta kohti Kielitoimiston sanakirjaa*

Suomalaisten yksikielisten sanakirjojen kehitys perustuu suomen kielen kehitykseen ja Suomen monikieliseen historiaan, eikä sitä voida täysin irrottaa myöskään kielenhuollon perinteen syntymisestä. Suomen kielen sanaston tallentamisen alkeellisiin sanakirjoihin voidaan katsoa alkaneen jo 1600-luvulla, mutta tällöin suomen sanoja on käsitelty yhdessä esimerkiksi latinan, ruotsin ja saksan kielen kanssa. (Ks. Hakulinen 1967: 134–150.) Vielä 1800-luvulla *Lönnrotin sanakirjassa* annettiin noin 200 000 suomenkielisen sanan selitykset sivistyneistön parhaiten tuntemalla kielellä eli ruotsiksi. Suomen kielen aseman noustessa esitettiin vuonna 1867 toive suomalaisille tarkoitusta sanakirjasta, jonka sisältö olisi nimenomaan suomesta suomeksi muiden sivistyskielten tapaan. (Mts. 146–149.) Lopulta tämä toive toteutui vasta vuosina 1951–1961, kun suomalaisten yksikielisten sanakirjojen merkkiteos eli *Nykysuomen sanakirja* kokonaisuudessaan ilmestyi. Kerron tässä luvussa suomalaisista yksikielistä

sanakirjoista ja niiden kehitysvaiheista, sillä uusia sanakirjoja tehdään tyypillisesti edeltäjiensä pohjalta, ja juuri *Nykysuomen sanakirja* ja sitä seurannut *Suomen kielen perussanakirja* (1990–1994) ovat osaltaan olleet pohjana nykyisen *Kielitoimiston sanakirjan* sisällöille (ks. Grönros 2013: 37–38; Pilke & Puskala 2013: 164; Kolehmainen 2014: 141; Kotus 2020d).

Nykysuomen sanakirjan toimittaminen sai alkunsa Suomen Kirjallisuuden Seuran toimeksiannosta vuonna 1929, ja sen julkaisi lopulta Werner Söderström Osakeyhtiö. Sanakirja julkaistiin kuudessa osassa, jotka sisältävät yhteensä 4600 sivua ja noin 201 000 hakusanaa. Teoksessa on kuvattu aikansa nykysuomea eli käytännössä 1880–1950-lukujen kieltä. Osa aineistosta on kuitenkin vanhempaa, esimerkiksi *Kalevalan* ja Aleksis Kiven aikaista kieltä. Sanakirjaan ei otettu kattavasti etymologista sisältöä tai murteiden sanastoa, sillä ne alkoivat eriytyä omiin sanakirjoihinsa *Suomen etymologiseen sanakirjaan* ja *Suomen murteiden sanakirjaan*. (Hakulinen 1967: 149.) Yleiskielen kuvaamiseen pyrkivien sanakirjojen perinteen voitaneen katsoa alkaneen juuri *Nykysuomen sanakirjan* kautta. Sanakirjan sisältö pysyi koskemattomana, eli sitä ei päivitetty uusiin painoksiin, joita otettiin vuoteen 1992 saakka (Haarala 1994; Kotus 2020d). Sanakirjan asemaa ei voida vähätellä, sillä esimerkiksi Hakulisen (1967: 150) mukaan *Nykysuomen sanakirja* on ollut yksi merkittävä sanakirjahanke, joka on ollut mukana nostamassa Suomea muiden sivistysmaiden tasolle kansalliskielen tallennuksen ja tuntemuksen saralla. *Nykysuomen sanakirjalla* on edelleen vahva asema, ja esimerkiksi Lehtosalo ja Tyysteri (2013: 10) esittävät, että teosta pidetään yhä pätevänä sanaston kuvaajana, vaikka sen sisältö on yli 50 vuotta vanhaa. Lisäksi Mari Siironen (1988: 41) mukaan *Nykysuomen sanakirjan* sana-artikkeleihin ”uskotaan ja luotetaan kuin jumalan sanaan”. Teoksen historiallinen arvo nähdään vanhentuneesta sisällöstä huolimatta pysyvänä (ks. Haarala 1994).

Nykysuomen sanakirjan asemaa suomalaisena yksikielisenä sanakirjana horjutettiin vasta vuosikymmenten päästä, kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus julkaisi vuonna 1990 edeltäjänsä perustuvan *Suomen kielen perussanakirjan*. Sanakirja tarkoitettiin aluksi *Nykysuomen sanakirjan* ajantasaistetuksi tiivistelmäksi eli *Perussanakirjaksi*, jonka oli tarkoitus korvata edeltäjänsä. Koska suomen sanasto oli kuitenkin sotien jälkeen kasvanut nopeasti, sanakirjan toimittamisen tavoite muuttui aikansa yleiskielen sanaston laajempaan esittelyyn, joka palvelisi nimenomaan tavallisia kielenkäyttäjiä. Päivityksen tarpeellisuuden lisäksi toimituksessa huomioitiin, että täydellistä yleiskielen sanakirjaa on mahdotonta tehdä. Kuitenkin esimerkiksi aineiston keräämistä jatkettiin myös sanakirjan toimituksen aikana, ja sanastosta ylläpidettiin ajantasaista tietokantaa. (Haarala 1994.) *Suomen kielen perussanakirjassa* on lähes 100 000 hakusanaa, joista 20 000 on sellaisia uudissanoja, jotka eivät esiinny *Nykysuomen sanakirjassa*. Silti sanakirjaa varten kerätystä ja käytetystä aineistosta eli yhteensä

viidestä miljoonasta arkistokortista vain murto-osa päätyi lopulta sanakirjaan. (Ks. Haarala 1994; Haarala & Nissinen 1994).

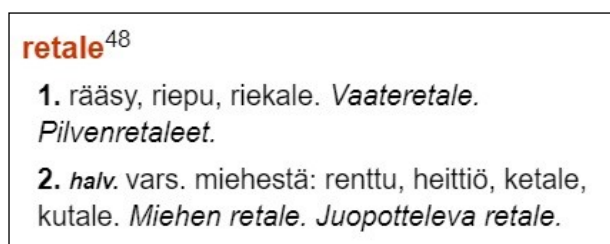
Sanastoa ja kielenkäyttöä kuvaavan tarkoituksen lisäksi *Perussanakirja* on myös normittava eli ohjeita antava: sanat, niille annettu tyyliarvo ja oikeinkirjoitus suosittavat kielenkäyttöön aikansa kielenhuollon normien mukaisesti. (Lehtinen 1994.) Normien osoittamiseksi sana-artikkeleihin otettiin merkinnät ”paremmin” ja ”pitää olla” (mp.), jotka ovat edelleen käytössä *Perussanakirjan* seuraajassa, *Kielitoimiston sanakirjassa* (ks. Grönros 2013: 40–43; KS 2020). Normatiivisten merkintöjen lisäksi *Perussanakirjan* sana-artikkeleissa alettiin esittää tarkemmin myös rektiota (Lehtinen 1994). Sanakirjasta julkaistiin painettuja versioita vuosina 1990–1994. Myöhemmin siitä julkaistiin sähköinen versio *CD-Perussanakirja* vuonna 1997 (Kotus 2020d).

Kielitoimiston sanakirja on Kotimaisten kielten keskuksen julkaisema ajantasaisin suomen kielen sanakirja, jossa on yli 100 000 hakusanaa. Sanakirja kuvaa nykyisen yleiskielen keskeisimmät sanavarat, ja se sisältää esimerkiksi joukkoviestinnässä esiintyviä erikoisalojen termejä, arkikielisiä sanoja sekä puhutusta ja kirjoitetusta kielestä sekä laajasti käytössä olevia slangi- ja murre sanoja. Sanakirja pyrkii kuvaamaan kielen yleisiä, vakiintuneita ja tyypillisiä sanoja, mutta kieleen kuuluu myös sellaisia sanoja, jotka eivät ole päätyneet sanakirjaan. (Kotus 2020a; ks. myös Grönros 2013: 42.) Sanakirjasta on julkaistu limittäin sekä painettuja että sähköisiä versioita: Ensimmäinen sähköinen versio ilmestyi vuonna 2004, ja siitä julkaistiin myös kolmiosainen painos vuonna 2006. Tämän jälkeen sähköistä versiota päivitettiin vuosina 2008 ja 2012, jolloin julkaistiin myös painetun version viimeisin uudistettu painos. Vuodesta 2014 lähtien sanakirjaa on julkaistu ilmaisena verkkoversiona, ja siitä on julkaistu uusia päivitysversioita tiheästi vuosina 2016, 2017, 2018 ja 2020. (Kotus 2020e.) Verkkoversioon siirtyminen on myös lisännyt sanakirjan saavutettavuutta ja käyttöä (Grönros 2015). Tutkimukseni kannalta sanakirjan verkkojulkaisu on merkityksellinen, sillä sen tekniset mahdollisuudet ovat vaikuttaneet suuresti tutkimuksen kulkuun ja antiin aiemman tutkimuksen rinnalla. Teknisistä seikoista ja aineistonkeruusta kerron tarkemmin luvussa 4.2.

Suomenkielisten sanakirjojen toimitustyö on vuosikymmenten aikana hioutunut tarkoin nykyiseen muotoonsa. *Kielitoimiston sanakirjan* toimittaminen on monivaiheinen prosessi, joka sisältää muun muassa uusien sanojen perustellun valitsemisen ja uusien sana-artikkeleiden huolellisen kirjoittamisen. Uusia sanoja ilmaantuu kieleen jatkuvasti, ja Nykysuomen sana-arkistoon kerätään sanastamalla vuosittain yli 5000 uutta sanaa. (Haapanen 2018.) Yhteensä Nykysuomen sana-arkistossa on yli 5,5 miljoonaa sanalippua eli sanastamalla kerättyä paperista tai sähköistä tietoa eri sanoista ja niistä tekstiyhteyksistä, joissa sana on esiintynyt (Kotus 2020f). Sanastaminen tarkoittaa järjestelmällistä aineistonkeruuta (Kotus 2020g), jonka lähteinä käytetään eri alojen tietokirjallisuutta, kaunokirjallisuutta ja sanoma- ja aikakauslehtiä (Kotus

2020f). Kuitenkin vain osa uusista sanoista päätyy sanakirjaan, ja vuonna 2020 tehdyssä kaksiosaisessa päivityksessä julkaistiin yhteensä 830 uutta sana-artikkelia (Kotus 2020h; Kotus 2020i). Uuden sana-artikkelin kirjoittamisessa hyödynnetään tarkkaa tiedonhakua ja etsitään tietoa merkityksistä, kirjoitusasuista, (vierasperäisten sanojen) ääntämisestä, tyyllilajista ja erikoisalasta (Haapanen 2018).

Kielitoimiston sanakirjan sana-artikkelit koostuvat monenlaisista osista, joista osa on pakollisia ja osa vaillinaisia. Artikkeleihin merkitään sanan kirjoitusasu, mahdollinen ääntämisohje, taivutustiedot ja mallitaivutussarja. Myös erikoisala ja tyyllilaji voidaan merkitä artikkeleihin. Hakusanan merkitys avataan **selitteessä**, minkä lisäksi sanan merkitystä ja käyttö voidaan myös havainnollistaa käyttöyhteydestä kertovien **esimerkkien** avulla. (Haapanen 2018.) *Kielitoimiston sanakirjan* käyttöesimerkit eivät ole autenttisia tekstiesimerkkejä (Kotus 2020g), mutta niiden pohjana ovat yleensä autenttiset tekstiesimerkit (Haapanen 2018). Alla on esimerkki eräästä *Kielitoimiston sanakirjan* artikkelista sellaisena kuin se on ollut vuonna 2018 käytössä olleessa päivityksessä (Kuva 1.).

Kuva 1. Esimerkki *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) sana-artikkelista.

Merkintöjen tarkoitus on kuvata sanojen tyypillisintä käyttöyhteyttä, ei niinkään normittaa niiden käyttöä (ks. Kotus 2020a). *Kielitoimiston sanakirja* onkin ennen kaikkea deskriptiivinen sanakirja, jolloin esimerkiksi hakusanojen käyttöyhteyksien esimerkkeihin ei pidä suhtautua ainoana tapana käyttää jotakin sanaa. *Kielitoimiston sanakirjan* voidaan katsoa välttelevän läpinäkyvää normittamista, sillä esimerkiksi *paremmin*-suositusten tarpeellisuutta huomioidaan tietoisemmin (ks. Grönros 2016). Sanakirjan toimitus ei kuitenkaan ole irrallaan kielenhuollon suosituksista, ja se tukeutuu suomen kielen lautakunnan kannanottoihin (Kotus 2020a). Sanakirjojen deskriptiivisyyteen ja normittavuuteen liittyy kuitenkin tiettyjä haasteita, joita olen esitellyt luvussa 2.2.

Uusien hakusanojen lisäksi päivityksissä julkaistaan myös muutosartikkeleita eli sanakirjassa jo olevia artikkeleita, joiden sisältöä on muutettu. Suuri osa sanakirjatyöstä onkin päivittämistä. (Haapanen 2018.) Vuonna 2020 julkaistussa kahdessa versiossa muutoksia tehtiin 2 200 artikkeleihin (Kotus 2020h; Kotus 2020i), mikä on huomattavasti enemmän kuin uusien hakusanojen määrä samaisessa päivityksessä.

Muutosartikkeleihin voidaan esimerkiksi lisätä uusia merkityksiä, ajantasaistaa tyyliä, korjata artikkeleita kielenhuollon uusimpien suositusten mukaisiksi, muokata selitteitä sekä poistaa vanhentuneita esimerkkejä ja muokata niitä ajantasaisemmiksi (Haapanen 2018). Koska *Kielitoimiston sanakirja* pohjaa aiemmin julkaistuihin suomen kielen sanakirjoihin, myös tuoreimmassa versiossa voi olla sana-artikkeleita *Nyky-suomen sanakirjasta* asti (ks. Pilke & Puskala 2013: 164). Tällöin *Kielitoimiston sanakirjassa* voi olla nykykielen lisäksi osin vanhentunutta kieltä, jota ei vain ole huomattu tai ehditty päivittää. Esimerkiksi sanojen tyyliarvot muuttuvat ajan myötä, ja siksi niitä päivitetään myös *Kielitoimiston sanakirjaan*. Tämä asettaa haasteita myös sana-artikkelin kirjoittamiselle: sanan tyyliarvo ilmenee yleensä sanaa laajemmassa käyttöyhteydessä, minkä edellyttämää tilannetietoisuutta on toisinaan vaikea kuvata sanakirjoissa tiiviisti. (Grönros 2015.) *Kielitoimiston sanakirjan* päivittämisessä artikkeleihin esitetyt muutokset tarkistetaan toimituksessa monivaiheisesti, eivätkä kaikki aina ehdi tai pääse mukaan uusimpaan päivitykseen (Haapanen 2018). Nykykielen kuvaaminen sanakirjassa onkin päättymätön projekti, joka ei koskaan yllä täydelliseen ajantasaisuuteen (Grönros 2015). Samankaltaisesti voitaisiin myös kuvata sukupuolten välisen tasa-arvon tavoittelua niin koko yhteiskunnassa kuin kielentutkimuksen kentällä. Koska tutkimuksen aiheena on nimenomaan mies, käsittelen seuraavassa luvussa monitieteisesti sitä, mikä on miehen ja maskuliinisuuden merkitys toisaalta sukupuolentutkimuksessa ja toisaalta osana kielitieteellistä keskustelua kielellisestä tasa-arvosta.

3 MIES MONITIETEISENÄ TUTKIMUSKOHTENA

Esittelen tässä luvussa miestä monitieteisestä näkökulmasta. Lähdän liikkeelle miehuuteen ja maskuliinisuuteen liittyvistä erityispiirteistä esittelemällä kriittisen miestutkimuksen käsitteitä luvussa 3.1. Keskeiset käsitteet, kuten *hegemoninen ja toksinen maskuliinisuus*, luovat pohjan *miehen* tarkasteluun myös kielessä ja sanakirjoissa. Tyypillisesti miehen katsotaan nauttivan ensisijaisesta asemasta yhteiskunnallisten etuoikeuksien lisäksi myös kielessä (esim. Engelberg 2016; 2018). Luonnollisesti tämän voidaan nähdä estävän sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumista laaja-alaisesti. Esittelen yleisesti miehen kielellistä asemaa eli *geneeristä maskuliinisuutta*, *piilomaskuliinisuutta* ja sukupuolten merkitsemisen epäsymmetriaa luvussa 3.2. Jatkan kielen tarkastelua edelleen luvussa 3.3, mutta keskityn siinä tarkemmin juuri sanakirjojen tapaan esittää sukupuolia. Miestutkimuksen ja kielentutkimuksen näkökulmat ovat oleellisia *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) mieskuvaa selvittäessä, sillä sanakirja voi sisältää sekä hegemonisesti että toksisesti miestä esittävää materiaalia. Miehen korosteisesta asemasta huolimatta sukupuolten esittäminen on sanakirjoissa ollut tyypillisesti kielteistä (ks. Mantila 1998).

3.1 Mies ja maskuliinisuudet: kriittisen miestutkimuksen käsitteitä

Koska tässä tutkimuksessa keskeisin rooli annetaan miehelle, tutkimuksen tärkeä ja luonnollinen viitekehys on kriittinen miestutkimus. Yleisesti miehiä ja maskuliinisuutta käsittelevää tutkimusta kutsutaan miestutkimukseksi, ja sen katsotaan syntyneen feministisen naistutkimuksen ja homoliikkeen myötävaikutuksesta 1970-luvulla (Sipilä 1994: 17). Miestutkimus kuuluu myös sukupuolentutkimuksen traditioon, sillä sukupuolentutkimus on yleisnimitys kaikelle sukupuolia ja seksuaalisuutta käsittelevälle tutkimukselle (ks. Juvonen, Rossi & Saresma 2010: 11–12). Miestutkimuksen

tarkoitus on selvittää, mitä merkityksiä miessukupuolella miehelle on ja miten mies-
sukupuolta tuotetaan tai rakennetaan. (Jokinen 1999a: 16.)

Mies ja maskuliinisuus ovat miestutkimuksen eräitä keskeisimpiä käsitteitä, joi-
den määrittely ei kuitenkaan ole yksinkertaista (esim. Jokinen 2010: 128). Aloitan mää-
rittelemällä **miehen** kriittisen miestutkimuksen tavoin henkilöksi, joka identifioituu
mieheksi paitsi fyysis-anatomiselta hahmoltaan (*sex*) myös sosiaalisesti ja kulttuuri-
sesti (*gender*) (mp.). Määritelmä rinnastuu sukupuolentutkimuksen tapaan määritellä
sukupuoli fyysisten ominaisuuksien lisäksi myös kulttuuriseksi ja sosiaalisesti ilmi-
öksi (Rossi 2010: 21). Sukupuolen määrittelyssä ylipäätään tärkeä näkökulma on, että
sitä tuotetaan jatkuvasti niin arjessa kuin kulttuurisissa esityksissä. Jotta yksilö voisi
identifioitua tietyn sukupuolen edustajaksi, hänen täytyy noudattaa sukupuoleen liit-
tyviä, yhteisössä muodostuneita ja määritettyjä normeja. Tämä tekee sukupuolista su-
kupuolittuneita eli rajattuihin ominaisuuksiin perustuvia. (Juvonen ym. 2010: 14.) Su-
kupuoleen liittyvät käsitykset voivat kuitenkin muuttua eri tavoin eri aikoina ja eri
ympäristöissä (Rossi 2010: 21, 23). Kunkin ajan ja ympäristön käsitykset ohjaavat aja-
tuksia sukupuolirooleista eli sukupuolten erilaisuuteen perustuvista oletuksista, joita
sukupuolten edustajien odotetaan ilmentävän (mts. 25–27).

Näin ollen myös mies on sukupuolittunut toimija, jonka rakentumista erilaisissa
instituutioissa sukupuoli sekä mahdollistaa että rajaa (Jokinen 2003a: 239). Tyypilli-
sesti miehuutta rakennetaan ja kuvataan **maskuliinisuuden** avulla. Samoin kuin mies,
myös maskuliinisuus on vaikea määritellä yksiselitteisesti. Tämän monimutkaisuu-
den on tuonut esiin myös Sigmund Freud, jonka mukaan on tärkeää ymmärtää,
kuinka ylipäätään maskuliinisuuden ja feminiinisuuden tieteellinen määrittely on ar-
kikäsitteitä monimutkaisempaa:

It is essential to understand clearly that the concepts of 'masculine' and 'feminine',
whose meaning seems so unambiguous to ordinary people, are among the most
confused that occur in science. (Freud 1905: 219.)

En syvenny Freudin määrittelyyn maskuliinisuudesta tätä mainintaa enempiä vaan
pikemminkin lähestyn määrittelyä omaksumalla toteamuksesta sen monimutkaisuu-
den, joka käsitteen määrittelyyn liittyy.

Sukupuolentutkimuksessa ja miestutkimuksessa maskuliinisuutta pidetään
kulttuurisidonnaisena terminä, jolla tarkoitetaan yleisesti miehisinä pidettyjä asioita,
ilmiöitä ja tekoja. Käytännössä maskuliinisuutta ilmentäviä ominaisuuksia ovat kaikki
miehisinä pidetyt ominaisuudet, kuten toiminnallisuus, hallitsevuus, suoriutuminen,
rationaalisuus, kilpailullisuus, fyysinen voima ja jopa väkivalta (Jokinen 2003b: 7–8).
Väkivaltaa pidetään jopa tyypillisenä ja oletettuna maskuliinisuuden ja miehen ilmen-
tymänä, sillä esimerkiksi miehen valta ja seksuaalisuus voi ilmetä väkivaltana (Joki-
nen 1999b: 9). Väkivaltaa voidaan pitää myös keskeisenä tapana tuottaa maskuliini-
suutta, mitä Hearn (1999: 243) nimittää ”miesten ja poikien tuottamisen referentiksi”.

Väkivalta myös määrittää kaikkia miehiä, sillä esimerkiksi fyysinen olemus sisältää potentiaalin fyysisen väkivallan käyttämiseen (mp.). Kaikkien edellä kuvattujen piirteiden lisäksi myös huumoria pidetään yhtenä maskuliinisuuden piirteenä (Jokinen 2003b: 240–241), jonka on myös todettu myös määrittävän ja rajaavan miesten keskisiä ystävyysuhteita, luovan läheisyyden näyttämisen käytäntöjä ja yhdistävän erilaisia maskuliinisuuksia (ks. Mikola 2003; Salonen 2003). Vanhemman koonnin ihanteellisesta maskuliinisuudesta on esittänyt Sipilä (1994: 22), jonka mukaan ihannemies on fyysisesti voimakas, yhteiskunnallisesti menestyvä, vakaa, järkkymätön ja kyvykäs puolustamaan itseään ja yhteisöään sekä erinomainen heteroseksuaalinen rakastaja. Sipilä (mts. 22, 32) kuitenkin toteaa näiden ihanteiden olevan historiasidonnaisia, eikä listaus perustu empiiriseen tutkimukseen, sillä sellaista hän ei ole löytänyt.

Maskuliinisuus on voimakas miehuuden määrittäjä, sillä vain riittävän voimakkaasti korostuneet maskuliiniset piirteet tekevät miehestä todellisen ja ihanteellisen miehen (Jokinen 2003b: 7–8). Maskuliiniset piirteet myös tuottavat miehen kategorian, jossa piirteiden määrällä on merkitystä: mitä enemmän mies toisintaa maskuliinisia piirteitä, sitä enemmän hän on mies. Piirteiden määrä myös vaikuttaa siihen, kuinka arvokas mies miehenä on. Siten maskuliinisten määreiden joukko arvottaa erilaisia miehiä. Tämän vuoksi miehuus ei ole synnynnäistä, vaan se täytyy ansaita. (Jokinen 2010: 129.)

Siinä missä maskuliinisuuteen kuuluu riittävän voimakas maskuliinisuuden korostus, sitä tukee myös naisten objektisointi (ks. Jokinen 2003a: 242) ja kaikesta feminiinisuudesta, kuten yhteisöllisyydestä, emotionaalisuudesta ja empaattisuudesta irtaantuminen (Jokinen 2010: 129). Maskuliinisuus ja feminiinisyys nähdään puhtaimmillaan vastakkaisina ominaisuuksista. Toisistaan täysin irrallisina ne muodostavat sekä ääripäät että jatkumon, jolloin ne yhdistyvät heteroseksuaalisen halun kautta. (Mp.) Silti on syytä huomioida, että sukupuolentutkimuksessa näitä vastakkaisina pidettyjä ominaisuuksia ei voi pitää universaaleina luonnonlakeina, vaan ne ovat ihmisten tuottamia merkitysrakenteita sukupuolista, siten ideologisia ja purettavissa.

Feminiinisyys tai feminiinisinä pidetyt ominaisuudet ja aiemmin kuvatut ideaalisen maskuliinisuuden piirteet ovat yksi syy erotella miehiä ja erilaisia maskuliinisuuksia silloin, kun mies ei toteuta, yllä tai noudata tarpeeksi korostuneesti maskuliinisuuden ideaalia. Tätä maskuliinisuuden ideaalia ja erittelyä kuvataan tottuneesti miestutkimuksen ja yleensä sukupuolentutkimuksen keskeisellä käsitteellä **hegemoninen maskuliinisuus**. Käsite perustuu hegemonian käsitteeseen, jonka Connell (1995: 77) esittää perustuvan Antonio Gramscin analyysiin luokkajaosta, jossa tietty ryhmä valtaa ja ylläpitää valta-asemaa yhteiskunnassa. Myöhemmin marxilaisessa teoriassa hegemonialla on tarkoitettu poliittisia ja yhteiskunnallisia valtasuhteita, hallitsemista ja ylivaltaa, jossa valta-asemassa oleva yhteiskuntaluokka käyttää valtaansa suostuttelun, johdattelun ja tarvittaessa pakkokeinojen turvin. (Jokinen 2010: 131.)

Käsitteen on katsottu soveltuvan erityisen hyvin kuvaamaan miesten keskinäistä erotelua (ks. Connell 2000: 16–17; Aho 2019: 29). Sipilän (1994: 19–20) mukaan käsitteen tarkoitus onkin ollut painottaa, että hegemoninen maskuliinisuus on yksi maskuliinisuuden muoto, jolle muut maskuliinisuudet ja feminiinisyydet ovat alisteisia. Se ei kuitenkaan ole ainoa maskuliinisuuden muoto, vaan käsitteen kautta mieluummin tunnustetaan erilaisten maskuliinisuuksien olemassaolo ja toisaalta niiden välillä vallitsevat valtaan perustuvat alistussuhteet (mts. 20). Hegemoninen maskuliinisuus voidaan nähdä hyväksyttävänä selityksenä patriarkaatile eli yhteiskunnalliselle järjestelmälle, jossa valta keskittyy miehille ja jolle naiset ovat alisteisia (Connell 1995: 77).

Hegemonisen maskuliinisuuden suhde patriarkaattiseen valtaan näyttäytyy kuitenkin monimutkaiselta, sillä patriarkaattisen vallan alistusmuodot perustuvat nimenomaan hegemonisen maskuliinisuuden tuottamiseen (ks. Kantola 2010: 83), jolloin johtavaa asemaa hallitsee vain tietty ihannoitu maskuliinisuus suhteessa muihin miehiin ja kaikkiin naisiin (Carrigan, Connell & Lee 1985; Connell & Messerschmid 2005; Kantola 2010: 83). Koska hegemoninen maskuliinisuus on myös suurimmalle osalle miehistä saavuttamaton, merkittävä osa miehistä jää sen ulkopuolelle (Connell 1995: 77; Jokinen 2010: 133; Kantola 2010: 83). Onkin esitetty, että puhtaimmin hegemoninen maskuliinisuus todentuu fiktiivisissä fantasia- ja elokuvahahmoissa (Connell: 1987: 184–185; Connell 1995: 77), joista suomalaisen kontekstin esimerkkejä ovat *Tuntemattoman sotilaan* Antti Rokka ja todellisista henkilöistä, osin myyttiin perustuvasti, Carl Gustav Emil Mannerheim ja Urho Kekkonen (Jokinen 2010: 132). Vaikka enemmistö miehistä rajautuu hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle, monet silti hyväksyvät hegemonisen tulkinnan ja tukevat sitä esimerkiksi toteuttamalla hyväksytyä miehenä olemisen tapaa (Jokinen 2010: 133; Kantola 2010: 83). Lisäksi monet naiset tukevat hegemonista maskuliinisuutta, vaikka se olisi heille haitallista (Jokinen 2010: 132). Kantola (2010: 83) esittääkin, että naiset tukevat hegemonista maskuliinisuutta toteuttamalla yhteiskunnan perinteisiin odotuksiin ja arvoihin pohjautuvia rooleja esimerkiksi vaimoina, äiteinä ja sisarina. Kantolan ajatusta haastaakseni täytyy todeta, että näitä rooleja ei voi pitää automaattisesti vanhanaikaisina ja alistavina, vaan ne voivat olla myös naisten itsensä toivomia rooleja. Silti ei voi kiistää, etteivät nämä roolit voisi ylläpitää ja tukea hegemoniseen maskuliinisuuteen ja patriarkaattiin perustuvaa sukupuolijärjestystä.

Jokinen (2010: 131–132) esittää, että miesten tulkitaan ylipäättään tukevan hegemonista maskuliinisuutta vallan saamisen toivossa. Connellin (1995: 79) mukaan sellaisetkin miehet, jotka eivät kuulu hegemonisen maskuliinisuuden ryhmään, pystyvät nauttimaan hegemonisen valta-aseman osingoista, mikä tarkoittaa, että suurin osa miehistä hyötyy naisten kokonaisvaltaisesta alistamisesta. Myös Kantola (2010: 83) näkee, että hegemoninen maskuliinisuus takaa tai vähintään lupaa valtaa myös hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle jäävillä miehille. Kuitenkin Sipilä (1994: 20) on

varhain esittänyt, että kaikki maskuliinisuudet eivät pääse nauttimaan niistä etuoikeuksista, joita hegemonisen maskuliinisuuden pitäisi miehille suoda. Sikäli, kun valta käsitetään kaikille eri maskuliinisuuksiin kuuluville miehille jossain määrin kuuluvaksi, valta yhdistää kaikkia miehiä silloinkin, kun se ei jakaudu tasaisesti miesten välille. Hegemoninen maskuliinisuus onkin säätelyjärjestelmä, jonka kautta erilaisia maskuliinisuuksia voidaan järjestää hierarkkisesti, ajallisesti ja paikallisesti. Yksittäiset miehet ja maskuliinisuudet sijoittuvat eri tavoin sellaisiin sosiaalisiin suhteisiin, joissa vallan käyttäminen on mahdollista, mikä tekee maskuliinisuudesta suhteellisen, muuttuvan ja rakenteellisen konstruktion. Silti sitä voidaan pitää lähinnä vallan ihannekuvan symbolina, joka on idealisoituna enemmän tarua kuin totta. (Jokinen 2010: 131–133.) Myös Connell (1987: 184–185) on täsmentänyt, että hegemoninen maskuliinisuus on kuvaus kulttuurisesta konstruktiosta, joka ylläpitää miesten valtaa ja sen tukemista, mutta ei ole kuvaus valtaa käyttävistä miehistä. Näin ollen hegemonia hierarkkisena järjestyksenä perustuu myös yhteiskunnallisiin normeihin ja rakenteisiin, kuten uskontoon, joukkotiedotusvälineiden sisältöön, palkkarakenteisiin, asumisjärjestelyihin sekä vero- ja sosiaaliturvapolitiikkaan (mp.). Nämä näkyvät hegemonisen maskuliinisuuden miehille suomina konkreettisina hyötyinä esimerkiksi palkkatasossa ja urakehityksessä (ks. Jokinen 2010: 132).

Hegemoninen maskuliinisuus toisaalta sisältää ajatuksen monenlaisista hierarkkisesti järjestyvistä maskuliinisuuksista (ks. Jokinen 2010: 132), mutta yhtäältä käsite tarjoaa mahdollisuuden tarkastella maskuliinisuuksien eroja. Hierarkia ja erottelu perustuu kulloinkin hegemonisessa asemassa olevan maskuliinisuuden johtoasemasta ja sen tukemisesta sekä muunlaisten maskuliinisuuksien syrjäyttämistä, alistamisesta ja marginalisoimisesta (mts. 133). Connell (1995: 76) on esittänyt, että erilaisten maskuliinisuuksien välillä vallitsee tiettyjä malleja sen perusteella, millaisessa suhteessa ne ovat paitsi toisiinsa myös hegemoniseen maskuliinisuuteen. Näitä eri maskuliinisuuksien välisiä suhteita on Connellin (mp.) mukaan neljä: valta-asema (*hegemony*), alistuminen (*subordination*), kannattajuus, tukijuus tai osallisuus (*complicity*) ja marginalisoiminen (*marginalization*). Vaihtoehtoisesti näitä suhteita voidaan kuvata myös dominanssin (*dominance*), liittoutumisen (*alliance*) ja alistumisen (*subordination*) avulla (mts. 37).

Tyypillisin ja voimakkain erottelu maskuliinisuuksiin tehdään seksuaalisen suuntautumisen perusteella heteroseksuaalisten ja homoseksuaalisten miesten välillä, sillä heteromaskuliinisuutta on pidetty normaalina, tavoiteltavana ja hallitsevana. Sitten homoseksuaaliset miehet on syrjäytetty hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle paitsi heteronormista poikkeavan seksuaalisuuden vuoksi myös sellaisten piirteiden vuoksi, jotka tulkitaan maskuliinisuuden puutteeksi, kuten tunteellisuus. (Jokinen 2010: 133.) Connellin (1995: 78) mukaan homomiesten on nähty kuuluvan alimpaan miesryhmään, ja heidät on erotettu hegemonisesta maskuliinisuudesta paitsi

fyysisellä väkivallalla myös symbolisesti yhdistämällä heihin feminiinisiä piirteitä erilaisista kodin laittamiseen ja seksuaalisuuteen liittyvistä mieltymyksistä lähtien (mts. 78–79). Heteromiesten maskuliinisuus perustuukin osin kaikesta sellaisesta erottautumiseen, mikä voidaan tulkita homoseksuaaliseksi (Jokinen 2010: 133). Silti hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle voidaan sulkea myös heteroseksuaalisia miehiä ja poikia esimerkiksi feminiinisten piirteiden vuoksi (Connell 1995: 79). Ulkopuolelle sulkeminen voidaan osoittaa varsin laajalla solvaavien haukkumasanojen valikoidulla, joita Connell on listannut seuraavasti:

The process is marked by a rich vocabulary of abuse: wimp, milksop, nerd, turkey, sissy, lily liver, jellyfish, yellowbelly, candy ass, ladyfinger, pushover, cookie pusher, cream puff, motherfucker, pantywaist, mother's boy, four-eyes, ear-'ole, dweeb, geek, Milquetoast, Cedric, and so on. Here too the symbolic blurring with femininity is obvious. (Mp.)

Connellin esimerkit ovat osin ajallisesti, paikallisesti ja kielellisesti etäisiä suomen kontekstiin, mutta ne havainnollistavat laajasti tunnistettavan ilmiön. Suomen kielessä sanoilla ja nimityksillä voidaan ilmaista hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle kuulumista esimerkiksi sanoilla *nössö* ja *mammanpoika* tai nimittämällä miestä *akkamaiseksi*. Yhtäältä samaa viestiä voidaan ilmaista myös erilaisin sanonnoin esimerkiksi tokaisemalla epäitsenäiselle miehelle tämän *roikkuvan äitinsä helmoissa*, halventamalla epämiehekkäästi käyttäytyvää miestä *neidittelemällä* häntä tai viittaamalla puheessa *hamekankaaseen*, kehottamalla *vetämään hame päälleen* tai jopa konkreettisesti lähettämällä miehelle hamekangasta (ks. Engelberg 2007; Engelberg 2018: 104–106). Neidittelyyn liittyvää sanastollista sisältöä ei kuitenkaan ole tullut esille esimerkiksi Mantilan (1998) tutkimuksessa, jossa on analysoitu muiden muassa 'miestä' tarkoittavia haukkumasanoja ja muuta kielteistä miesviitteistä sanastoa. Myöskään *Kielitoimiston sanakirjaan* ei ole merkitty mieheen viittaavia halventavia merkityksiä esimerkiksi hakusanoille *neiditellä*, *neiti* ja *hamekangas*. Kuitenkin miesten välistä erottelua ilmaistaan myös kielen keinoin, mutta käsittelen tätä enemmän luvussa 3.2 sekä osana analyysilukuja.

Feminiinisten piirteiden vaikutusten ohella alisteisia ja marginalisoituja maskuliinisuuksia ovat myös rodulliset ja etniset vähemmistöt, vammaiset ja alemmat sosiaaliluokat, kuten syrjäytyneet miehet (Jokinen 2010: 133). Lisäksi seksuaaliseen suuntautumiseen tarkentamatta alisteisiin maskuliinisuuksiin kuuluvat Jokisen (mp.) mukaan myös stigmatisoituihin seksuaalisuuksiin kuuluvat, kuten fetisistit ja sadomasokistit. Muita alistettuja maskuliinisuuksia ovat etenkin työyhteisön kontekstissa nuoret ja naismaiset miehet, ammattitaidottomat työntekijät ja miehet, jotka eivät osallistu yhteisön rituaaleihin (Carrigan ym. 1985: 591).

Connell (1995: 77) tuo kuitenkin esille, että hegemoninen maskuliinisuus ei ole kiinteä, muuttumaton ja kaikkialla samanlainen maskuliinisuuden muoto, vaan se

ilmentää kulloinkin hyväksytyä maskuliinisuuden strategiaa ja on siten muuttuvainen ja haastettavissa. Siksi eri maskuliinisuudet ovat myös jatkuvassa kilpailuasetelmassa (Jokinen 1999a: 19), mutta toisaalta hegemoniaan perustuvasti eri maskuliinisuudet eivät ainoastaan taistele vallasta, vaan hegemonia myös luo vallasta taistelevat ryhmät (Carrigan ym. 1985: 594). Miehillä on myös jonkin verran liikkumatilaa maskuliinisuuksien välillä, sillä erilaiset maskuliinisuudet voivat vaihdella yksilöllisesti (Connell 1995: 79–80). Tällöin patriarkaatin osuudesta nauttivat miehet voivat myös olla rakastavia aviomiehiä ja isiä ja tehdä osuutensa kotitaloustöistä toimeentulon hankkimisen lisäksi (mp.).

Maskuliinisuudet eivät kuitenkaan ole muuttumattomia vaan dynaamisia prosesseja, jotka muovautuvat aina uudelleen osana sitä dynaamista yhteiskuntaa, jossa erilaiset sukupuolisuhteet samanaikaisesti rakentuvat ja muotoutuvat. Hegemonia ja hegemoninen maskuliinisuus eivät siis tarkoita ehdotonta kontrollia, eivätkä maskuliinisuudetkaan ole kiinteitä kategorioita, vaan niitä voidaan haastaa ja sekoittaa. (Connell 1995: 37–39, 80.) Eräänä haastamisen esimerkkinä voidaan pitää Connellin (1990) tutkimusta uudenlaisia maskuliinisuuden muotoja etsivistä luontoaktivisteista. On myös todettu, että ajallisesti ja paikallisesti suomalaisen miehen mieheys ja maskuliinisuus on saanut erilaisia ilmenemismuotoja, ihanteita ja merkityksiä (Markkola, Östman & Lamberg 2014). Koska hegemoninen maskuliinisuus noudattaa kussakin ajassa ja paikassa hyväksytyä strategiaa, vallalla olevan maskuliinisuuden valta-asema voidaan myös hylätä silloin, kun jokin muu maskuliinisuus haastaa tai puolustaa valta-asemassa olevia maskuliinisuuksia. Tällöin uudet ryhmät haastavat vanhoja ja voivat muodostaa uuden hegemonian. (Connell 1995: 77.) Jokinen (1999: 29) on kuitenkin jo 1990-luvun lopulla esittänyt, että erilaisia maskuliinisuuksia tunnustetaan monipuolisemmin, ja niihin suhtaudutaan kulttuurisesti joustavammin.

Hegemoninen maskuliinisuus on nykyisessä keskustelussa johtanut ajatukseen maskuliinisuuksien rajoittavuudesta ja myrkyllisestä, mitä kuvataan **toksisen maskuliinisuuden** käsitteellä. Se on läheinen ja lähes rinnakkainen käsite hegemoniselle maskuliinisuudelle. Toksisen maskuliinisuuden kautta on alettu käsitellä hegemoniseen maskuliinisuuteen kuuluvien ihannepiirteiden ja stereotyyppien nojaavien oletusten rajoittavuutta miehiä itseään kohtaan. Tätä asetelmaa – ja toisaalta tällaisen miesnäkökulman puuttumista feminismin kentällä – on hahmotellut muun muassa Levit (1996: 1052–1054) ilmaistessaan, että miehen ihanteeseen liitetyt kielteiset stereotyyppit ovat vahingollisia naisten lisäksi myös miehille. Tällöin esimerkiksi maskuliinisuuteen liitetty aggressiivisuus ja väkivaltaisuus on nähty miehille kuuluvina luonnollisina ominaisuuksina, mikä myös sallii aggression kohdistamisen miehiin itseensä (mts. 1057).

Vaikka Levitin näkökulmaa ei ole sanallistettu nimenomaisesti toksiseksi maskuliinisuudeksi, sen voidaan katsoa pohjustaneen käsitteeseen sisältyvää kriittistä

näkökulmaa. Toksista maskuliinisuutta voidaan pitää nimenomaan kriittiselle sukupuolentutkimukselle ja miestutkimukselle sopivana käsitteenä, joka mahdollistaa hegemonisen maskuliinisuuden haittojen tunnistamisen ja tarkastelun miesten viiteryhmässä. Siten mieskuvan kriittinen tarkastelu on tarpeen ja toksisen maskuliinisuuden käsitteen vuoksi myös aikamme hengen mukaista – onhan miestutkimuksen tavoite edistää tasa-arvopolitiikkaa (ks. Jokinen 2010: 137). Tässä tutkimuksessa keskeiset käsitteet sidotaan siihen, millainen kuva miehestä yhteiskunnallisesti ja kielellisesti välittyy. Mies onkin osana myös kielelliseen tasa-arvoon liittyvää keskustelua, minkä vuoksi tarkastelen seuraavaksi miehen hegemonista kielellistä asemaa.

3.2 Kielen mieskeskeisyys: epäsymmetria, generinen maskuliinisuus ja piilomaskuliinisuus

Kielellisen tasa-arvon käsittelyssä mies on usein korostetussa roolissa. Kieli on mieskeskeistä, sillä mies ja nainen esitetään epäsymmetrisesti. Kieli myös sisältää paljon generis-maskuliinista ainesta. Lisäksi moniin sanoihin ja ilmauksiin kätkeytyy piilomaskuliinisuutta. Miehellä nähdäänkin olevan aivan erityinen asema miesten ja naisten välisessä kielellisessä hierarkiassa, jossa mies näyttäytyy normina, tunnusmerkittömänä ja luonnollisena, kun taas nainen esiintyy tunnusmerkkisenä ja poikkeavana (Bem 1993: 2; Engelberg 2010: 167; Engelberg 2016: 13.) Mieskeskeisyyttä pidetään keskeisenä osana kielellistä seksismiä, joka tarkoittaa sukupuoleen perustuvaa näkymättömäksi tekemistä, stereotyypittelyä ja (varsinkin naisten) halventamista (Hellinger 2006: 265; Engelberg 2007). Varsinkin Hellinger (2006) sanallistaa suorasanaisesti halventavan kielen koskettavan etenkin naisia. Varsin usein kielellisen tasa-arvon näkökulmat liittyvätkin naisen kielellisen aseman kohentamiseen, mikä huomioidaan myös Euroopan neuvoston suosituksessa seksistisen kielen poistamisesta:

The Committee of Ministers, under the terms of Article 15.b of the Statute of the Council of Europe, [- -] Recommends that the governments of member states promote the use of language reflecting the principle of equality of women and men, and take any measures they consider appropriate with a view to:

1. encouraging the use, as far as possible, of non-sexist language to take account of the presence, status and role of women in society, as current linguistic practice does for men;
2. bringing the terminology used in legal drafting, public administration and education into line with the principle of sex equality;
3. encouraging the use of non-sexist language in the media. (Council of Europe 1990.)

Suosituksen ensimmäisestä kohdasta saa kuvan, että miehen asema kielellisissä käytännöissä on jo vakaa ja näkyvä ja että kielellinen tasa-arvo saavutetaan, kun naisen kielellinen asema nostetaan tasavertaiseksi miehen rinnalle. Suositus on huomioitu myös suomen kielen lautakunnan kannanotossa (Kotus 2007), jonka mukaan suomen kielen epätasa-arvo ilmenee työntekijän sukupuoleen viittaavissa ammattinimikkeissä (*aulaemäntä, järjestysmies*), henkilöviittausten epäsymmetrisessä sukupuolen merkitsemisessä (*lääkäri, naislääkäri*) sekä geneerisenä maskuliinisuutena sanastossa ja sanonnoissa (*jokamiehenoikeus, uskottu mies, lähteä yhtenä miehenä*).

Yleisesti mieskeskeisyyttä lähestytään **geneerisen maskuliinisuuden** käsitteen kautta, sillä se on mieskeskeisyyden merkittävä ilmentymä. Käsitteellä tarkoitetaan kaikkia sellaisia kielellisiä keinoja, joilla miestä voidaan kielessä yleistää tai tehdä yleispäteväksi. (Ks. Engelberg 2016: 14.) Tämä ilmenee kielissä monin eri tavoin. Geneeris-maskuliinisia sanoja ja ilmaisuja esiintyy suomen kielessä etenkin yhdyssanoissa (ei-henkilöviitteisistä esim. *isänmaa, ukkovarvas*), johdoksissa (*miehistö, miehittää, isännöitsijä, isännöidä*), sanaliitoissa (*uskottu mies, valkoinen mies*) sekä idiomeissa ja sananlaskuissa (*nauttia miestä väkevämpää*). Lisäksi geneerisiä ovat sellaiset *mies*-loppuiset ammattinimikkeet, kuten *asiamies* ja *virkamies*, jotka tarkoittavat myös yleisesti ihmistä ja painottuvat etenkin säädöskieleen (mts. 15–16; Engelberg 2018: 72–77, säädöskielen osalta ks. Karppinen 2001; 2007; 2009). Maskuliiniset sanat ja ilmaukset ovat esimerkkejä kielellisestä seksismistä silloin, kun niiden merkitys viittaa yleisesti 'ihmiseen' eikä tarkoin 'mieheen' (Engelberg 2018: 45).

Geneerisen maskuliinisuuden ohella miehistä ensisijaisuutta kielessä lisää **piilomaskuliiniset** tulkinnat sellaisissa sanoissa, jotka viittaavat 'ihmiseen' tai 'henkilöön' mutta eivät suoraan osoita sukupuolta. Esimerkiksi *sotilas* tulkitaan usein suoraan mieheksi, ja *naissotilaaseen* koetaan tarpeelliseksi viitata *nais*-etuliitteen avulla. Samalla tavalla toimitaan usein sanojen *malli* ja *miesmalli* kanssa, joista *malli* voidaan tulkita piilofeminiiniseksi sanaksi. Piilosukupuolisuus tulee esille silloin, kun tarkoitteen sukupuoli ei vastaakaan nimityksen konnotoimaa sukupuolta. Varsinkin nimityksiin liittyvät perinteiset ja vallalla olevat sukupuolijakaumat selittävät piilosukupuolisuuden ilmenemistä eri nimityksissä. (Engelberg 2016: 21–22.) Sukupuolen tarkentaminen etuliitteiden avulla tekee nimikkeistä epäsymmetrisiä ja siten heikentävät kielellistä tasa-arvoa ja voimakkaimmillaan ylläpitävät eri ammattialoihin liittyvää sukupuolten välistä segregaatiota. Epäsymmetria voi näkyä ammattinimikkeissä etuliitteiden ohella myös muulla tavoin, kuten esimerkiksi suomen kielen lautakunnan antamissa esimerkkinimikkeissä *aulaemäntä* ja *järjestysmies* (Kotus 2007), joista luopumiseksi on tehty muutosta edistäviä toimia (ks. Aamulehti 16.9.2017, Duunitori 24.10.2019).

Piilomaskuliinisuuden toinen puoli on kuitenkin ihmistarkoitteisiin sanoihin luokituttava miestarkoitteinen tulkinta silloin, kun puhutaan sukupuolineutraalisti esimerkiksi *kaikista suomalaisista* mutta tarkoitetaan suomalaisia miehiä. Tällöin mies

käsitteellistyy ihmisen prototyyppiksi. (Ks. Engelberg 2016: 22–23.) Samankaltainen piilomaskuliinisuus sisältyy myös sukupuolineutraalina pidettyyn *hän*-pronominiin, joka on merkitty tietyissä sanakirjoissa useammin mieheksi kuin naiseksi ja tulkitaan samoin muussakin kielenkäytössä (mts. 27, 47–52; Engelberg 2018: 27–31). Geneerisen maskuliinisuuden ja piilomaskuliinisuuden osalta lopputulemana näyttäytyykin ajatus, jonka mukaan mies on määritelty yleispäteväksi ihmiseksi, mutta myös ihminen edustuu usein juuri miehenä (ks. Engelberg 2018: 74). Tämän voidaan katsoa heijastelevan sukupuolten hierarkiaa, jossa miehelle taataan enemmän valtaa ja naisia korkeampi sosiaalinen asema (ks. Sczesny, Formanowicz, Moser 2016).

Tämän tutkimuksen kannalta kielessä esiintyvän geneerisen maskuliinisuuden huomioiminen on perusteltua, sillä erilaisten miestä ja miehisyyttä yleistävien tai korostavien kielellisten keinojen voi katsoa liittyvän ajatukseen miehisestä valta-asemasta ja hegemonisesta maskuliinisuudesta. Miehen korostuneisuutta kielessä ei kuitenkaan ole havainnointu kriittisestä näkökulmasta siten, että arvioitaisiin, miten korostuneisuus ja maskuliinisten ilmausten laatu vaikuttavat mieheen. Esimerkiksi Siirainen (1988), Mantila (1998) ja Engelberg (2018) ovat tuoneet esiin *miehen* myönteisiä ja miehekkäitä ominaisuuksia eritteleviä *mies*-ilmaisuja, jotka ovat myös osa tämän tutkimuksen aineistoa. Engelberg (2018: 47–52) huomioi, että *naisella* ei ole sanakirjassa lainkaan samankaltaista myönteisiin sukupuolen ominaisuuksiin liittyvää sivumerkitystä, joka *miehellä* on. Lisäksi on kiinnitetty huomiota siihen, että *mies*-artikkeli on ylipäätään *nainen*-artikkeliä laajempi (Siirainen 1988), mikä kertoo sukupuoliin liittyvästä arvostuksesta samoin kuin *miehen* ja *naisen* esiintyminen ja sijoittuminen tajuussanastossa (Engelberg 2018: 46–47). Yhtäältä myös *Perussanakirjan* mieskuvaa tarkastellut Mantila (1998) on nähnyt *mies*-sanana ainoastaan myönteisenä sanana. Miehen käsittely osana kielelliseen tasa-arvoon liittyvää keskustelua on selkeästi korostainen, mutta silti mies jää toisinaan tiettyjen laadullisten ja määrällisten näkökulmien katveeseen. Miehen ensisijaisuuden ja geneerisen maskuliinisuuden huomioiminen on tässä tutkimuksessa tärkeää, sillä aineistoni *mies*-esimerkeistä osa esiintyy yleisesti henkilötarkoitteisten hakusanojen yhteydessä. Nämä käsitteet ja näkökulmat kieleen auttavat havainnoimaan, mikä miehen rooli tällaisessa aineistossa on. Käsittelen seuraavaksi, millaisia käytäntöjä liittyy sukupuolten esittämiseen sanakirjoissa.

3.3 Sukupuolten esitys sanakirjoissa

Sukupuolten esitykseen sanakirjoissa liittyy monia näkökulmia, jotka ilmenevät sekä sanakirjatyön käytännöissä että sanakirjojen avulla tehdyistä havainnoista sukupuolten välisestä kielellisestä tasa-arvosta. Tyypillisesti sukupuolet nähdään sellaisina attraktiokeskuksina, jotka keräävät ympärilleen huomattavasti synonyymista tai lähes

synonyymista aineista (Mantila 1998: 19). Sukupuoliin ja erityisesti seksuaalisuuteen liittyvän sanaston kuvaamisessa on kuitenkin tapahtunut ajallista muutosta: esimerkiksi englannin kielen sanakirjoissa seksuaalisuuteen liittyvän sanaston kuvaaminen on ollut voimakas tabu 1960-luvulla, vaikka samaan aikaan *Nykysuomen sanakirjassa* tällaistakin sanastoa kuvattiin – tosin alatyylisenä ja arkikielisenä. Tabut siis voivat rajata sitä aineistoa, joka katsotaan sopivaksi kuvata sanakirjassa, ja rajaukseen liittyvät ratkaisut yleensä heijastelevat yhteiskunnassa vallitsevia käsityksiä normeista. Tietoisessa asenteellisuuden ja arvottamisen välttämässä ei kuitenkaan aina täysin onnistuta, vaan esimerkiksi selitteisiin ja käyttöesimerkkeihin voi tulla tiedostamattomia painotuksia ja merkityksiä. (Grönros 2013: 48–49.)

Sukupuolten esittämisessä varsinkin sanakirjan esimerkit voivat esittää sukupuolirooleihin liittyviä käsityksiä, jotka myös usein heijastavat kirjoitusajankoh- taansa. Tämä paljastuu yleensä siinä vaiheessa, kun oivalletaan, että jotakin sisältöä ei ole huomattu tai ehditty korjata sanakirjaan nykyajan käsityksiä ja merkityksiä vas- taaviksi (Grönros 2013: 49). Tähän liittyvää päivitystyötä on tehty esimerkiksi *Nyky- suomen sanakirjan* ja uudempien sanakirjojen välillä, kun NS:n yleisesti 'henkilöksi' se- litettyjä *mies*-loppuisia nimikkeitä päivitettiin *Perussanakirjaan* ja edelleen *Kielitoimis- ton sanakirjaan* tarkoittamaan 'miestä'. (Grönros 2007.) Neutraaliuden edistämisen ta- voite on myös vaikuttanut siihen, että aikoinaan *varusmies*-sanan rinnalle nostettiin *varusnainen* ja *varushenkilö*, joista *varushenkilö* ei kuitenkaan Grönrosin (2007) mukaan ole täysin vakiintunut vaan näyttäytyy jopa huvittavalta. Sukupuolineutraalin sanas- ton osalta ei voida kiertää vakiintumisen periaatetta. Silloinkin, kun jokin sana vakiin- nuttaa paikkansa kielessä, se tulee usein sanakirjaan jäljessä. (Mp.) Kuitenkin sellaiset vakiintuneet yhdyssanat, jotka sisältävät sukupuoleen viittaavan osan, ovat yksi väylä sukupuolten tasa-arvon tarkasteluun, sillä Engelbergin (2018: 43) mukaan tarkoitteen naispuolisuus ilmaistaan useammin kuin miespuolisuus, vaikka tässä on eri sanakir- jojen välillä tapahtunutkin muutosta. Sanakirjoissa sukupuolten väliset erot näkyvät- kin erilaisten *nais*- ja *mies*-sanojen esiintymiin liittyvistä frekventeistä sellaistenkin ha- kusanojen kohdalla, jotka eivät ole sukupuolivitteisiä. Esimerkiksi suomen kielen sa- nakirjoissa *hän*-pronominin esimerkeissä esitetään neljä kertaa useammin *mies* kuin *nainen* (mts. 26). Saman pronominin kuvaus on myös miespainotteinen silloin, kun suomen *hän*-pronominin sisältävä ilmaus käännetään kohdekielelle kaksikieliseen sa- nakirjaan. Vieraisissa kielissä maskuliinipronominit ovat myös artikkeleiden esimer- keissä feminiinisiä ilmauksia suositumpia, sillä esimerkiksi suomi-ruotsi-sanakirjassa *han* ja *hon* esitetään selvästi epäsuhdassa: *han* esiintyy yli 3500 sana-artikkelissa ja yli 5000 esimerkissä, kun taas *hon* vain 154 artikkelissa ja 163 esimerkissä. (Mts. 27.)

Sanakirjat voivat sisältää sukupuolittuneisuutta epäsuhtaisten esiintymien li- säksi myös laadullisesti silloin, kun kuvataan esimerkiksi adjektiiveja ja verbejä. En- gelberg (2018: 32–33) esittääkin *Kielitoimiston sanakirjan* sisältävän jonkinasteista

sukupuolittuneisuutta esimerkeissä *hemaiseva nainen, kaino neito, kaunis nainen, komea mies, nätti tyttö, salskea nuorimies, sokea neito, topakka naisihminen*. Verbien osalta sukupuolittuneisuutta voi ilmetä esimerkeissä *Mies harppoi rinnettä alas; Nainen kimitti tuohittuneena; Vaimo nalkuttaa juomisesta* (mp.).

Vaikka miessukupuoli korostuu myös sanakirjaesityksessä, naisen kielellinen asema on selvästi korostuneempi sellaisessa sanastossa, jolla viitataan seksuaalisuuteen ja sen moralisoimiseen. Esimerkiksi erilaiset seksisanakirjat ovat sisältäneet 400–530 erilaista 'siveettömän naisen' nimitystä ja 120–160 'siveetöntä miestä' tarkoittavaa ilmaisua. Naisten nimitysten ovet tyypillisesti olleet kielteisiä, kun taas miehen nimityksissä voidaan ilmaista toisaalta sosiaalista paheksuntaa ja toisaalta ihailevaa ja hyväksyvää sävyä. Näihin nimityksiin liittyy selvää epäsymmetriaa, ja juuri nainen onkin nähty herkemmin siveettömänä ja moraalittomana halveksunnan kohteena. (Engelberg 2018: 101.)

Sukupuolten esittämisessä keskeistä onkin erottaa tarpeettomat asenteet tarpeellisista asenteellisuuksista. Tarpeetonta Grönrosin (2013: 49) mukaan on esimerkiksi sellaisten asenteellisten esimerkkien käyttö, jotka eivät liity esitettävään hakusanaan, ja asenteellisen esimerkin sijasta voisi käyttää hyvin jotakin muuta esimerkkiä. Tarpeellista asenteellisuus on vakiintuneiden sanontojen kohdalla, kuten *hän kesti sen kuin mies, se on miehen puhetta ja teki miehen työn*, vaikka niiden voidaan nähdä kuvastavan asenteellista suhtautumista niin miehiin kuin naisiin. Tässä tutkimuksessa tällaisia sanontoja tarkastellaankin juuri siitä näkökulmasta, miten ne muovaavat kuvaa miehestä. Kuitenkin vallitsevat asenteet voivat usein olla vahvoja siihen nähden, että jotkin ilmaisut kuvastavat pitkiä yleiseksi normiksi vakiintuneita perinteitä. Ne kuitenkin tarjoavat kyseenalaistamattomina varsin suppean näkökulman sukupuoli- ja seksuaalisuuskäsityksiin. Kuitenkin esimerkiksi heteronormia on *Kielitoimiston sanakirjan* sisällöistä pyritty päivittämään, vaikka kaikkea ei välttämättä ole ehditty tai huomattu korjata. (Mp.)

Sukupuoliin viittaavien sanojen selittäminen sekä sukupuolten esittäminen sana-artikkelien esimerkeissä on sanakirjatyön yksi osa-alue, johon on syytä pureutua tietoisesti. Havainnot ja ulostulot, jotka liittyvät sanakirjojen tapoihin esittää naissukupuolta, ovatkin herättäneet viime aikoina suurta huomiota. Esimerkiksi *Lexicon* ja *Oxford English Dictionaryn* tapa esittää *nainen*-sanan merkityksiä ja käyttöä näyttäytyi seksistisenä ja vanhentuneena (The Guardian 3.7.2019; HS 4.7.2019), minkä vuoksi tehdyn aloitteen vuoksi *naiselle* annettuja synonyymeja myös muutettiin (The Guardian 7.11.2020). Samankaltaista huomiota sai myös italian kielen sanakirja *Treccani*, jonka *nainen*-sanan seksistiset määritelmät halutaan poistaa (HS 6.3.2021). Nämä esimerkit kuvastavatkin niitä haasteita, joita Grönrosin (2013: 50) mukaan sanakirjan tekemiseen liittyy: sanakirja ei voi koskaan olla täysin objektiivinen, kieli ja kielenkäyttö muuttuvat sanakirjoista riippumatta ja muutoksen hyväksyminen on aina

riippuvainen kieliyhteisön hyväksynnästä. Vaikka esimerkiksi Engelberg (2018) on tuonut paikoin esille myös suomalaisten sanakirjojen puutteita sukupuolten sukupuolittavassa ja epäsuhtaisessa esittämisessä, *Kielitoimiston sanakirjaa* voi pitää paikoin tasa-arvoisempana, sillä *naisen* esitystapa ei näyttäydy samankaltaisena verrattuna niihin huomioihin, joita *Lexicon*, *Oxford English Dictionaryn* tai *Treccanin* yhteydessä on tullut esiin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö sanakirjan muun sisällön tarkastelu olisi tarpeettomasti sukupuolittavan sisällön kannalta tarpeellista. Esittelen seuraavaksi *Kielitoimiston sanakirjaa* siitä näkökulmasta, millaisen aineiston se tarjoaa sukupuolia käsittelevään tutkimukseen.

4 AINEISTO JA MENETELMÄT

4.1 *Kielitoimiston sanakirja aineistona*

Kielitoimiston sanakirjaan liittyy joitakin erityisiä seikkoja, jotka on hyvä huomioida aineiston rakentumisen kannalta. Yksi merkittävä aineistoa leimaava tekijä liittyy sanakirjan julkaisualustaan: verkossa julkaisemisen vuoksi sanakirjan rakenne ja hakuominaisuudet ovat (käyttöliittymästä riippuen) erityisiä verrattuna perinteiseen painettuun sanakirjaan (ks. Heinonen 2013: 58–59). Sähköinen julkaisualusta ylipäättään mahdollistaa sanakirjan rakentamisen niin, että siihen voidaan lisätä ominaisuuksia, joita hyödyntämällä sanakirjasta voi etsiä helpommin yksityiskohtaista tietoa (mp.). Käytännössä vain muutamalla klikkauksella voi saada kootusti sellaista tietoa, jonka kerääminen painetusta sanakirjasta olisi huomattavasti vaikeampaa. Kohdistetun haun työkalut auttavat paitsi sanakirjan toimittajia työssään myös sanakirjan käyttäjiä ja kielentutkijoita.

Myös *Kielitoimiston sanakirjasta* tietoa on mahdollista etsiä erilaisten hakuominaisuuksien avulla, joilla voi hakea sanoja (ja niiden taipuneita muotoja) kohdistetusti suoraan artikkeleiden selitteistä, esimerkeistä tai koko sanakirjasta (Klemettinen 2014; Kotus 2020j). Tämä on tutkimukseni toteutumisen kannalta ratkaisevaa: ilman kohdistetun haun työkaluja ei olisi ollut käytännössä mahdollista koota aineistoa kaikkien *Kielitoimiston sanakirjan mies*-sanan sisältävien käyttöesimerkkien perusteella. Käyttämäni aineiston kerääminen painetusta sanakirjasta olisi tarkoittanut jokaisen yli 100 000 sana-artikkelin kaikkien käyttöesimerkkien systemaattista läpikäymistä ja keräämistä, mikä ei ole teknisesti mahdollista.

Sähköisen sanakirjan teknisten toimintojen hyödyntäminen mahdollistaa myös osittaisen eronteon sanakirjojen aiempaan tutkimukseen. Esimerkiksi Siiroisen (1988)

ja Mantilan (1998) tutkimuksissa aineistot muodostuvat ensisijaisesti hakusanojen perusteella, vaikka ainakin Mantila pitää analyysissaan mukana myös sana-artikkeleiden käyttöesimerkkejä. Lisäksi *Nykysuomen sanakirjan* ja *Kielitoimiston sanakirjan* aineistoja tutkinut Tyysteri (2011) on kerännyt aineistonsa hakutyökaluja käyttäen mutta kohdistanut analyysinsa pääasiassa hakusanoihin. Pelkästään käyttöesimerkkien perusteella ei ole siis aiemmin lähdetty kokoamaan aiempien tutkimusten aineistoa, vaikka esimerkkejä onkin sisällytetty osaksi tutkimuksia.

Sanakirjan julkaisu sähköisenä versiona vaikuttaa siihen, että sanakirjaa voidaan päivittää varsin tiheästi. Siitä lähtien, kun sen ensimmäinen ilmainen verkkoversio julkaistiin vuonna 2014, sitä on päivitetty noin vuoden välein (Kotus 2020d). Tähän mennessä sanakirjasta on tiheimmillään julkaistu kaksi porrastettua päivitystä helmikuussa ja marraskuussa vuonna 2020. Samassa yhteydessä sisällön lisäksi julkaistiin myös sanakirjan laajempi päivitys, jossa ulkoasu ja käyttöliittymä muutettiin. Päivitysten rinnalla vuoden 2018 versio oli saatavilla marraskuuhun 2020 saakka. (Kotus 2020i; Kotus 2020k). *Kielitoimiston sanakirjasta* on ehditty julkaista uusia päivityksiä tämän tutkimuksen aineiston keräämisen ja analyysin välillä. Vaikka sanakirjaan on uusien versioiden myötä tullut yhteensä 830 uutta sanaa ja muutoksia noin 2 200 artikkeliin (ks. Kotus 2020i; Kotus 2020h), analysoin tässä tutkimuksessa vuoden 2018 päivitysversiona, sillä siitä olen alun perin kerännyt aineistoni.

Rakenteellisten ominaisuuksien lisäksi *Kielitoimiston sanakirjan* muodostama aineisto on erityinen myös sen sisällön vuoksi. Kuten olen luvussa 2.3 esittänyt, *Kielitoimiston sanakirja* on koottu alun perin edeltäjiensä eli *Nykysuomen sanakirjan* ja *Perussanakirjan* perusteella. Tämä tarkoittaa, että osa sanakirjan sisällöstä saattaa olla yli sadan vuoden takaista. Luonnollisesti kieli, sanasto ja käsitykset arkikielestä sekä yleiskielestä ovat vuosikymmenien aikana muuttuneet, ja niiden päivittäminen ajantasaista kieltä esittävään sanakirjaan on tärkeä osa sanakirjan toimitusta. Ajan patina sanakirjan sisällössä ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita, että sisältö olisi suoranaisesti väärää tai puutteellista. Tutkimukseni kannalta sellaiset *mies*-esimerkit, jotka ovat mahdollisesti säilyneet sanakirjasta toiseen, voi olla mieskuvan kannalta tärkeää nostaa kriittiseen tarkasteluun. Samalla voi aueta arvokas mahdollisuus tuoda esille sellaista esimerkistöä, jonka päivittäminen *Kielitoimiston sanakirjaan* on sukupuolten esityksen valossa tarpeellista paitsi sanakirjatyön kannalta (ks. Grönros 2015) myös kielellisen tasa-arvon kannalta niin kuin Euroopan neuvosto (Council of Europe 1990) ja suomen kielen lautakunta (Kotus 2007) ovat suosituksissaan ja kannanotoissaan esittäneet.

Sanakirjan sisältöön ja siten myös aineistoon vaikuttavat *Kielitoimiston sanakirjan* toimitusperiaatteet, joiden perusteella luodaan uusia sana-artikkeleita ja päivitetään sanakirjassa jo olevaa sisältöä. Se, että uusista sanoista sanakirjaan valitaan sellaiset, jotka ovat levinneet tarpeeksi yleiseen käyttöön (Kotus 2020l), mahdollistaa oletuksen,

että suurin osa aineistooni päätyvistä sana-artikkeleista on suomen kielen keskeisintä sanastoa. Puolestaan se, että sanojen käyttöä havainnollistavat esimerkit muotoillaan artikkeleihin yleensä autenttisten tekstiesimerkkien perusteella (Haapanen 2018), tarkoittaa, että aineistoni koostuu sellaisesta materiaalista, joka vähintäänkin pohjaa todelliseen kielenkäyttöön. Siksi *mies*-sanan esiintyminen esimerkeissä voi valottaa jonkinlaista mieskuvaa sen kautta, millaiseen sanaympäristöön *mies* on esimerkeissä asetettu. Lisäksi sana-artikkeleiden pyrkimys mahdollisimman tiiviiseen esitykseen (Kotus 2020g) takaa sen, että myös esimerkkeihin on luultavasti pyritty valitsemaan kunkin sanan olennaisimmat ja autenttiseen kielenkäyttöön perustuvat käyttötavat. Tiivis esitys on kuitenkin vain pyrkimys, eikä sen toteutumista voi pitää absoluuttisen varmana. Silti *miehen* esiintyminen yleensä tiiviiseen muotoon saatettujen sana-artikkeleiden esimerkeissä voi ilmentää tyyppillistä, ellei suorastaan stereotyyppistä mieskuvaa, jota voi olla tarpeen tarkastella kriittisesti paitsi miestutkimuksen myös sanakirjatyön kannalta.

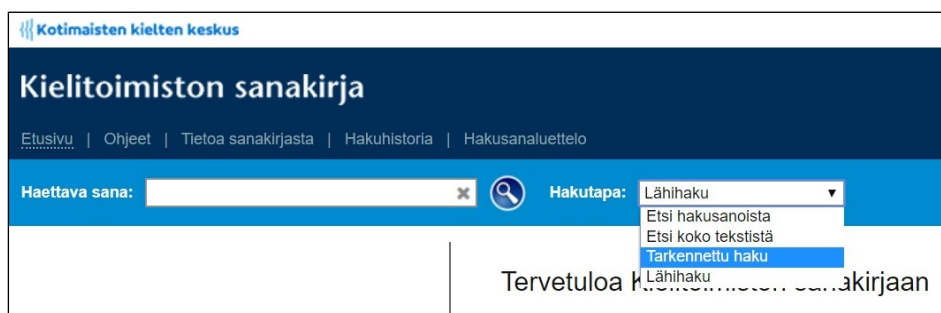
4.2 Aineiston kerääminen ja rajaaminen luokittelua varten

Tutkimukseni aineistona ovat ne *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) sana-artikkelit, joiden käyttöesimerkeissä on esiintyy sana *mies*. Koska tutkimustehtäväni on selvittää KS:n mieskuvaa, aineiston rajaaminen *miehen* mukaan on perusteltua. Esimerkit puolestaan ovat valikoituneet aineistoa rajaavaksi tekijäksi monesta syystä: Vaikka sanakirjan toimittaja muotoilee sana-artikkeleiden käyttöesimerkit, ne pohjautuvat yleensä autenttiseen kieleen, koska lähteinä käytetään muun muassa sanoma- ja aikakauslehdistöä (Haapanen 2018; ks. myös Kotus 2020f; Kotus 2020g). Lisäksi *miehen* esiintyminen minkä tahansa hakusanan sana-artikkelissa esittää sellaista sanaympäristöä, jossa miehen voitaisiin olettaa esiintyvän luontevasti. Luontevuus on kuitenkin seikka, jonka voi tässä tutkimuksessa myös haastaa, sillä sukupuolten esittäminen sanakirjan artikkeleissa voi toisinaan olla tarpeetonta (ks. Grönros 2013: 34). Tarpeellista se on silloin, kun esitettävään hakusanaan tai käyttöesimerkkeihin liittyy tyyliarvollisia seikkoja. Sanan tyyliarvo tulee yleensä esille sanaa laajemmassa käyttöyhteydessä (Grönros 2015). Tällöin merkinnät tyyliarvosta sellaisissa sana-artikkeleissa, joiden käyttöesimerkissä esiintyy *mies*, havainnollistaa samalla sitä, miten mieheen saatetaan sana-artikkelissa suhtautua.

Olen kerännyt aineistoni käyttämällä KS:n (2018) verkkosivulla www.kielitoimistonsanakirja.fi olevia tarkennetun haun työkaluja. Kyseinen verkkolinkki ei kuitenkaan enää vie sanakirjan vuoden 2018 päivitysversioon, vaan linkki avautuu uusimpaan versioon, joka poikkeaa joiltakin osin aiemmasta. Koska vuoden 2018 versio ei ole enää käytettävissä, havainnollistan aineiston keräämisen teknisiä vaiheita

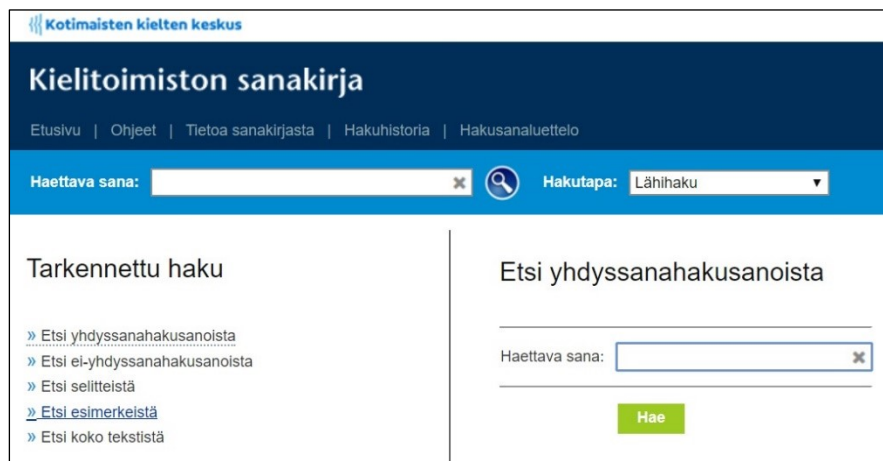
kuvakaappauksilla (kuvat 2.–6.) Vaikka hakutoiminnot poikkeavat nykyisestä päivitysversiosta varsinkin ulkoisesti, sanakirjassa on edelleen käytössä monipuolisia hakumenetelmiä.

Käyttämässäni sanakirjaversiossa KS (2018) tarjosi automaattiseksi hakutavaksi hakusanahakua, joka löytyi sivun yläosasta. Hakutavoissa oli kuitenkin tarjolla myös kolme muuta hakuvaihtoehtoa: etsi koko tekstistä, tarkennettu haku ja lähihaku. (Ks. kuva 2.)

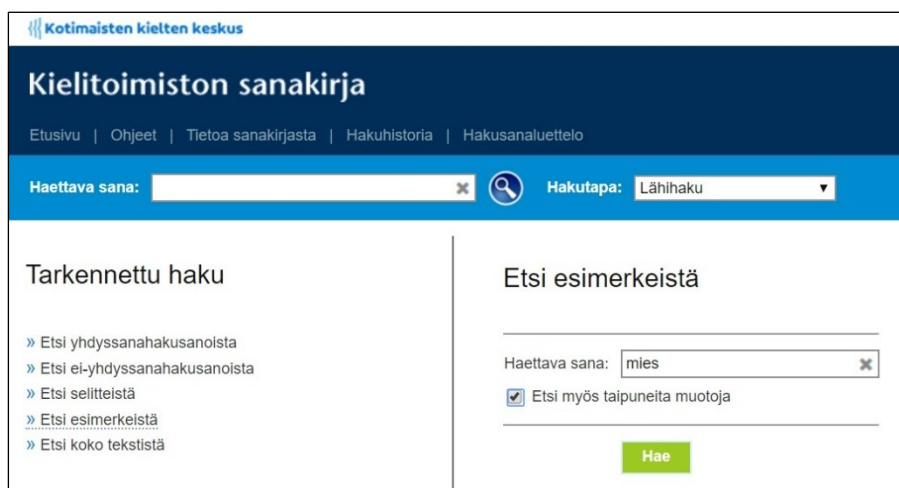
Kuva 2. Kielitoimiston sanakirjan (2018) hakutavat. Kuvakaappaus KS:n verkkosivulta 20.2.2020.

Valitsin vaihtoehdoista tarkennetun haun, jonka avulla oli mahdollista etsiä haluttua sanaa yhdyssanahakusanoista, ei-yhdyssanahakusanoista, selitteistä, esimerkeistä tai koko tekstistä (ks. kuva 3.).

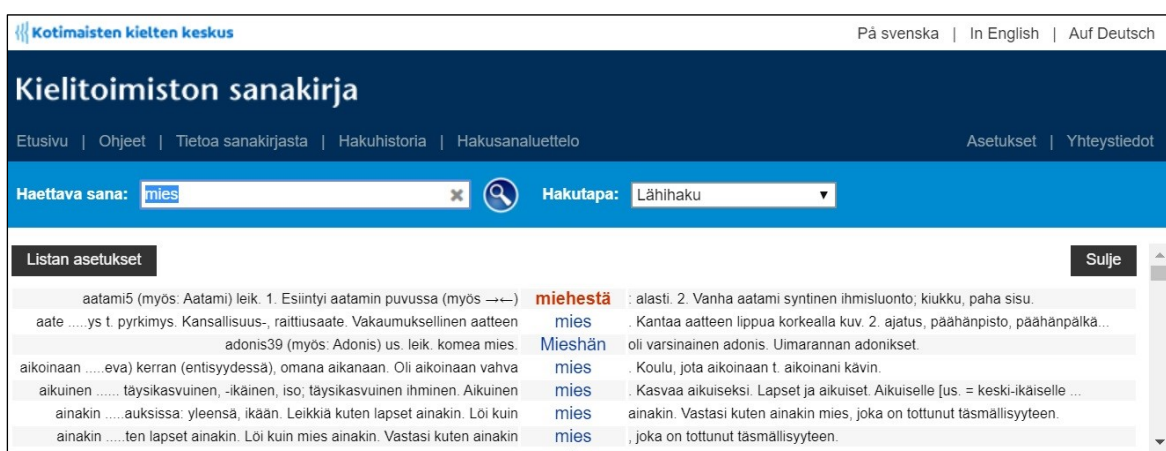
Kuva 3. Kielitoimiston sanakirjan (2018) tarkennettu haku. Kuvakaappaus KS:n verkkosivulta 20.2.2020.

Tarkennetusta hausta valitsin toiminnon ”etsi esimerkeistä”, jota klikkaamalla avautui erillinen hakukenttä esimerkeistä haettavalle sanalle. Kirjoitin hakukenttään sanan *mies* ja valitsin hakuun etsittäväksi myös taipuneita muotoja. (Ks. kuva 4.)

Kuva 4. *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) tarkennetun haun Etsi esimerkeistä -työkalu. Kuvakaappaus KS:n verkkosivulta 20.2.2020.

Hakutapa antoi eräänlaisen konkordanssin hakutuloksista (ks. kuva 5.). Koska lista näytti automaattisesti vain 50 ensimmäistä hakutulosta, listan asetuksia tuli muuttaa säätämällä listan asetuksia vasemmasta ylänurkasta esimerkiksi 5000 merkkiin.

Kuva 5. *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) tarkennetun haun hakutulos. Kuvakaappaus KS:n verkkosivulta 20.2.2020.

Samalla hakutulokset pystyi järjestämään neljällä eri tavalla päähakusanan, löydetyn sanan, edellisen tai seuraavan sanan mukaan (ks. kuva 6.) Järjestin tulokset pääsanan mukaan, sillä hakutulos järjestyi tällöin varsinaisten hakusanojen mukaiseen aakkosjärjestykseen.

Kotimaisten kielten keskus Pä svenska | In English | Auf Deutsch

Kielitoimiston sanakirja

Etusivu | Ohjeet | Tietoa sanakirjasta | Hakuhistoria | Hakusanaluettelo Asetukset | Yhteystiedot

Haettava sana: mies Hakutapa: Lähihaku

Järjestä tulokset:

- Päähakusanan mukaan
- Löydetyin sanan mukaan
- Edellisen sanan mukaan
- Seuraavan sanan mukaan

Rivejä enintään: 5000
Leveys enintään: 160

OK Peruuta

Sulje

ainakinten lapset ainakin. Löi kuin mies ainakin. Vastasi kuten ainakin

miehestä : alasti. 2. Vanha aatami syntinen ihmisluonto; kiukku, paha sisu.
mies : Kantaa aatteen lippua korkealla kuv. 2. ajatus, päähänpisto, päähänpalka...
Mieshän : oli varsinainen adonis. Uimarannan adonikset.
mies : Koulu, jota aikoinaan t. aikoinani kävin.
mies : Kasvaa aikuiseksi. Lapset ja aikuiset. Aikuiselle [us. = keski-ikäiselle ...
mies : ainakin. Vastasi kuten ainakin mies, joka on tottunut täsmällisyyteen.
mies : , joka on tottunut täsmällisyyteen.

Kuva 6. *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) tarkennetun haun hakutulosten järjestäminen. Kuvakaappaus KS:n verkkosivuilta 20.2.2020.

Hakutulos antoi yhteensä 840 *mies*-sanan esiintymää sana-artikkeleiden esimerkeissä. Nämä osumat ovat olleet lähtökohta aineiston kokoamiselle. Olen kerännyt jokaisen *mies*-esiintymän artikkelitiedot erilliseen Excel-tiedostoon tietyin periaattein. Keräämäni tiedot käsittävät sana-artikkelin hakusanan, merkitysryhmän, selitteen, esimerkin, esimerkin esiintymisjärjestyksen ja tiedon siitä, esiintyykö sanan käyttöesimerkeissä *nainen*-sanan sisältävää esimerkkiä. Aineistoa kootessa selvisi, että alkuperäinen 840 *mies*-esiintymän määrä ei yksioikoisesti tarkoita yhtä montaa erillistä sana-artikkelia, hakusanaa tai *mies*-sanan sisältävää esimerkkiä. Todellisuudessa yksittäisessä sana-artikkelissa voi olla useita *mies*-esimerkkiä, *mies* voi esiintyä samassa artikkelissa useammin kuin kerran ja samat esimerkit voivat myös toistua eri artikkeleissa. Nämä seikat myös vaikuttivat aineistoni lopulliseen muotoon.

Osuva esimerkki sana-artikkelista, jossa esiintyy yhtä useampi *mies*-esimerkki, on *mies*-artikkeli, jossa on kaikkiaan 45 eri *mies*-esimerkkiä. Tätä voidaan pitää luonnollisena, sillä *mies*-sana eri merkityksineen edellyttääkin useita käyttöesimerkkejä, joissa *mies* esiintyy. Jos *mies*-esimerkkejä on samassa sana-artikkelissa useampi kuin yksi, ne voivat olla sana-artikkelin samassa merkitysryhmässä (a) tai jakaantua useampiin merkitysryhmiin (b).

- (a) KS (2018) **rinta**: 1. vartalon yläosan etupuoli, rintakehä; rynnäs; myös eläinten vastaava ruumiinosa. *Miehen leveä, karvainen rinta. Miestä iskettiin puukolla rintaan.*¹
- (b) KS (2018) **mitta**: 5. yl. koko, suuruus, pituus. *Saavuttaa miehen mitta.*
 KS (2018) **mitta**: 5. Kuv. jksta t. jstak muodostettavan käsityksen mittapuuna, us. = vaatimukset. *Täyttää miehen mitta.*

¹ Esitettyihin esimerkkeihin (a)-(f) on nostettu vain ne sana-artikkelin osat ja *mies*-esimerkit, jotka ovat osana aineiston *mies*-esimerkin sisältäviä substantiiviartikkeleita. Alkuperäisissä sana-artikkeleissa voi olla enemmän käyttöesimerkkejä ja muita merkitysryhmiä.

KS (2018) **mitta**: 7. yl. määrästä, paljoudesta. Miehiä oli vaikka millä mitalla.

Tällöin esimerkit esittävät usein sanan eri merkitysten käyttöä, joten ne myös lukeutuvat aineistooni erikseen samasta hakusanasta huolimatta. Silloin kun saman hakusanan samassa merkitysryhmässä on useampi eri *mies*-esimerkki, olen merkinnyt kaikki tarvittavat tiedot erikseen, enkä esimerkiksi saman merkitysryhmän esimerkkejä samaan Excel-soluun, koska siten aineiston analyysi ja käsittely on ollut helpompaa.

Koska KS:n (2018) kohdennettu haku laskee jokaisen *mies*-esiintymän kerran, samassa esimerkissä voi olla useampia *mies*-esiintymiä: *mies* voi esiintyä toistuvasti paitsi esimerkeissä (c) myös esimerkin selitteissä (d).

(c) KS (2018) **mies**: 2. miessukupuolen myönteisinä pidettyihin ominaisuuksiin, miehkkyyteen viittaavissa ilmauksissa. Miesten mies todellinen mies, parhaita miehiä.

(d) KS (2018) **pikkusormi**: Kuv. *Sellainen nainen kiertää miehen pikkusormensa ympärille saa miehen* täydellisesti valtaansa, alistumaan tahtonsa.

KS (2018) **ulkoruokinta**: Ark., leik. *Siirsi miehensä ulkoruokintaan* heitti miehensä ulos.

Aineistossa on myös esimerkkejä, joissa ei esiinny *mies*-sanaa lainkaan, vaan *mies* esitetään ainoastaan esimerkin selitteessä (e). Erityisesti tähän nostetuissa esimerkeissä *miestä* on käytetty elatiivitarkenteena (ks. Joki & Klemettinen 2021). Selkeyden vuoksi myös tällaisia esimerkkejä käsitellään tässä tutkimuksessa *mies*-esimerkkeinä.

(e) KS (2018) **partaveitsi**: Kuv. *Parkettien partaveitsi* leik. miehestä: hyvä, innokas tanssittaja.

KS (2018) **peräkamari**: Kuv. *Peräkamarin pojat* vars. kotitalleen elätettäviksi jääneistä naimattomista miehistä.

Kukin erillinen *mies*-esimerkki lukeutuu aineistooni vain kerran huolimatta *mies*-sanojen määrästä yksittäisessä esimerkissä tai sen selitteessä. Siten myös 840 *mies*-esiintymän kokonaismäärä pienenee aineistossani.

Jotkin esimerkit esiintyvät kuitenkin samoina tai lähes samoina mutta eri hakusanojen artikkeleissa (f).

(f) KS (2018) **meri**: 1. Kuv. Miestä kuin meren mutaa paljon, suuri joukko.

KS (2018) **muta**: 1. Kuv. Miestä kuin meren mutaa paljon, suuri joukko.

Tällöin olen merkinnyt käyttöesimerkit ja niiden hakusanat erikseen aineistooni, sillä tietojen yhdistäminen olisi käytännössä vaikeaa, ja se olisi vaikeuttanut aineiston käsittelyä. Vaikka sama esimerkki toistuu eri artikkeleissa, molemmat hakusanat kuuluvat siitä huolimatta osaksi aineistoani, sillä ainakaan toistaiseksi KS:sta ei voi hakea

sisältöä useista sanoista koostuvista idiomaattisista ilmauksista (ks. kuitenkin Kotus 2020m). Kaikki nämä seikat huomioiden lopullisen luokiteltavan aineistoni määrä ka-ventui 840 *mies*-esiintymästä 787:ään *mies*-esimerkkiin ja niiden sana-artikkeleihin.

Aineiston rajaaminen *mies*-esimerkkien perusteella ei osoita sanojen merkityk-
sen motivoituvan miesmerkityksestä, vaan ne kertovat millaisessa sanaympäristössä
mies esitetään. Esittelen seuraavassa luvussa *mies*-esimerkkien perusteella kootun ai-
neiston luokitteluun vaikuttaneita tekijöitä.

4.3 Hakusanojen luokittelun vaiheet, lopulliset luokat ja analyysin kohdistaminen henkilötarkoitteisiin substantiivihakusanoihin

Hakusanojen luokittelu osoittautui varsin suuritöiseksi osaksi tutkimuksen tekoa. Tätä kuitenkin osasin odottaa, sillä sanojen luokittelu ylipäätään on haastavaa, eikä luokittelu voi lähtökohtaisesti olla täysin aukoton. Aloin luokitella aineistoa alun pe-
rin Mantilan (1998) luokittelun perusteella. Samanlainen luokittelu ei kuitenkaan sel-
laisenaan ollut toimiva, sillä Mantilan tutkimuksesta poiketen aineistossani on myös
sellaisia hakusanoja, jotka eivät ole miestarkoitteisia. Siksi otin luokitteluun täydentä-
viä ja aineistosta nousevia luokkia Mantilan alkuperäisten luokkien rinnalle. Lopulta
luokittelussa oli yhteensä 13 eri luokkaa, jotka perustuivat sekalaisesti hakusanoihin
ja esimerkkien ominaisuuksiin, joissa *mies* esitettiin esimerkiksi kohteena tai *nais*-esi-
merkin rinnalla. Tämän vuoksi monet hakusanat kuuluivat moniin eri luokkiin, ja
siksi luokittelu oli sellaisenaan liian monimutkainen analysoitavaksi johdonmukai-
sesti.

Lopulta luokittelu täytyi yhdenmukaistaa siten, että jokainen *mies*-esimerkin si-
sältävä hakusana kuului vain yhteen luokkaan. Luokittelun yksinkertaistamiseksi
päädyin lopulta *Ison suomen kieliopin* sanaluokkajakoon perustuvaan luokitteluun, jol-
loin hakusanan merkityksestä tuli tärkein luokittelua ohjaava peruste (ks. VISK §438).

1.-4. Nomininit

1. Substantiivit
2. Adjektiivit
3. Pronomininit
4. Numeraalit

5. Verbit

6. Taipumattomat ja vaillinaisesti taipuvat

Lopullisessa luokittelussa lähtökohtana onkin ollut luokitella merkityksen perusteella
niitä hakusanoja, joiden yhteydessä KS:ssa esiintyy *mies*-esimerkki. Hakusanojen lo-
pullisessa luokittelussa nomininit muodostavat yhden suuren kokonaisuuden, joka

jakautuu edelleen substantiiveihin, adjektiiveihin, pronomineihin ja numeraaleihin. Verbit ja taipumattomat tai vaillinaisesti taipuvat sanat muodostavat erilliset luokansa. Taipumattomat ja vaillinaisesti taipuvat hakusanat ovat tyypillisesti adverbejä, adpositioita ja partikkeleita (VISK §438). Tällaiset hakusanat on merkitty erikseen myös *Kielitoimiston sanakirjaan*, ja ne myös esitetään siinä muodossa, jossa niitä käytetään (KS 2020).

Analyysiluvuissa vastaan järjestyksessä tutkimuskysymyksiini. Luvussa 5.1 erittelen määrällisiä tuloksia siitä, miten *mies*-esimerkin sisältävät hakusanat jakautuvat sanaluokkaryhmien välillä. Luvuissa 5.2–5.4 keskityn henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen tarkempaan semanttiseen analyysiin. Lopuksi luvussa 5.5 analysoin aiemmin tarkasteltujen hakusanojen *mies*-esimerkkejä mieskuvan kannalta ja suhteutan havaintoja miestutkimuksen näkemyksiin maskuliinisuuksista.

5 ANALYYSI

5.1 *Mies*-esimerkkien esiintyminen eri sanaluokkien sana-artikkeleissa

Vastaan tässä analyysiluvussa ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni esittelemällä ja analysoimalla, millä tavoin KS:n *mies*-esimerkin sisältävät hakusanat jakautuvat eri sanaluokkiin tekemäni luokittelun perusteella (luokittelusta ks. luku 4.3). Määrällisesti *mies*-esimerkit jakautuvat sanaluokkiin seuraavasti:

Mies-esimerkkien jakautuminen eri sanaluokkien sana-artikkeleihin:

1.-4. Nominat	576 kpl
1. Substantiivit	324 kpl
2. Adjektiivit	218 kpl
3. Pronominat	22 kpl
4. Numeraalit	12 kpl
5. Verbit	149 kpl
6. Taipumattomat ja vaillinaisesti taipuvat	63 kpl
Kaikki <i>mies</i> -esimerkin sisältävät hakusanat	788 kpl

Mies-esimerkit painottuvat selvästi nominihakusanojen sana-artikkeleihin, joista eniten esiintymiä löytyy substantiiveista (324 kpl) ja adjektiiveista (218 kpl). Kolmanneksi suurin on verbien ryhmä (149 kpl). Jakoa voidaan pitää melko luonnolliselta, sillä substantiivit, adjektiivit ja verbit sisältävät sellaisia sanoja, jotka kiistatta liittyvät ihmisen erilaisiin inhimillisiin tarkoitteisiin, luonnehtimiseen ja tekemiseen. Kuitenkin analysoimalla sana-artikkeleita tarkemmin voi paljastua, miksi juuri *mies* on valikoitunut eri sana-artikkeleiden esimerkkeihin ja kuinka tarkoituksenmukaista *miehen*

esittäminen esimerkeissä on. Etenkin pienemmän määrän *mies*-esimerkkejä sisältävät sanaluokat, kuten pronominit, numeraalit ja vaillinaisesti taipuviin kuuluvat sanaluokat, voivat olla puolestaan kiinnostavia sen vuoksi, että joissakin näistä luokissa saattaa olla mieskuvan kannalta yllättävääkin sisältöä. Nämä luokat adjektiivien ja verbien lisäksi jäävät kuitenkin tarkemman analyysin ulkopuolelle aineiston suuruuden vuoksi.

Koska 788 *mies*-esimerkin aineisto sana-artikkeleineen on hyvin laaja, kohdistan tarkemman analyysin tässä tutkielmassa niihin substantiivihakusanoihin ja niiden sana-artikkeleihin, joissa *mies*-esimerkki on. Syyt valinnalle ovat moninaiset: Substantiivit ovat suuri ja jatkuvassa muutoksessa oleva sanaluokka, johon syntyy verrattain helposti uusia sanoja. Tämän tiedon pohjalta näyttääkin luonnolliselta, että myös tämän tutkimuksen aineistossa substantiivit ovat suurin hakusanaryhmä, joiden sana-artikkeleissa esiintyy *mies*-esimerkkejä. Voidaan myös olettaa, että substantiivihakusanat ovat tarkemman analyysin kannalta monipuolinen ryhmä, sillä joukossa voi olla hakusanoja, jotka merkitsevät ihmistä tai nimeävät ihmisen ulkopuolelle viittaavia abstrakteja tai konkreettisia tarkoituksia. Sanakirjaesityksen kannalta tällaiset erilaiset substantiivit voivat johdattaa myös sellaisten sanontojen pariin, jotka sisältävät sekä jonkin substantiivin että miehen sukupuolisena toimijana. Tällöin analyysin osaksi tulee sellaista kieliaineistoa, josta mieskuvan muodostumista on syytä tarkastella. Rajaus substantiiveihin ei kuitenkaan tarkoita, että muut luokittelussa esiintyvät sanaluokat, joiden hakusanoissa esiintyy *mies*-esimerkkejä, olisivat vähemmän kiinnostavia. Avaan eri sanaluokkiin liittyvää pohdintaa tämän tutkimuksen rajauksen ja jatkotutkimuksen kannalta tutkielman päätäntöluvussa.

Tarkempi sanaluokkakohtainen analyysi kohdistetaan tässä tutkielmassa substantiivien luokkaan myös siksi, että suurin osa aineiston *mies*-esimerkeistä (324 kpl) esiintyy tässä luokassa. Joukkoon kuuluu selitteen perusteella sekä henkilötarkoitteisia substantiivihakusanoja että muita substantiiveja. Näiden hakusanojen erottelu henkilötarkoitteisuuden ja toisaalta erilaisten teemojen perusteella on ollut tutkimustehtävän kannalta olennaista, sillä erilaiset hakusanat antavat myös viitteitä *miehen* esiintymisen tarpeellisuudesta ja painokkuudesta sana-artikkeleiden esimerkeissä. Substantiivien luokittelun alaryhmät ovat motivoituneet aineiston perusteella.

***Mies*-esimerkkien jakautuminen erilaisiin substantiiviartikkeleihin:**

1.a Henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat	114 kpl
1.a.a Yleisesti henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat	66 kpl
1.a.b Vain miestarkoitteiset substantiivihakusanat	43 kpl
1.a.c Vain naistarkoitteiset substantiivihakusanat	5 kpl
1.b Muut kuin henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat	210 kpl
Kaikki <i>mies</i> -esimerkin sisältävät substantiiviartikkelit	324 kpl

Yhteensä *mies* esiintyy henkilötarkoitteisten hakusanojen esimerkeissä 114 kertaa. Erillisiä hakusanoja on kuitenkin todellisuudessa 79 kpl, sillä kokonaismäärää vääristää *miehen* useat esiintymät aineiston sana-artikkeleissa: koska KS:n (2018) *mies*-artikkelissa on kaikkiaan 45 *mies*-esimerkkiä, *mies* esiintyy myös hakusanojen luokittelussa yhtä monta kertaa. Artikkelissa on kuitenkin eroteltu kaikkiaan yhdeksän *mies*-sanan eri merkitystä, joista kolmessa *mies* tarkoittaa yleensä 'henkilöä' ja kuudessa 'miestä'. Tämän vuoksi *mies* esiintyy sekä henkilö- että miestarkoitteisten hakusanojen analyysissä.

Jako mies-, nais- ja yleisesti henkilötarkoitteisiin sanoihin on tehty *mies*-esimerkin sisältävän sana-artikkelin selitteestä löytyvien tietojen perusteella. Miestarkoitteisten sanojen selitteissä on annettu merkitys 'miehestä' tai 'vars. miehestä' ja naistarkoitteisten sanojen selitteistä vastaavasti 'naisesta' tai 'vars. naisesta'. Yleisesti henkilötarkoitteisten sanojen selitteissä merkitys on voitu avata joko elatiivin avulla 'henkilöstä' tai 'ihmisestä' tai muilla selvästi henkilöviitteisillä sanoilla, joiden merkitystä ei ole artikkelissa rajattu sukupuolen perusteella. Kaikkiaan yleisesti henkilötarkoitteisia hakusanoja on 48, miestarkoitteisia 26 ja naistarkoitteisia 5.

Keskityn seuraavissa analyysiluvuissa *mies*-esimerkin sisältävien henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen tarkempaan semanttiseen analyysiin. Analyysi jakautuu henkilötarkoitteisten hakusanojen merkityksen tarkkuuden perusteella, sillä osa aineiston henkilötarkoitteisista substantiivihakusanoista on yleisesti henkilötarkoitteisia, eli ne tarkoittavat joko 'ihmistä' tai 'henkilöä' tai niissä viitataan inhimilliseen olentoon, jonka sukupuolta ei tarkenneta. Tällaiset yleisesti henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat analysoin erikseen luvussa 5.1. Analyysi jakautuu edelleen eri lukuihin myös sellaisten *mies*-esimerkin sisältävien henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen osalta, joiden sana-artikkeleissa merkitys on tarkennettu 'mieheen' (luku 5.3) tai 'naiseen' (luku 5.4). Lisäksi jäsenän näiden hakusanojen analyysia sen perusteella, a) kuinka kielteistä, neutraalia tai myönteistä suhtautumista hakusanojen artikkeleissa ja *mies*-esimerkeissä esitetään ja b) millaisia temaattisia merkityspiirteitä hakusanoista on löydettävissä. Etenen seuraavaksi henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen tarkempaan analyysiin.

5.2 Yleisesti henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat

Tässä luvussa analysoidaan niitä KS:n (2018) substantiivihakusanoja, jotka ovat yleisesti henkilötarkoitteisia ja joiden sana-artikkelit sisältävät *mies*-esimerkin. Etenen henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen analyysissä niiden merkityksen tarkkuuden perusteella, sillä osa aineiston henkilötarkoitteisista substantiivihakusanoista on yleisesti henkilötarkoitteisia, jolloin ne tarkoittavat usein 'ihmistä' tai 'henkilöä' tai

niihin sisältyy muutoin ajatus inhimillisestä olennosta, eikä niissä tarkenneta sukupuolta. Mies- ja naistarkoitteiset substantiivihakusanat analysoidaan erikseen.

Merkittävä osa (48 kpl) tämän ryhmän hakusanoista on sellaisia, joiden selitteessä annetaan yleisesti 'ihmiseen' viittaava merkitys, eikä merkitystä siis tarkenneta sana-artikkelissa 'mieheen' tai 'naiseen'. Ryhmän hakusanat on tulkittu ihmistarkoitteiksi pääosin selitteissä esitettyjen merkitysten perusteella. Selitteissä merkitys on voitu tarkentaa 'ihmiseen' tai 'henkilöön' (14) mutta myös 'eläimeen' (11). Osassa selitteistä tarkoite on laajennettu 'olioon' tai 'olentoon', jolloin hakusanat tarkoittavat mitä tahansa elollista tai kuvitteellista olentoa, jopa esinettä (7). Tällöin henkilötarkoitteisuus tulee esille *mies*-esimerkin kautta. Lisäksi henkilötarkoitteiksi on tulkittu sellaiset hakusanat, joissa ei ole osoitettu suoraan edellä mainittuja merkityksiä, vaan joiden selitteissä on esitetty henkilötarkoitteisia synonyymeja (32) tai havainnollistettu henkilötarkoitteisuutta muulla tapaa (3). Aineistossa on yhteensä 48 yleisesti henkilötarkoitteista substantiivihakusanaa, joiden sana-artikkeleissa esiintyy *mies*-esimerkki.

Yleisesti henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat:

aikuinen, doku, elävä, heittiö, hirviö, hurmaaja, iskijä, juoppo, juupeli, kekkale, kelmi, ketale, ketkale, kieroilija, kippuranenä, kutale, kuvatus, lapsi, liero, lullukka, mies (×3), naapuri, nauraja, nostaja, oppinut, pekka, pelle, perkele, piru, rapajuoppo, rohjake, roisto, rontti, rumilus, rötkäle, saarnaaja, seuralainen, silmäpuoli, surkimus, torvi, tossu, turjake, viettelijä, viinämäki (viinämäen mies) vähäläntä, ällötys

Etenen hakusanojen käsittelyssä analysoimalla niitä sen perusteella, kuinka kielteistä, myönteistä tai neutraalia suhtautumista ne ilmentävät ja millaisia temaattisia merkityspiirejä hakusanoista on löydettävissä. Nostan analyysin rinnalla tarpeen mukaan (läheisiä) naisvastineita ja muita aineiston *mies*-esimerkin sisältäviä hakusanoja *mies*-esimerkkeineen silloin, kun se on käsiteltävien teemojen perusteella tarpeellista.

5.2.1 *Doku, juoppo, viinämäen mies*: alkoholinkäyttöön liittyvät hakusanat ja ilmaukset

Henkilötarkoitteisten hakusanojen joukossa korostuu kaikkiaan kielteisen hakusanojen osuus. Ne jakautuvat erilaisiin semanttisiin teemoihin, jotka kuvaavat kielteisyyttä eri näkökulmista ja myös välittävät monitasoisesti kielteistä kuvaa ihmisestä ja miehestä. Yhtenä teemana näyttäytyy haitallinen suhde alkoholiin sanojen *doku* (1), *juoppo* (2) *rapajuoppo* (3) ja *viinämäki* (4) kautta.

(1) KS (2018) **doku**: slg. 1. juoppo, alkoholisti, humalainen. *Mies on vanha doku*.

(2) KS (2018) **juoppo**: yhtenäin, vähän väliä juopotteleva (henkilö), alkoholisti. *Juoppo mies*.

- (3) KS (2018) **rapajuoppo**: halv. pahasti alkoholisoituneesta. *Rapajuoppo koko mies!*
(4) KS (2018) **viinämäki**: Leik. *Olla viinämäen miehiä* alkoholin käyttäjä, ryyppymies.

Erityisen haitalliselta miehen ja alkoholin suhde näyttäytyy hakusanoissa *doku* (1), *juoppo* (2) ja *rapajuoppo* (3), joita voidaan pitää leimaavina sanoina. Vaikka vain *rapajuoppo* on merkitty tyyliarvoltaan halventavaksi, samankaltaisia vivahteita voidaan nähdä myös hakusanoilla *juoppo* ja *doku*. Mies esitetäänkin sanakirjassa korostuneesti alkoholiin liittyvissä yhteyksissä, muun muassa *heittiö*-artikkelin käyttöesimerkissä *Mies oli juoppo heittiö*. (28) ja lisäksi esimerkeissä *Viina vei miehen* eli mies alkoholisoitui, kuoli alkoholiin (KS s.v. *viina*). Mies ja alkoholi kohtaavat myös muissa sana-artikkeleissa, kuten esimerkeissä *Joutua juopon miehen kelkkaan* eli juopon kanssa naimisiin (KS s.v. *kelkka*), *Hänellä on juoppo mies ristinään*. (KS s.v. *risti*) ja *Sai juoposta miehestään iänikäisen vastuksen*. (KS s.v. *vastus*).

Vaikka juuri henkilötarkoitteisten hakusanojen osalta alkoholin haittakäyttöön liittyvät sanat eivät tarkoita vain 'miestä', niiden ja muiden esimerkkien perusteella alkoholi tulee yhdistetyksi mieheen kielteisesti. Toisinaan mies näyttäytyy alkoholin käytön vuoksi joko vaimon tai koko yhteiskunnan ongelmana. Alkoholi ja mies ovatkin sanastollisesti tiiviissä symbioosissa *viinämäen miehen* (4) lisäksi *mies*-artikkelin ilmauksessa *Nauttia miestä väkevämpää* eli viinaa (KS s.v. *mies*). Etenkin *viinämäen mies* voi olla sekä geneerinen 'alkoholin käyttäjä' että miestarkoitteinen 'ryyppymies', joka artikkelin selitteessä määritellään '(runsaasti) alkoholia käyttäväksi mieheksi' (KS s.v. *ryyppymies*). *Mies*-esimerkkien esiintyminen henkilötarkoitteisten alkoholinkäyttöön liittyvien hakusanojen yhteydessä korostuu, mikä myös vaikuttaa lopulliseen mieskuvaan ja on laajemmin yhteydessä syrjäytymisen teemaan. Käsittelen alkoholin vaikutusta mieskuvaan kuitenkin kokoavasti syrjäytymisen näkökulmasta luvussa 5.5.1.

5.2.2 *Rötkäle, turjake, ällötys*: kielteisiä fyysisiä ominaisuuksia nimeävät hakusanat

Huomattava osa ryhmän fyysisistä ominaisuuksista motivoituneista hakusanoista määritellään selitteissä ennen kaikkea 'olioksi' (5)–(10), jolloin ne voivat tarkoittaa henkilötarkoitteisuuden lisäksi myös muita elollisia olentoja. Esimerkiksi sana-artikkeleissa *rötkäle* (8) ja *turjake* (9) merkitys ulottuu myös joihinkin eläimiin, mikä tulee esille juuri käyttöesimerkeissä *Hauen, miehen rötkäle* ja *Miehen, koiran turjake*. Hakusanat havainnollistavat myös muissa hakusanoissa esiintyvää jakoa, jossa merkityksissä toistuu korostuneesti rumuus ja muu epäsiisteys (5), (7), (9), (10) mutta myös suurikokoisuus ja fyysinen velttous sekä heikko motoriikka (6), (8).

- (5) KS (2018) **kuvatus**: ulkomuodoltaan outo, ruma olio, rumilus. *Miehen kuvatus*.

- (6) KS (2018) **rohjake**: isosta ja kömpelöstä oliosta, rohjo. *Romuluinen miehen rohjake.*
- (7) KS (2018) **rumilus**: rumasta isosta oliosta t. esineestä. *Miehen rumilus.*
- (8) KS (2018) **rötkäle**: vars. kookkaasta ja veltosta oliosta: vonkale, vonkale; roikale. *Hauen, miehen rötkäle.*
- (9) KS (2018) **turjake**: partaisesta, takkuisesta tms. epäsiististä oliosta, turilas. *Miehen, koiran turjake.*
- (10) KS (2018) **ällötys**: ällöttäminen; ällöttävä olio t. asia. *Miehenä hän on oikea ällötys.*

Kahden hakusanan osalta merkitys viittaa 'olion' ohella myös elollisuuden ulkopuolelle: *rumilus* voi olla myös 'esine' (7) ja *ällötys* voi tarkoittaa myös jotakin 'asiaa' (10). Käyttöesimerkeissä elollisuuden ulkopuoliset tarkoitteet huomioidaan kuitenkin vain sana-artikkelissa *rumilus*, jossa *mies*-esimerkin (*Miehen rumilus*) ohella esitetään myös kaksi muuta esimerkkiä (*Auton rumilus*; *Vanha uunirumilus*) (KS s.v. *rumilus*). Artikkelissa *ällötys* *mies*-esimerkki (*Miehenä hän on oikea ällötys.*) on artikkelin ainoa käyttöesimerkki, vaikka merkityksensä puolesta ällöttäviä asioita voisi esittää muullakin kuin mieheen rajautuvalla inhimillisellä esimerkillä. Samasta näkökulmasta voidaan tarkastella myös aineiston hakusanaa *naapuri* (36), jonka käyttöesimerkissä (*Naapurinani bussissa istui lihava mies.*) miehestä piirtyy sana-artikkelin yhteydessä kenties tarpeettoman epäviehättävä kuva. *Naapurin* neutraalin henkilötarkoitteisen merkityksen vuoksi hakusana analysoidaan luvussa 5.2.5.

Loput ulkonäöstä motivoituneet henkilötarkoitteista hakusanat ovat *kippuranenä* (11) *silmäpuoli* (12) ja *vähäläntä* (13).

- (11) KS (2018) **kippuranenä**: 2. ihmisestä t. eläimestä, jolla on kippurainen nenä; kippuranenäinen. *Mies oli sirkeäsilmainen kippuranenä.*
- (12) KS (2018) **silmäpuoli**: tois-, yksisilmäinen. *Silmäpuoli mies.*
- (13) KS (2018) **vähäläntä**: tav. ihmisestä: lyhyehkö, pienikokoinen. *Vähäläntä mies.*

Sanat eivät ilmennä suoranaista epäviehättävyyttä samoin kuin edellä esitellyt ulkoisia piirteitä kuvastavat hakusanat. Sen sijaan hakusanat tuntuvat kuvastavan jotakin huomiota herättävää puutetta, kuten yksisilmäisyyttä (12). Täydellisen *miesmuotin* oletusta ei myöskään täyty lyhyeksi ja pienikokoiseksi kuvattu *vähäläntä mies* (13), vaikka tällainen mies poikkeakin esimerkiksi isokokoisista *rötkäleistä*. Ainona neutraalisti ulkonäköä luonnehtivana hakusanana näyttäytyy 'ihmisestä' ja 'eläimestä' käytetty *kippuranenä* (11). Analysoin seuraavaksi sellaisia henkilötarkoitteisia hakusanoja, jotka motivoituvat henkisistä ominaisuuksista.

5.2.3 *Lullukka, tossu, pelle*: kielteisiä henkisiä ominaisuuksia nimeävät hakusanat

Merkitykseltään kielteisesti painottuvia ovat myös sellaiset aineiston yleisesti 'henkilöä' tarkoittavat hakusanat, jotka nimeävät henkisiä ominaisuuksia (14)–(20). Näistä

lullukka (14) ja *tossu* (15) ovat merkityksiltään samankaltaisia hakusanoja, ja molemmissa merkitys myös rajataan tarkoittamaan nimenomaan tietynlaista ihmistä.

- (14) KS (2018) **lullukka**: pehmeästä, tahdottomasta, peräänantavasta ihmisestä. *Lullukka mieheksi.*
- (15) KS (2018) **tossu**: 4. kuv. a. pehmeäluonteinen ja saamaton ihminen. *Tavallinen tossu mieheksi!*

Sana-artikkeleiden *mies*-esimerkeissä *Lullukka mieheksi*. (14) ja *Tavallinen tossu mieheksi!* (15) hakusanat näyttäytyvät entiteetteinä, jotka suhteutetaan translatiivin avulla käsitukseen miehestä (translatiivin keskeisistä käyttötavoista, ks. VISK §1259). Tällaisen muotin avulla on mahdollista nimetä entiteettejä, jotka eivät kuulu miehuuden piiriin ja siten sulkevat *lullukat* ja *tossut* miehuuden laitamille. Näin ollen pehmeäluontoisuus ja periksi antaminen ovat tulkittavissa epämiehekkäiksi piirteiksi, vaikka niiden merkitys on kohdistettu 'ihmiseen' eikä tarkoin 'mieheen'. Samanlaista alistuvuutta kuvataan aineistossa myös esimerkissä *Mies ei pitänyt kutiaan.* (KS s.v. *kuti*). *Tossun* kaltaista 'saamattomuutta' kuvataan myös esimerkissä *Hän ei ole mies eikä mikään eli 'ei käy miehestä, on miehenä kelvoton (saamaton, pelkuri, kykenemätön tms.)'* (KS s.v. *mikään Erik. b.*).

Samankaltaisella esimerkillä miehisten ominaisuuksien ulkopuolelle asetetaan myös *surkimus* (17), joka kuitenkin määritellään 'ihmisen' sijasta 'olennoksi' tai 'räpäleeksi' eli *räpäleen* tavoin 'heikoksi, surkeaksi tai huonokuntoiseksi olennoksi' (ks. KS s.v. *räpäle*). Siten *surkimus* voi henkisten ominaisuuksien lisäksi osoittaa myös fyysisiä ominaisuuksia, jolloin kaikenlainen surkeus ja heikkous lukeutuvat piirteiksi, jotka eivät kuulu oletettuun miehuuteen. Sen sijaan samoin 'olennoksi' määritelty *hirviö* (16) ilmentää kuvallisessa merkityksessä mieluummin henkisiä kuin fyysisiä ominaisuuksia.

- (16) KS (2018) **hirviö**: hirveä, pelottava, kauhistuttava, luonnoton olento tms. monstrumi. Kuv. *Sai mieheksen todellisen hirviön!*
- (17) KS (2018) **surkimus**: surkea olento; räpäle. *Oikea surkimus mieheksi.*

Osa henkisiä ominaisuuksia nimeävistä hakusanoista liittyy osin vähä-älyisyyteen tai kuvastaa muutoin yksinkertaisuutta tai heikkoälyisyyttä (18)–(20).

- (18) KS (2018) **pelle**: toisten huvittaja, hassuttelija, vars. sirkuksen klovni; yl. henkilöistä, jota ei voi ottaa vakavasti, narri. *Se mies on täysi pelle.*
- (19) KS (2018) **torvi**: 6 ark. typerys, ääliö. *Se mies on täysi torvi.*
- (20) KS (2018) **nauraja**: *Mies tulee räkänokastakin vaan ei tyhjän naurajasta [= ei sellaisesta, joka naureskelee aiheetta] SL.*

Pelle (18) ja *torvi* (19) ovat sikäli samankaltaisia, että niissä merkitys kiteytyy tietynlaiseen typeryyteen ja tyhmyyteen. Vaikka *pelle*-sanalla on myönteisiäkin merkityksiä, annettu *mies*-esimerkki (*Se mies on täysi pelle.*) ilmentää kielteistä suhtautumista esi-merkin mieheen, joka luultavasti tekee itsestään naurunalaisen pellen tavoin. Molempien hakusanojen käyttöesimerkeissä korostuu esimerkkien identtinen esitystapa, joissa vain hakusanat tekevät eron esimerkkien välille. *Nauraja*-artikkelin käyttöesimerkissä esitetyssä sananlaskussa *tyhjän nauraja* (20) puolestaan antaa ymmärtää, että ”aiheetta naureskelu” saattaa miehuuden saavuttamattomaksi ja että tällaisen henkilön yläpuolelle yltää jopa *räkänokka*, joka KS:n mukaan tarkoittaa varsinkin halventavasti ’nuorta ja kokematon ihmistä’ (KS s.v. *räkänokka*). Sananlaskussa *räkänokan* vertaaminen *mieheen* vertaaminen saattaa voimistaa maskuliinista tulkintaa, vaikka *nauraja*- tai *räkänokka*-artikkeleissa merkitystä ei ole rajattu sukupuolen perusteella. Analysoin seuraavaksi erilaisia haukkumasanoja ja alhaista yhteiskunnallista arvoa nimeäviä hakusanoja.

5.2.4 *Piru, ketale, heittiö*: haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista arvoa nimeävät hakusanat

Mies on osana sellaistenkin hakusanojen käyttöesimerkkejä, jotka ovat kirosanoja ja haukkumasanoja. Haukkumasanojen joukossa erityisiä kirosanoja ovat *juupeli* (21) ja *perkele* (22) ja *piru* (23).

(21) KS (2018) **juupeli**: ark. juukeli. *Koko juupeli mieheksi.*

(22) KS (2018) **perkele**: 1. Kuv. hyvin pahasta, vihatusta ihmisestä. *Se mies on koko perkele.*

(23) KS (2018) **piru**: 2. haukkumasanan pahasta, petollisesta tms. ihmisestä. *Piru mieheksen* [myös ihailevan sävyisenä ilmauksena].

Lievin sanoista on arkikielinen *juupeli* (21), joka on rinnasteinen lieväksi kirosanaksi määritellyn *juukeli*-sanana merkitykselle ’jeeveli, juupeli, juutas tai peijakas’ (KS s.v. *juukeli*). Vaikka artikkelin käyttöesimerkissä *juupeli* näyttyy kirosanana, joka voi olla ihmistarkoitteinen, selvemmin ihmistarkoitteisuus näkyy kuitenkin artikkeleissa *perkele* (22) ja *piru* (23), joissa se sanallistetaan suoraan. Mies tulee liitetyksi pahuuteen ja sellaiseen, jota voi kirotta. Kiroaminen voi olla myös ihailevan sävyistä, kuten *piru*-artikkelissa (23). Samassa yhteydessä artikkelissa on annettu myös naiseen viittaava esimerkki *Ämmän piru*, jossa *pirun* merkitys ei näyttyädy kuitenkaan ihailevana halventavan *ämmä*-sanana käytön vuoksi (ks. KS s.v. *piru*). Niin ikään *juupeli*-, *perkele*- ja *piru*-artikkeleiden *mies*-esimerkit ovat samankaltaisia kuin esimerkiksi hakusanojen *saatana* ja *paholainen* käyttöesimerkit *Jo on koko saatana mieheksi!* (KS s.v. *saatana*) ja *Se miestä on itse paholainen!* (KS s.v. *paholainen*), joissa miestä kirotaan ja hänet rinnastetaan samalla uskonnollis-mytologiseen pahuuteen.

Haukkumasanoina ja muutoin halventavassa yhteydessä käytettäviä hakusanoja (24)–(27) esitetään käyttöesimerkeissä varsin voimakkailla ja ehdottomilla lausahduksilla *mies*-sanon yhteydessä.

- (24) KS (2018) **kekkale**: ark. tyhjäätoimittaja, vetelys, hulttio, hunsvotti, kutale, ketale. *Miehen kekkale.*
- (25) KS (2018) **ketale**: ark. 1. joutava tyhjäätoimittaja, vetelys, heittiö, kutale. *Mokoma miehen ketale!*
- (26) KS (2018) **ketkale**: ark. kutale, ketale, kekkale. *Joutilas miehen ketkale.*
- (27) KS (2018) **kutale**: ark. joutava tyhjäätoimittaja, vetelys, ketale, hulttio, heittiö. *Mokoma miehen kutale.*

Hakusanoista *kekkale* (24), *ketale* (25), *ketkale* (26) ja *kutale* (27) limittyvät toisiinsa päällekkäisten merkitysten vuoksi, sillä niiden selitteissä toistuu ajatus joutilaisuudesta ja vetelydestä. Yleisesti 'ihmiseen' rajautunutta merkitystä ei sanallisteta selitteissä suoraan, mutta merkitys on luettavissa selitteissä annetuista synonyymeista. Synonyymeissa piilee kuitenkin maskuliinisen tulkinnan mahdollisuus, sillä etenkin artikkeleiden *kekkale* (24) ja *kutale* (27) selitteissä on avattu merkitystä sanalla *hulttio*, jolla on KS:ssa (s.v. *hulttio*) nimenomaan 'miestä' tarkoittava merkitys. Sana-artikkeleiden synonyymiselitteet muodostavatkin ketjuja, jotka voivat painottaa maskuliinista miellehtymää silloinkin, kun hakusanojen merkitykset painottuvat yleisesti 'ihmiseen'. Vaikka synonyymeja perinteisesti esitetään sana-artikkeleiden selitteissä (Biber, Conrad & Reppen 1998: 24), synonyymit voivat kuvata merkityksiä epätarkasti ja jopa johdattaa sanakirjankäyttäjää harhaan (Jantunen ym. 2013: 102). Miehen painokkuutta lisää sekin, että kyseenomaisissa sana-artikkeleissa *mies*-esimerkit ovat artikkeleiden ainoita annettuja käyttöesimerkkejä. Sukupuolisen merkityksen painokkuudesta huolimatta varsinkin käyttöesimerkeistä ilmenee sanojen ivallinen ja halventava merkitys. Tämän vuoksi on syytä pohtia, missä määrin ivallisuutta tai halventavuutta voidaan pitää arkisena ja pidetäänkö kielteisiä yhteyksiä esittäviä hakusanoja helpommin arkisina silloin, kun niiden miellehtymät tai merkitykset painottuvat 'mieheen'.

Kielteisesti tulkittavien sanojen joukossa on myös sellainen henkilötarkoitteisten sanojen joukko, joka edustaa pintapuolisesti yhteiskunnan laitapuolella toimivia ja mahdollisesti rikollisuuteen ja kavaluuteen turvautuvia ihmisiä (28)–(33).

- (28) KS (2018) **heittiö**: lurjus, kelmi, hunsvotti. *Mies oli juoppo heittiö.*
- (29) KS (2018) **kelmi**: us. leik. veijari, viekastelija, lurjus, konna. *Valehtelija ja kelmi koko mies.*
- (30) KS (2018) **kieroilija**: *Kieroilija ja juonittelija koko mies!*
- (31) KS (2018) **liero**: Kuv. kavala, kiero ihminen. *Se mies on petkuttaja, oikea liero.*
- (32) KS (2018) **roisto**: lurjus, heittiö, kelmi, konna; rikollinen. *Se mies on suuri roisto.*
- (33) KS (2018) **rontti**: ark. lurjus, hunsvotti, heittiö, roikale. *Vetelä miehen rontti.*

Sana-artikkeleissa henkilötarkoitteisuus tulee useimmissa artikkeleissa esille selitteissä annettujen henkilötarkoitteisten synonyymien avulla. Ainoastaan *liero*-artikkelissa (31) sanan merkitys on selitetty tietynlaiseksi 'ihmiseksi'. *Kieroilija*-artikkelissa (30) puolestaan on esitetty vain käyttöesimerkki (*Kieroilija ja juonittelija koko mies!*). Molemmissa artikkeleissa esimerkkien *mies* on liitettävissä paitsi kierouteen, kavaluuteen ja petollisuuteen myös tietynlaiseen viekkauteen ja juonitteluun. Kierouden leikillinen puoli tulee kuitenkin voimakkaimmin esille *kelmi*-artikkelissa, jonka selitteessä on annettu synonyymit 'veijari' ja 'viekastelija' (29). Merkityksiä ei liene tarpeen tulkita puhtaasti pahuutta ilmentävinä, sillä esimerkiksi *veijari* voi tarkoittaa myös 'velikul-taa' (KS s.v. *veijari*). Tällöin leikillisyyteen voi sisältyä piirteitä "pojat on poikia"-asenteesta. *Kelmi*-artikkelissa 'veijarin' ja 'viekastelijan' rinnalla esitetään selitteessä kuitenkin myös 'lurjus' ja 'konna', jotka voidaan mieltää osaksi rikollisuutta tai sen kal-taisia ominaisuuksia. Varsinkin 'lurjus' toistuu annettuna selitteenä *kelmi*-artikkelin (29) ohella myös sana-artikkeleissa *heittiö* (28), *roisto* (32) ja *rontti* (33). Näiden artikke-leiden osalta onkin mielenkiintoista, että *lurjus*, joka KS:ssa (s.v. *lurjus*) selitetään muun muassa synonyymeilla 'kelmi' ja 'konna', asetetaan selitteessä myös vetelyyttä ja joutilaisuutta kuvastavien synonyymien, eli 'hunsvotin' ja 'heittiön' rinnalle (31).

Kaikkiaan hakusanoissa, joissa rikollisuutta ilmentävät ominaisuudet painottu-vat (32), (33), yhdistyvät artikkeleissa myös 'tyhjäntoimittajuuteen' ja 'vetelyyteen', joita voi pitää epäedullisina ominaisuuksina. Vetelyys saa *rontti*-artikkelissa (33) myös fyysisen olomuodon selitteessä mainitun 'roikaleen' vuoksi, joka KS:n mukaan tar-koittaa 'pitkää olentoa' ja 'varsinkin vetelää ja vastenmielistä miestä' (KS s.v. *roikale*). Selitteessä ei siis ainoastaan tuoda esille *rontin* fyysisistä ilmentymää vaan annetaan myös mahdollisuus tulkita sana juuri miestarkoitteisuutta painottaen. Hakusana *roi-kale* (69) kuitenkin analysoidaan tarkemmin miestarkoitteisuutensa vuoksi osana ai-neiston miestarkoitteisia ja ulkoisia ominaisuuksia nimeäviä substantiivihakusanoja luvussa 5.3.2.

5.2.5 *Aikuinen, lapsi, naapuri*: tavanomaiset ja neutraalit hakusanat

Neutraalien yleisesti 'ihmiseen' viittaavien hakusanojen joukossa on pääosin tavan-omaisia henkilötarkoitteisia sanoja, joihin myös *mies*-esimerkin voidaan katsoa luon-nollisesti asettuvan. Tällaisia ovat esimerkiksi *aikuinen* (34), *lapsi* (35) ja *naapuri* (36).

(34) KS (2018) **aikuinen**: 1. täysikasvuinen, -ikäinen; täysikasvuinen ihminen. *Aikuinen mies*.

(35) KS (2018) **lapsi**: 2. poika t. tytär suhteessa vanhempiinsa. *Hänellä on nykyisen mie-hensä kanssa kaksi lasta*.

(36) KS (2018) **naapuri**: 3. yl. lähellä olevasta, viereisestä ihmisestä, ryhmästä, raken-nuksesta tms. *Naapurinani bussissa istui lihava mies*.

Vaikka sanojen peruserkitykset ovat neutraaleja ja yleisesti henkilötarkoitteisia, etenkin *aikuiseen mieheen* liittyy joitakin seikkoja, jotka liittyvät laajemmin maskuliinisuuteen ja sen vaatimukseen. Hakusanoista *aikuinen* (34) voi olla merkitykseltään kuvaileva, ja sana-artikkelin käyttöesimerkissä (*Aikuinen mies.*) *aikuinen* onkin *miehen* määrittäjä. Pelkistettyä esimerkkiä voidaan pitää varsin neutraalina, sillä se ei arvota tai määritä *aikuisen miehen* piirteitä yksityiskohtaisesti. Määrittävästä merkityksestä huolimatta *aikuinen mies* voidaan nähdä varsinkin kielteisiä odotuksia herättävänä sanaparina tai substantiivilausekkeena, ja sanapari myös toistuu KS:n muidenkin sana-artikkeleiden käyttöesimerkeissä. Sanapari toistuu esimerkiksi KS:n *helma*-artikkelin *mies*-esimerkissä *Aikuinen mies ja roikkuu äitinsä helmoissa* eli 'on riippuvainen äidistään' (KS s.v. *helma*). *Aikuiselle miehelle* kuulumattomia ominaisuuksia tai riittämättömiä piirteitä voidaan hyvin samankaltaisesti esittää myös sanaparin *iso mies* avulla silloin, kun *iso*-sanan merkitys on 'iältään varttunut; aikuinen, täysikasvuinen' (KS s.v. *iso* 1. Erik. a.). Tämä näkyy kyseisen artikkelin käyttöesimerkin *Älä vollota, iso mies!* lisäksi *lapsekas*-artikkelin käyttöesimerkissä *Iso mies ja noin lapsekas!* (KS s.v. *lapsekas*). Esimerkeissä *aikuiselle miehelle* sopimattomia ominaisuuksia voidaan joko kieltää suoraan imperatiivilla tai *ja*-sanan avulla ikään kuin rinnastamalla piirteitä, jotka joko eivät ole tyypillisesti rinnastettavissa tai rinnastetaan halveksuen. Ne myös kuvastavat tietynlaisen maskuliinisuuden saavuttamiseen liittyvää sosiaalista kontrollia, joka myös nousee esille miestarkoitteisten hakusanojen analyysissä luvussa 5.3.

Aikuisella miehellä ja isolla miehellä on myös ikään liittyviin ominaisuuksiin, jotka liittyvät laajemmin todellisen miehen rakentumiseen ja toisaalta miehen asemaan ja kyvykkyyteen työelämän hierarkioissa. Näitä käsittelen laajemmin luvuissa 5.5.4 ja 5.5.6. Vaikka artikkelit *lapsi* ja *naapuri* ovat tässä yhteydessä neutraaleja henkilötarkoitteisia hakusanoja, ne tulevat *mies*-esimerkkiensä puolesta käsitellyiksi laajemmin analyysiluvuissa, joissa tarkastelen mieskuvan rakentumista ulkoisten ominaisuuksien (luku 5.5.1) ja parisuhteiden ja sukupuolisuhteiden (luku 5.5.5) perusteella. Analysoin seuraavaksi hakusanoja *pekka* ja *mies* niiden henkilötarkoitteisuuden näkökulmasta.

5.2.6 *Pekka ja mies: geneeriset miehet ja mies-ilmaukset*

Aineistossa esiintyvät *pekka* (37) ja *mies* (38)–(40) ovat hakusanoja, joilla on yleisesti 'ihmistä' tarkoittava merkitys, vaikka niiden ulkoinen sana-asu on silmiinpistävästi mieheen viittaava. Tässä kohtaa *mies*-sana analysoidaan nimenomaan sen henkilötarkoitteisen merkityksen perusteella, vaikka sanalla on luonnollisesti ja ensisijaisesti 'miestä' ja tiettyjä mieshenkilöitä tarkoittava merkitys.

- (37) KS (2018) **pekka**: 1. vars. ark. *Saivat kaksi omenaa pekkaa päälle* kukin, mieheen.
- (38) KS (2018) **mies**: 4. eräissä kiinteissä yhtymissä; (vars. yhdyssanojen jälkiosana) joskus myös. yl. ihmisestä, henkilöstä.
- a. *Valkoinen mies* valkoihoisesta ihmisestä vars. länsimaisen kulttuurin edustajana.
 - b. *Kivikauden mies*.
 - c. *Aatteen, toiminnan mies*.
 - d. *Uudet miehet hallitukseen!*
 - e. *Mies ja ääni -periaate* yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaate.
 - f. *Yhden miehen yritys*.
 - g. *Miehen mentävä aukko*.
 - h. *Hän on mennyt miestä hukassa*, tuhon oma tms.
 - i. *Mikä hän on miehiään* [= millainen hän t. hänen taustansa on]?
 - j. *En ole niitä miehiä, jotka* [= sellainen mies, joka] – –.
 - k. *Muina miehinä* kuin ei huomaisi jtk t. mitään, jstak välittämättä.
 - l. *Yhtenä miehenä* yksimielisesti, yksissä tuumin.
 - m. *Lähtivät miehissä* joukolla.
 - n. *Lapset saivat kolme omenaa mieheen* kukin, henkeä kohti.²
 - o. *Nauttia miestä väkevämpää viinaa*.
- (39) KS (2018) **mies**: 4. Erik. a. jnk yhteisön, ryhmän jäsenistä.
- a. *Johtajan lähin mies*.
 - b. *Presidentin miehet* tukijat, läheiset avustajat.
 - c. *Puolue pyrki täyttämään virat omilla miehillään*.
- (40) KS (2018) **mies**: 4. Erik. b. oik.
- a. *Kolmas mies*.
 - b. *Uskottu mies*.

Hakusanana *pekka* (37) on sikäli erityinen, että sen yleisesti 'ihmistä' tarkoittavat merkitykset 'kukin' ja 'mieheen' aktivoituvat vain sanan taipuessa juuri kiteytyneissä ilmaisuissa, kuten sana-artikkelin käyttöesimerkissä *Saivat kaksi omenaa pekkaa päälle*. *Mieheen*-ilmauksen käyttäminen *pekka*-artikkelin selitteessä osoittaa, että ilmausten merkitykset ovat yhtenevät ja että *mieheen*-ilmauksen pitäisi olla sanakirjan käyttäjälle niin ymmärrettävä, että sitä voidaan käyttää tällä tavoin artikkelissa selitteenä. *Mieheen*-ilmaus on esitetty *mies*-artikkelissa yleistävässä merkityksessä 'kukin, henkeä kohti' lähes identtisessä käyttöesimerkissä *Lapset saivat kolme omenaa mieheen*. (38n). Lisäksi geneeriset ilmaukset *pekkaan* ja *mieheen* esiintyvät rinnakkain *kaksi*-artikkelin käyttöesimerkissä *Tyhjennettiin pullo kahteen mieheen, kahteen pekkaan*. eli 'kahdestaan, kaksistaan, kaksin' (KS s.v. *kaksi*). Ilman selitettä ilmaus puolestaan esiintyy *terve*-artikkelin käyttöesimerkissä *Terve mieheen!* (KS s.v. *terve* 3.), jonka yleistävää maskuliinisuutta ei ole avattu lainkaan. *Pekan* geneerisyys näkyy myös artikkelin muissa esimerkeissä, kuten *Tehdä jtk kolmeen pekkaan*. eli 'kolmisiin' ja *Ei halunnut olla pekkaa pahempi*. eli 'muuta huonompi' (KS s.v. *pekka*).

² *mies*-artikkelin tässä yhteydessä esitetty esimerkki ei ole enää samassa muodossa, vaan se on päivitetty Kielitoimiston sanakirjan uusimpaan versioon muotoon *Pojat saivat kolme omenaa mieheen kukin, henkeä kohti* (ks. KS s.v. *mies*).

Mieheen-ilmaus on kuitenkin sanakirjan selkeyden kannalta kiistanalainen silloin, kun ilmaus on osa sana-artikkelin selitettä. Sitä on käytetty muualla sanakirjassa käyttöesimerkkien *Kymmenen euroa miestä kohden*. (KS s.v. *kohden*) ja *Kymppi miestä kohti*. (KS s.v. *kohti*) selitteissä merkityksessä 'mieheen'. Näissä artikkeleissa ei esitetä, että käyttöesimerkkien merkitys voisi olla 'miestä' laajempi eli yleisesti 'ihminen', ellei sen oleteta sisältyvän *mieheen*-ilmaisuun automaattisesti. Mikäli esimerkeissä olisi kyse yleistävästä maskuliinisuudesta, niiden selitteissä voisi yhtä lailla olla myös merkitys 'jokaiselle, kullekin'. Jos esimerkkien *miehet* puolestaan ovat kirjaimellisesti miehiä, yleistävästi tulkittavissa olevan *mieheen*-ilmauksen voisi kiertää selitteellä 'jokaiselle, kullekin miehelle'.

Se, että kullekin ilmaukselle löytyy tai olisi löydettävissä neutraali selite, tarkoittaa, että tietyt suomen kielen kiteytyneet maskuliini-ilmaukset ovat esimerkkejä yleistävästä maskuliinisuudesta. Ilmaukset ovat kuitenkin niin vakiintuneita, että niillä on paikkansa sanakirjan artikkeleissa. Puolestaan se, kuinka paljon yleistäviä maskuliini-ilmauksia, kuten *mieheen*-ilmausta, voidaan käyttää sanakirjan selitteissä tai esimerkeissä ilman selitettä, on sanakirjatyössä perusteltava – muutoin osa sanakirjan sisällystöstä voi epähuomiossa olla yleistävästi maskuliinista, ei ainoastaan sitä sanaston piirteinä kuvailevaa, kuten *mies*-artikkelissa (38)–(40).

Hakusanojen joukosta on myös henkilötarkoitteinen *mies* (38)–(40), jonka käyttöesimerkkien geneerisyys on pääosin ilmeistä ja sen vuoksi omassa merkitysryhmässään. *Mies*-artikkelin koko neljännessä merkitysryhmässä esimerkit edustavat ilmaisuja tai sanontatapoja, joissa *mies* voi tarkoittaa joskus myös yleisesti 'ihmistä' tai 'henkilöä'. Geneerisesti tulkittavissa olevia esimerkkejä ovat etenkin *Valkoinen mies*. (38a), *Kivikauden mies*. (38b), *Yhden miehen yritys*. (38f) ja *Miehen mentävä aukko*. (38g), sillä esimerkeissä *miehen* voisi hyvin korvata muissa yhteyksissä sanoilla *ihminen* tai *henkilö*. Ilmauksista voi nähdä viitteitä aikaan, kun esimerkiksi ihmisen historian tutkimisessa on oikeastaan tutkittu miestä (Jokinen 1999a: 15) tai esimerkiksi yritystoiminnan harjoittaminen on ollut vain miehille mahdollinen elinkeino. Kiteytyneistä ilmauksista huolimatta ei voida väittää, etteikö edellä mainittuja ilmauksia voisi käyttää myös miestarkoitteisesti. Henkilötarkoitteisuuden lisäksi *miehellä* voidaan tarkoittaa geneerisesti myös muita henkilöitä, kuten 'jäsentä', 'tukijaa' ja 'avustajaa' (39b). Tähän joukkoon voidaan tulkita kuuluvaksi myös esimerkki *Uudet miehet hallitukseen!* (38d), jossa *mies* voi tarkoittaa juuri 'jäsentä'.

Samassa yhteydessä esitetään myös geneeristen, kiteytyneiden ilmausten esimerkkejä, joissa *mies* löytää paikkansa arkisissa ilmauksissa silloin, kun joku on 'hukassa tai tuhon oma' (38h), 'kuin ei huomaisi jotakin tai välittäisi jostakin' (38k), jokin päätetään 'yksimielisesti' (38l) tai 'joukolla' (38m). Yhtä lailla *mies* voi näyttäytyä ilmauksissa geneerisenä silloinkin, kun niillä viitataan inhimillisten tarkoitteiden

ulkopuolelle, kuten 'yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatteeseen' (38e) tai 'viinaan' (38o).

Kielellisen tasa-arvon ja generisen maskuliinisuuden näkökulmasta osa *mies*-ilmauksista on sikäli produktiivisia, että niiden lisäksi sanakirjaan on nostettu *naisen* sisältävät ilmaukset: *mies*-artikkelin esimerkin *Lähteä miehissä* 'joukolla' (38m) lisäksi *nainen*-artikkelissa on esimerkki *Päätettiin lähteä naisissa* 'naisjoukolla' ulos (KS s.v. *nainen*). Lisäksi *mies* ja *nainen* on rinnastettu artikkeleiden *muu* ja *yksi* käyttöesimerkeissä *Muina miehinä, muina naisina* 'kuin ei huomaisi jtk t. mitään, jstak välittämättä' (KS s.v. *muu* 3. Erik. b.) ja *Yksissä tuumin, neuvoisin, yhtenä miehenä, yhtenä naisena* 'yhteistuumin, yhdessä' (KS s.v. *yksi* 5. b.). Vaikka *naisen* sisältävien ilmausten löytyminen sanakirjasta osoittaa, että ne voivat olla *mies*-ilmausten tapaan tarpeellisia ja vakiintuneita, etenkään esimerkit *lähteä miehissä* ja *lähteä naisissa* eivät välttämättä edusta puhtaasti kielen tasa-arvoisuutta *naisen* tunnusmerkkisyyden vuoksi: ilmauksissa *mies* on ja voi olla ennen kaikkea 'ihminen', *nainen* puolestaan nimenomaan 'naisihminen'. Femininiset ilmaukset ja sanat ovatkin usein tunnusmerkkisiä maskuliini-ilmauksiin nähden (ks. Engelberg 2016: 26). Lisäksi Grönroos (2007) on arvioinut, että tällaiset muunnokset voivat tuntua leikkisiltä. Tasa-arvoisimpana ilmaukset näyttäytyvätkin *muu*- ja *yksi*-artikkeleissa lähinnä sen vuoksi, että niiden esimerkeissä *mies*- ja *nais*-ilmaukset on esitetty rinnakkain. Ei kuitenkaan voi kiistää, etteikö sama tunnusmerkisyyden ongelma koskettaisi myös näitä esimerkkejä: *muina naisina* ja *yhtenä naisena* on luonnollisinta tulkita juuri naisjoukkoa tarkoittavana, vaikka ilmauksen voi selitteidenkin perusteella sanoittaa neutraalisti viittaamatta sukupuoleen.

Ilmaukseen *olla mennyttä miestä* (38h) liittyy puolestaan samankaltaisia sanakirjaesityksen näkökulmia kuin aiemmin esitettyyn *mieheen*-ilmaukseen: *mennyttä miestä* on käytetty *kalu*-artikkelin esimerkin selitteessä *Hän on mennyttä kalua* 'hukassa, mennyttä miestä, tuhon oma' (KS s.v. *kalu* 2.). Vaikka ilmaukset *mennyttä miestä* ja *mennyttä kalua* ovat merkityksiltään yhtenevät, selitteet eivät ole aivan symmetriset. Lisäksi generisen *mennyttä miestä*-ilmauksen käyttämistä selitteenä voidaan arvioida *mieheen*-ilmauksen tavoin kriittisesti: kuinka läpinäkyvänä *mennyttä miestä*-ilmausta voidaan *kalu*-artikkelin selitteessä pitää ja kuinka tarpeellinen *mies*-ilmaus on silloin, kun käytössä on myös neutraaleja ilmaisutapoja, esimerkiksi *tuhon oma*?

Vaikka *mies*-artikkelin neljännessä merkitysryhmässä on esitetty sellaista *mies*-sanan käyttöä, jolla voidaan tarkoittaa myös yleisesti 'henkilöä', merkitykseltään erityisen miespainotteiselta vaikuttaa artikkelin käyttöesimerkki *Aatteen, toiminnan mies* (38c). Painokkuus syntyy siitä, että sanat *aate* ja *toiminta* esiintyvät sanakirjan muissakin *mies*-esimerkeissä: *Vakaumuksellinen aatteen mies* (KS s.v. *aate* 1.), *Intomielinen aatteen mies* (KS s.v. *intomielinen*), *Kiihkeä aatteen mies* (KS s.v. *kiihkeä*) ja *Ripeäotteinen toiminnan mies* (KS s.v. *ripeäotteinen*). Toistuessaan nämä säännönmukaiset ilmaukset tuntuvat määrittävän miestä hänen arvojensa ja toimeliaisuutensa mukaan.

Toinen miestarkoitteinen *mies* löytyy artikkelin *mies*-esimerkistä *En ole niitä miehiä, jotka – –*, sillä esimerkin selitteessä viitataan suoraan 'mieheen' (38j). Esimerkkiä ei artikkelissa luonnehdita yleistävästi, mutta sen kautta havainnollistuu hegemoniseen maskuliinisuuteen liittyvä miesten ja maskuliinisuuksien erittely: ilmoittamalla, ettei *ole niitä miehiä, jotka* [- -], voidaan sanoutua irti esimerkiksi epäedullisista piirteistä ja samalla erotella erilaisia maskuliinisuuksia. Samankaltaisesti eroja luonnehditaan esimerkiksi *ja*-artikkelin käyttöesimerkeissä *On ero miehellä ja miehellä*. (KS s.v. *ja* 1. Erik. c.) ja *Hän ei ole mies eikä mikään eli* 'ei käy miehestä, on miehenä kelvoton, saamaton, pelkuri, kykenemätön tms.' (KS s.v. *mikään* Erik. b.). Kun taas keskitytään miessukupuolen myönteisiin piirteisiin, edullisia ominaisuuksia voidaan nimetä suoraan, kuten esimerkissä *Mies se, joka* [- -] (74b). Miehen myönteisiä ominaisuuksia tarkastelen kuitenkin myöhemmin luvussa 5.3.7. Ominaisuuksien nimeämisen ohella henkilön arvo voi määrittyä myös taustan ja menneisyyden perusteella, kuten yleistävässä *mies*-esimerkissä *Mikä hän on miehiään?* eli 'millainen hänen taustansa on' (38i). Tässä yhteydessä esitetyt *mies*-ilmaukset näyttäytyvät lopulta myös miehen arvoa määrittäviltä, vaikka ne ovat merkitykseltään geneerisiä ja tarkoittavat 'ihmistä'. Analysoin seuraavaksi erilaisia merkitykseltään neutraaleja henkilötarkoitteisia hakusanoja.

5.2.7 *Elävä, oppinut, saarnaaja*: muut neutraalit hakusanat

Osa aineiston neutraaleista yleisesti henkilötarkoitteisista hakusanoista on leksikaalistuneita partisiippeja (41), (43) ja tekijäjohtoksia (42), (44).

- (41) KS (2018) **elävä**: 2. substantiivina, ark. leik. eläin, eläjä. *Ihme-eläviä nuo etelän miehet!*³
- (42) KS (2018) **nostaja**: *Tarvittiin pari vahvaa miestä nostajiksi.*
- (43) KS (2018) **oppinut**: koulusivistystä, oppia saanut, sivistynyt, valistunut; substantiivina tällaisesta henkilöstä. *Oppinut mies.*
- (44) KS (2018) **saarnaaja**: < saarnata 2. *Naisten ja miesten tasa-arvoon saarnaajat.*

Hakusanoista ei nouse selkeää yhdistävää teemaa, vaan jokainen joko osuu jonkinlaisiin maskuliinisuuskäsityksiin (42), (43) tai näyttäytyy pääosin neutraalina (44). *Elävä*-artikkelissa (41) esimerkin *etelän mies* vaikuttaakin olevan ikään kuin ihmeellisen 'tyyppi', jota ihmetellään.

Muut sana-artikkelit kuvaavat sekä fyysisiä että henkisen viisauden ominaisuuksia. *Nostaja*-artikkelissa *mies* esitetään fyysisesti voimakkaana, mikä tukee

³ *elävä*-artikkelin tässä yhteydessä esitetty käyttöesimerkki ei ole enää tässä muodossa *Kielitoimiston sanakirjassa* (2020), vaan se on päivitetty uusimpaan versioon (ks. KS s.v. *elävä*). Nostan esimerkkien muunnokset vain mainintana esiin, mutta niitä ei esitellä tai analysoida systemaattisesti. Kaikki aineiston esimerkit analysoidaan siinä muodossa kuin ne ovat esiintyneet *Kielitoimiston sanakirjan* vuoden 2018 päivitysversiona.

käsityksiä perinteisen maskuliinisesta miesvartalosta. *Oppinut mies* puolestaan edustaa sivistynyttä miestä, mikä myös asettaa miehen erilaiseen muottiin verrattuna henkisten ominaisuuksien vähä-älyisiin miehiin ja toisaalta tekee eroa työn kontekstin miehisiin hierarkioihin. Tietynlaiseen sivistykseen liittyvät myös *Miesten ja naisten tasa-arvon saarnaajat* (45), jotka voivat 'puhua opettavaan, moittivaan, julistavaan tai kiihottavaan sävyyn' (KS s.v. *saarnata* 2.). Käsittelen seuraavaksi muita tekijäjohdoksia, jotka liittyvät tarkemmin seuraelämän teemaan.

5.2.8 *Hurmaaja, iskiä, viettelijä: seuraelämään liittyvät hakusanat*

Muut yleisesti henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen joukossa esiintyvät leksikaalistuneet tekijäjohdokset voidaan tulkita pääosin neutraalia tai myönteistä suhtautumista edustaviksi hakusanoiksi. Sanakirjaesityksen kannalta sanat ovat sen verran läpinäkyviä, että kaikista selitettä ei ole annettu lainkaan (45). Osassa on vaihtoehtoisesti merkitty linkki siihen verbiartikkeliin, josta hakusana on johdettu (46) ja (48). Poikkeuksena näyttäytyy hakusana *seuralainen* (47), jonka selitteessä on annettu merkitys 'ihmisestä' ja 'eläimestä'.

(45) KS (2018) **hurmaaaja**: *Miesten hurmaaaja*.

(46) KS (2018) **iskiä**: 1. Ark. *Naisten, miesten iskiä* vrt. iskeä 1. erik.

(47) KS (2018) **seuralainen**: 1. ihmisistä ja eläimistä. *Mies-, naisseuralainen*.

(48) KS (2018) **viettelijä**: < vietellä 1. erik. *Tytöstä tuli oikea miesten viettelijä*.⁴

Hakusanat eroavat siinä, kuinka tasavertaisina ne näyttäytyvät ja kuka tekemisen kohteena näyttäytyy. Tasapuolisimpana hakusanoista näyttäytyvät *iskiä* (46) ja *seuralainen* (47), sillä niiden esimerkissä *mies* ja *nainen* esitetään rinnakkain. *Hurmaaja* ja *viettelijä*-artikkeleissa *mies* puolestaan näyttäytyy tekemisen kohteena. Aktiivinen tekijä osoitetaan kuitenkin vain *viettelijä*-artikkelissa, kun taas *hurmaaaja*-artikkelissa tekijä on näkymätön eli myös tavallaan sukupuoleton. Sikäli kun heteronormatiiviset tulkinnat korostuvat seurusteluun ja muuhun sukupuolisuhteisiin liittyvässä sanastossa (ks. Tyysteri 2013: 147), nämä esimerkit ja hakusanat ovat huolimattomasti tulkittavissa naisen toimijuutta ilmentävinä, jolloin *mies* näyttäytyisi ainoastaan iskemisen, hurmaamisen ja viettelyn kohteena. Nämä puolestaan rikkovat sellaista mieskuvaa, jossa mies nähdään mieluummin aktiivisena seuranhakijana kuin tällaisen toiminnan kohteena. Tällainen seuraelämään liittyvä näkökulma tulee kuitenkin esille miestarkoitteisten substantiivihakusanojen osana luvussa 5.3.4. Analysoin

⁴ *viettelijä*-artikkelin tässä yhteydessä esitetty käyttöesimerkki ei ole enää *Kielitoimiston sanakirjassa* (2020) tässä muodossa, vaan se on päivitetty sanakirjan uusimpaan päivitysversioon (ks. KS s.v. *viettelijä*).

seuraavaksi sellaisia substantiivihakusanoja, jotka ovat miestarkoitteisia. Naistarkoitteisia hakusanoja analysoin miestarkoitteisten hakusanojen analyysin jälkeen luvussa 5.4.

5.3 Vain miestarkoitteiset substantiivihakusanat

Edellisessä luvussa analysoitujen yleisesti henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen määrään (48 kpl) verrattuna 'miestä' tarkoittavia hakusanoja ja ilmauksia on verrattain vähän, sillä niitä on kaikkiaan 26. *Mies*-osumien alkuperäinen määrä miestarkoitteisten substantiivihakusanojen sana-artikkeleissa on kuitenkin suurempi, ja 26 miestarkoitteisessa sana-artikkelissa *mies* toistuukin yhteensä 45 kertaa. Tässä luvussa analysoidaan kaikki vain 'miestä' tarkoittavat hakusanat ja ilmaukset (49)–(74), jotka yleisesti henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen tavoin ilmentävät erilaista suhtautumista ja jakautuvat erilaisiin teemoihin.

Vain miestarkoitteiset substantiivihakusanat:

aatami, adonis, hulttio, kenttämies, kyrpä, -lahkeinen (kaksilahkeinen), luomakunta (luomakunnan kruunu), maitoparta, mies (×6), parta (vanhat parrat), partaveitsi (parkettien partaveitsi), peräkamari (peräkamarin poika), poika, rakastaja, retale, ritari, roikale, tohveli, tumppi, veli (hyvä veli -järjestelmä), ykkösmies

Suurin osa hakusanoista on yksiselitteisesti miestarkoitteisia, sillä artikkeleissa merkitys palautuu 'mieheen', vaikka hakusanat eivät olisi yksiselitteisesti miestarkoitteisia, kuten Mantilan (1998) tutkimuksessa. Osaan tämän ryhmän sanoista liittykin luokittelun hankaluuksia, koska miestarkoitteisuus ei aina välity läpinäkyvästi siitä hakusanasta, jonka artikkelista *mies*-esimerkki esiintyy (50). Samoin perustein aineistoon kuuluu myös hakusana *veli* (70), jonka merkitys artikkelissa viittaa osin miestarkoitteisuuden ulkopuolelle 'järjestelmään'. Loput aineiston miestarkoitteiset hakusanat ovat läpinäkyvämmän miestarkoitteisia hakusanoja, kuten *mies*-osan sisältäviä yhdyssanoja (71) tai sanoja, joiden merkitys esitetään sana-artikkelissa yksiselitteisesti 'mieheksi' (63).

5.3.1 *Aatami, kaksilahkeinen, mies*: neutraalit miestarkoitteiset hakusanat ja ilmaukset

Aineiston 'miestä' merkitsevät hakusanat (49)–(74) esittävät varsin monenlaista suhtautumista mieheen, ja niistä nousee samankaltaisia merkityspiirteitä kuin yleisesti

henkilötarkoitteisten hakusanojen analyysissa. Neutraalimpia miestarkoitteisia hakusanoja ovat *aatami* (49), *-lahkeinen* ilmauksessa *kaksilahkeinen* (50), *luomakunta* ilmauksessa *luomakunnan kruunu* (51) ja *mies* (52)–(54) tietyissä merkityksissä. Sanoja ja ilmauksia yhdistää se, että niiden perusmerkitys tarkoittaa sanakirjan perusteella 'miestä', eikä miehelle anneta erityisominaisuuksia, ellei sellaiseksi mielletä esimerkiksi *aatamin* (49) kohdalla vaatimusta alastomuudesta.

(49) KS (2018) **aatami**: leik. 1. *Esiintyi aatamin puvussa* (myös →←) miehestä: alasti.

(50) KS (2018) **-lahkeinen**: *Kaksilahkeinen leik.* miehestä.

(51) KS (2018) **luomakunta**: *Luomakunnan kruunu* leik. miehestä.⁵

Aatamiksi (49) voidaan nimittää ketä tahansa 'alastonta miestä' riippumatta siitä, millaisesta miehestä on tarkemmin kyse (vrt. myöhemmin *adonis*). Näin on myös naisvastineen *eeva* kohdalla, sillä sana voi tarkoittaa 'alastonta naista' mutta myös leikillisesti 'naista' (KS s.v. *eeva*). Jälkimmäinen merkitys ei kuitenkaan ole symmetrinen *aatamin* kanssa, sillä *aatami* ei ole samankaltainen yleisnimitys 'miehelle' samoin kuin *eeva* näyttää olevan 'naiselle'.

Artikkeleissa *-lahkeinen* (50) ja *luomakunta* (51) leikillinen *mies*-merkitys syntyy, kun hakusana saa rinnalleen yhdyssanan määräiteosan (50) tai leksikaalistuneen sanaliiton toisen osan (51). Molempien sana-artikkeleiden leikillinen ja miestarkoitteinen merkitys on eriytynyt varsin konkreettisesta merkityksestä. Vaikka *kaksilahkeinen* tai *luomakunnan kruunu* eivät kumpikaan merkityksensä puolesta tarkennu miehen erityisominaisuuksiin, ne kielivät omalla tavallaan alkukantaisesta suhtautumisesta miehuuteen. Mies on historiassa ollut se sukupuoli, jonka pukeutumisessa on sallittu tai edellytetty housujen käyttöä, ja tätä normia on vaikea purkaa. Toisaalta *kaksilahkeinen* voi heijastaa miesten pukeutumiseen liittyviä normeja, jotka ovat olleet pitkään muuttumattomia ja herättävät haastettuina vastustusta. Siksi juuri miestä on edelleen luonnollista nimittää *kaksilahkeiseksi* verrattuna esimerkiksi 'naisista' halventavasti käytettävään *hameväkeen* (KS s.v. *hameväki*). *Luomakunnan kruunu* puolestaan nostaa miehen jopa raamatulliseen erityisasemaan esimerkiksi *kylliluuhun* (75) verrattuna. Ilmaukselle annettu merkitys ei kuitenkaan ole ollut analyysin aikana symmetrinen *kruunu*-artikkelin kanssa, jossa ilmaus tarkoittaa yleisesti 'ihmistä' (KS s.v. *kruunu* 1. Kuv.). *Luomakunnan kruunun* merkitys on kuitenkin myöhemmin päivitetty myös *luomakunta*-artikkeliin.

Miestarkoitteisten hakusanojen joukossa luonnollisin ja toisaalta moniulotteisin on itse *mies* (52)–(56). Osa *mies*-artikkelista on analysoitu henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen yhteydessä. Mieskuvan kannalta *mieheen* liittyykin monia

⁵ *luomakunta*-artikkelin esimerkki ei esiinny tässä muodossa *Kielitoimiston sanakirjassa* (2020), vaan se on päivitetty sanakirjan uusimpaan päivitysversioon (ks. KS s.v. *luomakunta*).

näkökulmia sanan eri merkitysten vuoksi, vaikka sanaa itsessään voidaan pitää sen perusmerkityksensä puolesta neutraalina.

- (52) KS (2018) **mies**: 1. täysikasvuinen miessukupuolta oleva ihminen.
- Miehet, naiset ja lapset.*
 - Nuori, komea mies.*
 - Miehen vartalo.*
 - Hän on jo täysi mies.*
 - Miesten paita.*
 - Puhua asioista miesten kesken, kuin mies miehelle.*
 - Otella mies miestä vastaan.*
 - Tulla, päästä miehen ikään ks. ikä 2.*
- (53) KS (2018) **mies**: 1. Erik. a. pojasta.
- Pikku mies myös →←.*
 - Sinähän olet jo iso mies.*
- (54) KS (2018) **mies**: 1. Erik. b. arvo-, virka- tm. asemaa ajatellen: erityistä arvoasemaa vailla oleva, tavallinen mies. *Työnjohtaja ja kolme miestä.*

Kiistattomasti 'miestä' neutraaleimmin merkitsevä sana aineistossa on *mies* 'täysikasvuisena, miessukupuolta olevana ihmisenä' (52). *Mies* esitetään tässä merkitysryhmässä osana muita nimettäviä ihmisryhmiä (52a). Lisäksi miehelle annetaan kategorisia luokkia, joiden avulla mies näyttäytyy muihin ryhmiin nähden erillisenä ja tunnistettavana esimerkiksi miehelle ominaisen vartalon (52c) ja vaatetuksen (52e) perusteella. Miehen rinnalla myös esitetään sellaisia sanoja, joita käytetään tyypillisesti ja muita sanoja useammin *mies*-sanan yhteydessä, jolloin ne osoittavat tiettyä semanttista preferenssiä: *Komea mies* (52b) on tyypillisempi ilmaus kuin *kaunis mies* ja siksi sanakirjaan sopiva esimerkki. *Nuoreen mieheen* (52b) voi liittyä kuitenkin vakiintuneena sanaliittona samankaltaista arvottamista kuin *aikuiseen mieheen*, jolloin näiden ilmausten avulla on mahdollista osoittaa maskuliinisuuden liittyvää sosiaalista kontrollia ja toisaalta täysikasvuisuuden vaatimusta miehuuden saavuttamisessa (ks. tarkemmin luku 5.2.5 ja mieskuvan kannalta luku 5.5.6). Tällainen kontrolloinnin mahdollisuus näkyy tasavertaisesti myös *nainen*-artikkelissa, jonka käyttöesimerkissä *Nuori, kaunis nainen*. (KS s.v. *nainen*) esiintyy samankaltainen semanttinen preferenssi.

Ajatus *aikuisesta miehestä* välittyy kuitenkin muista käyttöesimerkeistä, joissa vakiintuneiden sanontojen avulla viitataan melko abstraktisti *täydeksi mieheksi* kasvamiiseen (52d) ja *miehen ikään* tulemiseen (52h). KS:n *ikä*-artikkelin perusteella *miehen iäksi* lasketaan tavallisesti 50 vuoden ikään pääseminen (KS s.v. *ikä 2.*), mikä heijastelee perinteisiä ja kenties vanhentuneita käsityksiä iän vaikutuksesta miehen asemaan (ks. Vilkuna 2014: 96). Lisäksi aikuisuutta voidaan ilmaista esimerkillä *Hän on jo miehen kirjoissa*. (KS s.v. *kirja*). Ikä onkin merkittävän miehuuden määrittäjä, ja se yhdistyy myös työhön, kuten esimerkissä *Parhaassa työiässä oleva mies*. (KS s.v. *työikä*). Kokonainen miehuus todentuu lisäksi niissä esimerkeissä, joissa miehet kohtaavat

vertaisiaantavalla tai toisella, esimerkiksi keskustelemalla (52f) tai kirjaimellisesti ottelemalla (52g). Tämä näkyy myös esimerkissä *Ei ole pojasta miehen vastusta*. (KS s.v. *vastus*), joka rinnastuu työn kontekstissa esimerkkiin *Ei ole maitoparrasta miesten töihin*. (67). Tiettyä *täydeksi mieheksi* tulemisten tavoitetta kuvastaa myös *miehen* merkitys 'poikana' esimerkissä, jossa pojan todetaan olevan jo *iso mies* (53b). Tämä painottaa edelleen mieheksi tulemisen tavoitteellisuutta tai ajatusta siitä, että poikalapseen voidaan kohdistaa miehuuteen ja maskuliinisuuteen liittyviä odotuksia. *Miehen* merkitys 'poikana' näyttäytyy kuitenkin neutraalina, vaikka esimerkeistä välittyy tietty ihannointi miestä muistuttavaa poikaa kohtaan. Samankaltaisesti myös *poika* voi tarkoittaa 'miestä' ihailevassa ja kehuskelevassa merkityksessä (vrt. *poika* 'miehenä' luvussa 5.3.6).

Toinen puhtaasti 'miestä' tarkoittava merkitys on erityistä arvoasemaa vailla olevalla miehellä (54). Vaikka esimerkissä (*Työnjohtaja ja kolme miestä*.) *mies* tarkoittaa miessukupuolista ihmistä, mies tulee huomioiduksi ainoastaan sukupuolensa edustajana, toisin kuin esimerkin *työnjohtaja*, jonka arvoasema on nimettävissä. *Mies*-sanankäyttäminen erityisen arvoaseman puuttumisesta on keino osoittaa eri miesten paikka laajemmassa miesten välisessä hierarkiassa. Tämä näkyy paitsi tässä yhteydessä esitettyssä *mies*-esimerkissä (54) myös muissa aineiston miestarkoitteisissa hakusanoissa ja ilmauksissa (vrt. esim. *vanhat parrat* ja *maitoparta* luvussa 5.3.6).

Muut *miehen* neutraalit merkitykset nimeävät erilaisia miehen rooleja ja osoittavat samalla, että yhdellä sanalla voidaan tarkoittaa montaa eri miestä: *mies* 'aviomiehenä tai miespuolisena rekisteröidyn parisuhteen osapuolena' (55) ja 'osapuolena rakkaus- ja sukupuolisuhteessa' (56) tarkoittavat molemmat miestä kumppanina.

- (55) KS (2018) **mies**: 3. a. aviomies t. miespuolinen rekisteröidyn parisuhteen osapuoli.
a. *Mies ja vaimo.*
b. *Hänen nykyinen, tuleva miehensä.*
c. *Hänellä ei ole miestä.*
- (56) KS (2018) **mies**: 3. b. yl. osapuolena rakkaus- t. sukupuolisuhteessa.
a. *Tyttö tapasi elämänsä miehen.*⁶
b. *Olla miehiin menevä* taipuvainen eroottisiin suhteisiin miesten kanssa.
c. *Naistenmies* (myös ←→) naisten ihailema mies; naissankari.

Miehen esiin tuominen käyttöesimerkeissä on pääosin neutraalia silloin, kun *mies* esitetään parisuhteen osapuolena. Rakkaus- ja sukupuolisuhteiden osapuolena *mies* on osa esimerkkejä, joita voidaan tulkita seksuaalisuuteen liittyvän moraalijat- telun ja jopa kaksinaismoralismin kautta. Ilmaisussa *olla miehiin menevä* (56b) 'taipuvaisuus eroottisiin suhteisiin miesten kanssa' voidaan nähdä kielteisessä valossa juuri

⁶ Esimerkki ei löydy tässä muodossa *Kielitoimiston sanakirjasta* (2020), vaan se on päivitetty sanakirjan uusimpaan päivitysversion (ks. KS s.v. *mies* 3. b.).

taipuvaisuuden vuoksi, mikä luo vaikutelman huomattavasta toistuvuudesta. Ilmaus on selitetty laajemmin *menevä*-artikkelissa esimerkin *Olla naisiin, miehiin menevä*. eli 'olla taipuvainen eroottisiin suhteisiin naisten, miesten kanssa' (KS s.v. *menevä* 3.). Kuitenkin painokkaimmin *menevä*-ilmauksen haitallisuus tulee artikkelissa esille alkoholin yhteydessä esimerkissä *Olla viinaan menevä* eli 'juopotteluun taipuvainen'. Ilmaus näyttäytyykin sosiaalisesti korrektina ja jossain määrin myös vanhanaikaisena tapana tuoda esille seikkoja, johon voidaan suhtautua paheksuvasti. Eroottisten suhteiden kohdalla paheksunta kohdistuu vakiintumattomuuteen. Paheksunta voidaan kuitenkin nähdä sanakirjaesitysten valossa tasapuolisena, sillä *naisiin* ja *miehiin menevyys* toistuu sekä *mies-* että *nainen-*artikkeleissa.

Muutoin seksuaaliseen aktiivisuuteen liittyvä epäsuhta tulee esille tarkasteltaessa esimerkkiä *Naistenmies* (56c). Rakenteensa puolesta ilmaus on samankaltainen kuin *mies*-artikkelin esimerkki *Miesten mies* (74h). Molemmat ilmaukset kuvastavat miehen tietynlaista menestymistä: *naistenmies* menestyy naisten keskuudessa ja *miesten mies* taas verrattuna muihin miehiin. Eroavaisuus kuitenkin syntyy siitä, että ainakin sanakirjamerkitysten perusteella *naistenmiehen* menestys liittyy ihailun saamiseen, mikä voi tarkoittaa romanttisia ja eroottisia suhteita mutta myös muunlaista hurmaamista, jopa saavuttamattomuutta. *Naistenmiehen* merkitykseksi annetun 'naissankarin' kautta KS:sta löytyy monia muitakin synonyymeja, kuten 'naistennaurattaja', 'hamesankari', 'hurmuri', 'casanova' ja 'donjuan' (ks. KS s.v. *naissankari* 1.), joita voidaan pitää maskuliinisen ideaalin huipulle yltävinä miehinä. Osaan synonyymeista kuitenkin liittyy aktiivisten roolien epäsymmetriaa: *hamesankari* on 'naisten suosiossa oleva mies' (KS s.v. *hamesankari*), kun taas *hurmuri* ja *donjuan* ovat miehiä, jotka hurmaavat naisia (ks. KS s.v. *hurmuri*; *donjuan*). Näiden synonyymien ulkopuolella samankaltaista ajatusta miehen seksuaalisesta ja romanttisesta aktiivisuudesta toisinnetaan *kukka*-artikkelin merkityksessä ja käyttöesimerkissä *Lentää kukasta kukkaan* eli 'miehestä: vaihtaa usein rakastettua t. seksikumppania' (KS s.v. *kukka* 4. kuv. b.).

'Naistenmiestä' tarkoitaviin sanoihin liittyy tietynlaista eksotiikkaa, hurmoksellisuutta ja jalustalle asettamista. Tämä ei ilmene samoin sellaisista seksuaaliseen aktiivisuuteen ja eri kumppaneiden tavoitteluun liittyvistä naisvastineista, KS:ssa (s.v.) esiintyvistä hakusanoista *miestennielijä*, *seireeni*, *syöjätär*, *vamppi* ja *viettelijätär*. Joissakin hakusanoista aktiivisesti viettelevä nainen saa selitteeseen maininnan erityisestä vaarallisuudesta (ks. KS s.v. *syöjätär*; *seireeni*). Nainen vaikuttaa vaaralliselta myös ilman taruolentoihin rinnastusta, kuten esimerkeissä *Ovela nainen saa kyllä miehen koukuunsa*. (KS s.v. *koukku*) ja *Sellinen nainen kiertää miehen pikkusormensa ympärille* eli saa miehen täydellisesti valtaansa tai alistumaan tahtoonsa (KS s.v. *pikkusormi*). Naisen aktiivinen toiminta hurmaajana näyttäytyy kuitenkin jopa taruolennon kaltaisena. Lisäksi naisen seksuaalisten halujen haitallinen voimakkuus tunnustetaan lääketieteellisesti sairaalloiseksi, minkä vuoksi sanakirjassa on oma artikkeli *nymfomaanille* eli

nymfomaaniselle naiselle (KS s.v. *nymfomaani*; ks. myös KS s.v. *nymfomania*; *nymfomaaninen*). *Nymfomaanilla* saattaakin olla arkikielisesti jo eriytynyt merkitys seksuaalisesti erityisen halukkaasta naisesta. Myös miestä koskettavalle sairaalloisen voimakkaalle sukuvietille on oma lääketieteellinen terminsä (*satyriaasi*), josta ei kuitenkaan ole artikkelia sanakirjassa. Sen sijaan *andropaussi* ja niin ikään arkikielinen ilmaus *miesten vaihdevuodet* on sanakirjassa huomioitu (ks. KS s.v. *andropaussi*, *vaihdevuodet*).

Tämä kuitenkin kertoo enemmän ylipäättään seksuaalisuuteen suhtautumisesta kuin sanakirjan valinnoista, vaikka niiden voidaan katsoa linkittyvän toisiinsa: naisten seksuaalisuutta on perinteisesti rajattu ja tuomittu voimakkaammin kuin miesten, joiden seksuaalinen aktiivisuus näyttäytyy neutraalina, odotuksen mukaisena ja luonnollisena silloinkin, kun viitataan esimerkiksi prostituutioon. *Prostituoitu*-artikkelissa merkitykseksi annetaan 'prostituution harjoittajan' lisäksi synonyymeja, kuten 'huora', 'portto', 'ilotyttö' ja 'rattopoika' (KS s.v. *prostituoitu*). Näistä 'naiseen' tarkoittavat synonyymit johdattavat esimerkiksi hakusanoihin *hutsu*, *lunttu*, *lumppu* ja *lutka*, jotka on usein merkitty KS:aan halventaviksi (ks. KS s.v. *hutsu*, *lunttu*, *lumppu*, *lutka*). *Rattopoika* puolestaan selitetään myös 'gigoloksi' ja 'playboyksi', eikä sanalle ole merkitty erityistä tyyliarvoa (KS s.v. *rattopoika*). KS:n artikkeleissa *rattopoika* ja *gigolo* tällaista miestä kuvataan muun muassa 'naisten kustannuksella eläväksi' (ks. KS *rattopoika*, *gigolo*), mikä ei ilmennä lainkaan sellaisia arvoa alentavia asenteita, joita huoraavaan naiseen on liitetty. Naista voidaankin pitää prostituoidun oletussukupuolena, sillä sana-artikkelissa esitetty käyttöesimerkki *Mies-*, *lapsiprostituoitu*. (KS s.v. *prostituoitu*) havainnollistaa sellaista nimikkeisiin liittyvää epäsymmetristä sukupuolten merkitsemistä ja piilosukupuolisuutta, jota pidetään kielellisen epätasa-arvon yhtenä piirteenä (ks. Kotus 2007; Engelberg 2018: 42–44). *Prostituoitu* onkin ainoa sana, jolla on sanakirjassa tarkka selite verrattuna sellaisiin naista halventaviin sanoihin, kuten (KS s.v.) *huora*, *hutsu*, *lumppu* ja *lunttu*. Tämän kaltaisten hakusanojen selitteissä on tyypillisesti annettu vain muita kuvaavia ja toisiinsa rinnastuvia synonyymeja. Nämä saavat merkitykset oikeastaan kiertämään kehää ilman *prostituoidun* määritelmää. Useat halventavasti seksuaalisuuteen liittyvät ja 'naista' tarkoittavat sanat tarkoittavat muuta kuin 'prostituotua', jolloin arkikielinen merkitys jää näistä hakusanoista puuttumaan. Lisäksi synonyymien listaamisen vuoksi hakusanojen merkitykset voivat jäädä epäselviksi (vrt. Biber ym. 1998: 24; Jantunen ym. 2013: 102).

Miesten kohdalla huoripukki on KS:n ainoa halventavaksi merkitty 'huoraavaa miestä' tarkoittava sana (KS s.v. *huoripukki*). *Naistenmies* siis oikeastaan kokooa yhteen monella tavalla sen, että miehen seksuaalinen aktiivisuus on muodossa tai toisessa lopulta ihannoitava asia. Seksuaalinen kyvykkyys ja sen suotuisuus miehen arvon määrittäjänä on tulee myös luvussa 5.3.3, jossa käsitellään muita aineiston seuraelämään ja sukupuolisuhteisiin liittyviä miestarkoitteisia hakusanoja. Seuraelämän osuutta mieskuvan rakentumisessa käsitellään edelleen tarkemmin *mies*-esimerkkien

perusteella luvussa 5.5.5. Tämän analyysiluvun perusteella *miehen* monet esiintymät eri merkityksissä painottavat miehen asemaa sanastossa: mies voi olla monia eri miehiä pelkästään tullessaan sanoitetuksi *mieheksi*. Analysoin seuraavaksi miehen ulkoisia ominaisuuksia nimeäviä hakusanoja.

5.3.2 *Adonis, tumppi ja roikale*: miehen ulkoisia ominaisuuksia nimeävät hakusanat

Ulkoisia ominaisuuksia nimeäviä miestarkoitteisia hakusanoja on aineistossa vain muutama, mutta vähäisestä määrästä huolimatta ne kuvaavat lähestulkoon fyysisen miehen ääripäitä (57)–(59).

Hakusanoista suoraan ulkonäköön liittyvä myönteinen *adonis* (57) eli 'komea mies' edustaa miehyyden fyysistä kärkeä.

(57) KS (2018) **adonis**: us. leik. komea mies. *Mieshän oli varsinainen adonis.*

Sana on kuitenkin merkitty KS:aan (2018) usein leikillisesti käytettäväksi, mikä sävyttää sanan merkityksen lähes päinvastaiseksi: *adonikseksi* voidaan leikkisästi luonnehtia miestä, joka ei täytä todellisen *adoniksen* ulkonäkövaatimuksia. Tällöin myös sanasta annettu käyttöesimerkki (*Mieshän oli varsinainen adonis.*) voidaan tulkita joko *mieheksi*, jonka komeus todetaan yllättyneesti tai jonka ulkonäköön suhtaudutaan vitsikkäästi irvailen. Vaikutelma syntyy sekä hämmästyttä ja oivallusta ilmaisevan *-hAn*-liitepartikkelin käytöstä (ks. VISK §830) että *varsinainen*-sanan arkisista ja ironisista merkityksistä 'kertakaikkinen' ja 'aikamoinen' (ks. KS s.v. *varsinainen*). Sana siis edustaa miehen yhtä kehollista ideaalia, mutta samanaikaisesti miehen ulkonäköön voidaan suhtautua väheksyvästi osoittamalla, millaista ulkonäkömuottia mies ei täytä. Varsin erillinen vaikutelma syntyisi, jos esimerkki olisi muodossa "*Mies oli todellinen adonis*", mutta tällaisesta esimerkistä leikillisuus ei kenties välittyisi samoin.

Kehollisen ideaalin täyttämättömyys voidaan osoittaa myös sellaisilla ulkonäköön viittaavilla sanoilla, joka voidaan tulkita kielteisiksi. Tällaisia sanoja ovat aineiston miestarkoitteiset hakusanat *tumppi* (58) ja *roikale* (59), joiden läheisiä vastineita, kuten hakusanoja *vähäläntä* (13), *rohjake* (6) ja *rötkäle* (8), on analysoitu yleisesti henkilotarkoitteisten substantiivihakusanojen analyysissä (ks. luku 5.2.2).

(58) KS (2018) **tumppi**: Kuv. lyhyestä miehestä t. pojasta. *Tumpiksi jäänyt mies.*

(59) KS (2018) **roikale**: ark. pitkäästä olennotta, vars. vetelästä tm. vastenmielisestä miehestä. *Pitkä miehen roikale.*

Hakusanojen kielteisyys ei kuitenkaan välity esimerkiksi sana-artikkeleihin merkitystä tyyliarvoista, vaan ne on merkitty kuvalliseksi (58) ja arkiseksi (59). *Roikaleen*

kielteisyys havainnollistuu kuitenkin sana-artikkelin selitteestä, jonka mukaan sana merkitsee 'varsinkin vastenmielistä miestä' (59).

Hakusanojen merkitysten vuoksi on lähes ironista, että sanat ovat toisilleen lähestulkoon vastakohtat, ja silti ne kuvastavat yhdessä miehen ulkonäköön liittyviä normeja ja odotuksia ääripäiden kautta: *Tumpiksi jäänyt mies* edustaa miestä, joka on jäänyt odotettua lyhyemmäksi ja poikkeaa siten maskuliinisen kehon ideaalista. *Roi-kale* 'pitkänä, vetelänä ja vastenmielisenä miehenä' puolestaan täyttää pituuden ideaalin mutta on silti vastenmielinen. Poikkeavuutta nimittävillä sanoilla voidaan tehdä eroa ideaalinormin täyttäviin miehiin, kuten juuri *adonikseen* (57).

Koska osa kielteisiksi miestarkoitteiksi tulkituista sanoista on KS:ssa (2018) merkitty tyyliarvoltaan kuvalliseksi tai leikilliseksi, olisi mieskuvan kannalta tarpeen arvioida, voivatko nämä sanat olla myös pilkallisia ja siten haitallista mieskuvaa edustavia. Koska ulkoisia ominaisuuksia kuvastavat hakusanat ovat lähes toistensa vastakohtia, ne kuvaavat myös eräänlaista hierarkkista järjestystä erilaisten miesten ja maskuliinisuuksien välillä. Tämä osoittaa, että vaikka *mies*-esimerkkien perusteella koottu aineisto sisältää miestä kuvastavia hakusanoja laajalla temaattisella haitarilla, aineiston tarkemmassa analyysissä kielteiset tulkinnat voivat kuitenkin painottua. Analysoin seuraavaksi sellaisia miestarkoitteisia hakusanoja, jotka nimeävät yksiselitteisemmin kielteisiä henkisiä ominaisuuksia.

5.3.3 *Kyrpä* ja *tohveli*: miehen henkisiä ominaisuuksia nimeävät hakusanat

Samoin kuin miehen ulkoisia ominaisuuksia nimeäviä hakusanoja, myös henkisiä ominaisuuksia nimeäviä hakusanoja on varsin vähän: *kyrpä* (60) ja *tohveli* ilmauksessa *olla jonkun tohvelin alla* (61). Hakusanat osuvat samankaltaisiin teemoihin kuin esimerkiksi hakusanat *tossu* (15) ja *hirviö* (16) yleisesti henkilötarkoitteisten hakusanojen analyysissä (ks. luku 5.2.3).

Tyyliarvoltaan kuvalliseksi ja halventavaksi merkitty *kyrpä* määritellään käyttöesimerkin (*Se tyyppi on täysi kyrpä.*) jälkeisessä selitteessä 'hankalaksi, vastenmieliseksi ja vittumaiseksi mieheksi' (60).

(60) KS (2018) **kyrpä**: Kuv., halv. *Se tyyppi oli täysi kyrpä* hankala, vastenmielinen, vittumainen mies.

Miestarkoitteisuuden näkökulmasta esimerkin ja selitteen yhteys on kuitenkin vaikeaselkoinen: koska esimerkissä on käytetty *tyyppi*-sanaa, sanakirjan käyttäjän voi olla hankala arvioida, tarkentuuiko *kyrpä* merkitys vain 'mieheen', vai voiko sana tarkoittaa myös yleisesti 'hankalaa ihmistä'. Siksi vaikeaselkoisena näyttäytyy myös se, että esimerkin *se tyyppi* tarkentuu selitteessä 'mieheksi'. Tämä tulkinta voi olla

luonnollinen ja mahdollinen, sillä joidenkin henkilötarkoitteisten sanojen, kuten *tyyppin*, merkitys on Mantilan (1998) mukaan sana-artikkeleiden perusteella miespainotteinen. Mikäli *kyrvään* merkitys on todella vain 'mies', se voisi olla selkeyden kannalta hyvä päivittää muotoon "*Se mies oli täysi kyrpä*". Jos *kyrvään* merkitys on laajemmin tietynlaiseen 'ihmiseen' viittaava, miessukupuoleen rajaamista tässä yhteydessä voidaan pitää tarpeettomana (vrt. Grönros 2013: 49).

Siinä missä *kyrpä* edustaa miehen korostuneen hankalaa ja vaikeaa luonnetta, *tohveli* (61) kuvaa mieluummin *kyrvään* eräänlaista vastakohtaa eli alistunutta miestä.

- (61) KS (2018) **tohveli**: Kuv., leik. *Olla jnk tohvelin alla* miehestä: olla jkn naisen (vars. vaimonsa) määräysvallassa.

Tohvelin alla olevan miehen merkitys on samankaltainen kuin yleisesti henkilötarkoitteisten hakusanojen analyysissä esiintyneellä hakusanalla *tossu* (15), joka tarkoittaa 'pehmeäluontoista ja saamatonta ihmistä'. *Tohvelin* merkitys rajautuu yksioikaisesti 'mieheen', mikä ilmenee käyttöesimerkin selitteestä 'miehestä: olla jkn naisen (vars. vaimonsa) määräysvallassa' (61). Miestarkoitteisuus välittyykin koko ilmauksesta, sillä artikkelissa ei esitetä, että *tohveli* yksin tarkoittaisi 'naisen tai vaimon määräysvaltaan alistunutta miestä'.

Vaikka ilmaus *Olla jnk tohvelin alla* on merkitty tyyliarvoltaan kuvalliseksi ja leikilliseksi (61), mieskuvan kannalta ilmaus ei näyttäyty erilaisia maskuliinisuuksia tukevana. Ilmaus tyyliarvoineen paljastaakin heterosuhteiden vallan jakautumiseen liittyviä oletusrooleja: miehen oletetaan olevan (naiseen nähden) hallitsevassa roolissa ja "perheen pää". Tämän roolin toteutumattomuus mahdollistaa leikillisen ilmauksen käyttämisen. Normin vankkuutta todentaa sekin, että oletusroolien toteutumattomuutta voidaan kuvata kielen keinoin myös monilla sanoilla ja ilmauksilla: esimerkiksi miehen heikkotahtoisuutta voidaan korostaa viittaamalla *tossuun* (15) ja *tohvelin alla olemiseen* (61), joista viimeinen myös korostaa naisen tahdon voimakkuutta. Näiden lisäksi mies voi olla myös *tohvelisankari*, joka tarkoittaa samaa kuin *tohvelin alla oleminen* (ks. KS s.v. *tohvelisankari*). Naisen valtaa suhteessa mieheen voidaan myös korostaa esimerkiksi *ulkoruokinta*-artikkelin käyttöesimerkin *Siirsi miehensä ulkoruokintaan* eli 'heitti miehensä ulos' tapaan (KS s.v. *ulkoruokinta*), mutta tässä esimerkissä mies on ainoastaan toiminnan kohde, eikä tällaisella ilmauksella luonnehdita tarkoin miehen muita ominaisuuksia. Miehen henkisistä ominaisuuksista etenkin alistuvuus ja muu pehmeäluontoisuus tulevat erityisesti esiin parisuhteisiin ja niiden oletusrooleihin liittyen. Analysoin seuraavaksi muita aineiston seuraelämään ja sukupuolisuhteisiin liittyviä miestarkoitteisia sanoja ja ilmauksia.

5.3.4 *Parkettien partaveitsi, rakastaja ja peräkamarin poika*: seuraelämään ja sukupuoli-suhteisiin liittyvät hakusanat ja ilmaukset

Aineiston seuraelämään ja sukupuoli-suhteisiin liittyvässä miestarkoitteisessa sanastossa näkyy erilaisia teemoja, jotka liittyvät paitsi seksuaaliseen (62) myös muun kyvykkyyteen (63) ja toisaalta seuraelämän ulkopuolelle jäämiseen (64). Sekä *rakastaja* (62) että *parkettien partaveitsi* (63) esiintyvät kyvykkyyden vuoksi edukseen parinmuodostuksessa. *Peräkamarin poika* (64) voidaan puolestaan nähdä parisuhteettomuuden ja mahdollisen yksinäisyyden vuoksi osana miesten syrjäytymistä.

Rakastaja merkityksessä 'naiseen avio- tai avoliiton ulkopuolisessa sukupuoli-suhteessa oleva mies' (62) kuvastaa miehen roolia, joka tarkentuu sukupuoli-suhteen osapuolena olemiseen ja seksuaaliseen kyvykkyyteen.

(62) KS (2018) **rakastaja**: 2. naiseen avio- t. avoliiton ulkopuolisessa sukupuoli-suhteessa oleva mies. *Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia.*

Rakastaja-artikkelissa esitetty sanan ensisijainen merkitys 'miestä sukupolikumppanina' (KS s.v. *rakastaja* 1.) on läheinen *mies*-artikkelin merkitykseen 'osapuolena rakkaus- tai sukupuoli-suhteessa' (56). Tässä yhteydessä esimerkin (*Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia.*) mies näyttäytyy kuitenkin ikään kuin "toisena miehenä", vaikka merkitys avataan selitteessä 'naiseen avio- t. avoliiton ulkopuolisessa sukupuoli-suhteessa oleva mies' (62) neutraaleilla sanavalinnoilla (vrt. KS s.v. *rakastajatar*). Artikkeleiden *rakastaja* ja *rakastajatar* vertailun perusteella näyttää siltä, että ilmaus *toinen mies* ei ole niin vakiintunut kuin *toinen nainen*, joka löytyy myös *toinen*-artikkelin esimerkistöstä (KS s.v. *toinen* 5.e.) ja on myös *rakastajatar*-sanana ensisijainen merkitys (KS s.v. *rakastajatar* 1.).

Rakastaja-artikkelin (62) esimerkistä (*Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia.*) saa vaikutelman, että miehen arvo kumppanin silmissä ja suhteessa määrittyy osin seksuaalisen kyvykkyyden mukaan, koska *mies* tulee jätetyksi *nuoren rakastajan* vuoksi. Tämän perusteella voidaan sanoa, että vaikka seksuaalinen aktiivisuus ei madalla miehen arvoa samoin kuin naisen (ks. *mies*-sanana analyysi luvussa 5.3.1), seksuaalinen kyvyttömyys tai epäaktiivisuus voi madaltaa miehen arvoa seuraelämän kontekstissa. Samalla myös iän merkitys miehen arvolle näyttäytyy erilaiselta esimerkiksi työn kontekstiin verrattuna, jossa ikä ja kokemus tyypillisesti lisäävät miehen arvoa (ks. luku 5.5.4).

Kokemuksella on kuitenkin mahdollisesti miehen arvoa nostava merkitys myös seuraelämän kontekstissa ainakin ilmauksen *parkettien partaveitsi* (63) perusteella.

(63) KS (2018) **partaveitsi**: Kuv. *Parkettien partaveitsi* leik. miehestä: hyvä, innokas tanssittaja.

Ilmauksen yhteydessä kokemus voidaan yhdistää myös kyvykkyyteen. Parinmuodostuksen ja seuraelämän näkökulmasta *parkettien partaveitsi* (63) onkin kykyjensä puolesta edukseen esiintyvä mies, kuten *rakastajakin*. Merkityksestä 'innokas, hyvä tanssittaja' välittyy samalla tanssitaidon ja nimenomaan paritanssin perinteinen merkitys seuranhaussa, mikä välittyy myös *tanssittaja*-artikkelin esimerkistä *Tytöllä riitti tanssittajia*. (KS s.v. *tanssittaja*). Samalla korostuu myös paritanssin roolitus, jossa mies vie *tanssittajana* naisen ollessa vietävänä. Paritanssi voidaankin nähdä perinteisenä seuranhaun väylänä, jossa miehen kyvykkyys ja vastuu korostuvat.

Seuraelämän ulkopuolelle jää aineiston miestarkoitteinen *peräkamarin poika* (64), joka ei tarkoita ainoastaan 'naimatonta miestä' vaan myös 'kotitalleen elätettäväksi jäänyttä miestä'.

(64) KS (2018) **peräkamari**: Kuv. *Peräkamarin pojat* vars. kotitalleen elätettäväksi jääneistä naimattomista miehistä.

Peräkamarin poika näyttäytyy varsin epäitsenäiseltä mieheltä sen vuoksi, että *peräkamari*-artikkelissa painotetaan 'varsinkin kotitalleen elätettäväksi jääneen miehen' merkitystä (64). Ilmaus kuvastaa omalla tavallaan suomalaisessa yhteiskunnassa arvostettavaa itsenäisyyttä. *Peräkamarin poika* näyttääkin itsenäisen miehen vastakohdantana, joka ei ikään kuin ole kasvanut pojasta aikuiseksi mieheksi. Täysikasvuisen *aikuisen miehen* vaatimus toistuukin aineistossa esimerkiksi *mies*-artikkelin analyysissä luvussa 5.3.1.

Naimattomuuden osalta *peräkamarin poika* vertautuu esimerkiksi Mantilan (1998) analysoimiin hakusanoihin *vanhapoika*, *vanhapiika* ja *vihtori*. Kotitalle jääminen ja naimattomuus kuitenkin saavat *peräkamarin pojan* näyttäytymään passiiviselta etenkin *vanhaanpoikaan* ja *vanhaanpiikaan* verrattuna, sillä *vannoutunut vanhapiika* ja *pinttynyt vanhapoika* ovat jopa ylpeitä naimattomuudestaan. Lisäksi naimaton mies voi *elellä vanhanapoikana*, mikä antaa miehelle enemmän vapauksia kuin kotitalle elätettäväksi jääminen. (KS s.v. *vanhapoika*, *vanhapiika*; ks. myös Mantila 1998: 26.) Tämän perusteella *peräkamarin pojan* asema näyttäytyy korostuneen syrjäytyneeltä. Syrjäytymiseen liittyvät myös seuraavaksi analysoimani miestarkoitteiset haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista arvoa kuvaavat sanat.

5.3.5 *Hulttio* ja *retale*: haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista asemaa nimeävät hakusanat

Miestarkoitteisia haukkumasanoina ja alhaista yhteiskunnallista arvoa nimeäviä hakusanoja on verrattain vähemmän verrattuna samankaltaisten sanojen esiintymiseen osana yleisesti henkilötarkoitteisten hakusanojen analyysia. *Hulttio* (65) ja *retale* (66) ovatkin sikäli erottautuvia haukkumasanoina, sillä niissä merkitys on tarkoin

rajattu 'mieheen'. Tämä myös eroaa Mantilan (1998: 18) tutkimuksesta, jossa 'miestä' tarkoittaviksi hakusanoiksi on luokiteltu myös sellaiset hakusanat, joiden käyttöesimerkeissä mainitaan vain mies. Tällaiset hakusanat on tässä tutkimuksessa analysoitu yleisesti henkilötarkoitteina, vaikka *hulttio* (65) ja *retale* (66) asettuvat samaan teemaan.

- (65) KS (2018) **hulttio**: miehestä: kelvoton tyhjäntoimittaja, renttu, retku, hunsvotti, retale, ketale, heittiö. *Hulttio mies*.
(66) KS (2018) **retale**: 2. halv. vars. miehestä: renttu, heittiö, ketale, kutale. *Miehen retale*.

Sana-artikkeleiden rakenteen ja merkityksen perusteella *hulttio* (65) ja *retale* (66) ovat hyvin samankaltaisia. Molempien hakusanojen merkitys kuvastaa alhaista yhteiskunnallista asemaa, mikä voimistuu edelleen sana-artikkeleiden selitteissä listattujen synonyymi kautta: *hulttio* on 'kelvoton tyhjäntoimittaja, renttu, retku, hunsvotti, retale, ketale ja heittiö' (65) ja *retale* 'renttu, heittiö, ketale ja kutale' (66). Hulttio-artikkelin merkitys 'kelvottomana' toistuu myös ilmauksessa *ei ole mies eikä mikään*, joka tarkoittaa 'miehenä kelvotonta, saamatonta, pelkuria ja kykenemätöntä' (KS s.v. *mikään Erik. b.*).

Huomattavaa on, että hakusanojen merkitykset ovat osin päällekkäisiä, sillä anetuista merkityksistä 'renttu', 'ketale' ja 'heittiö' toistuvat molempien sana-artikkeleiden selitteissä. Yhdistävistä merkityksistä ainoastaan *renttu* on KS:n mukaan miestarkoitteinen (KS s.v. *renttu*), kun taas *ketale* (25) ja *heittiö* (28) ovat yleisesti henkilötarkoitteisia sanoja, jotka on analysoitu luvussa 5.2.4. Analyysissa toin esille, että sanojen merkityksen tulkinta voi painottua 'mieheen' sana-artikkeleissa, vaikka ne tarkoittavat selitteiden perusteella yleisesti tietynkaltaista 'henkilöä'. Siksi onkin merkittävää, että 'mieheen' yhdistyvät henkilötarkoitteiset *ketale* (25) ja *heittiö* (28) linkittyvät selitteissä osaksi myös *hulttion* (65) ja *retaleen* (66) synonyymeja. Tämä on olennaista myös KS:n (2018) mieskuvan kannalta: kun *hulttiota* ja *retaletta* tarkastellaan *ketaleen* ja *heittiön* synonyymeina, ne eivät paitsi kuvasta itsenään miehen alhaista yhteiskunnallista arvoa vaan ikään kuin voimistavan edelleen *ketaleen* ja *heittiön* miesmerkityksen painotusta, vaikka niille ei ole KS:ssa (2018) annettu sukupuoleen tarkentavaa merkitystä. Monisanaiset synonyymiset seliteketjut puolestaan heijastavat sitä, että kielteisiä sanoja alhaisen yhteiskunnallisen arvon osoittamiseksi on paljon (vrt. Mantila 1998), olivatpa ne yleisesti henkilötarkoitteisia tai nimenomaan miestarkoitteisia. Kaikille kielteisille hakusanoille ei kuitenkaan ole merkitty halventavaa tyyliarvoa, joka esimerkiksi *hulttiolla* (65) voisi merkityksensä ja käyttöesimerkkien puolesta olla.

Sen lisäksi, että yhteiskunnan ulkopuolelle ajautuminen vaikuttaa miehen alhaiseen asemaan yhteiskunnassa, myös työhön liittyvissä hakusanoissa ilmenee omanlaisiaan hegemoniseen maskuliinisuuuteen perustuvia hierarkioita. Tuonkin

hierarkkisuu­den esiintymisen esiin sellai­sten hakusan­ojen analyysissa, jotka liittyvät työelämään ja siellä suoriutumiseen.

5.3.6 *Maitoparta, vanhat parrat, ykkösmies*: hierarkkisuu­tta osoittavat hakusanat ja ilmaukset

Aineiston miestarkoitteisista substantiivihakusanoista tietty ryhmä esittää maskuliinisuuteen liittyvän hierarkian eri tasoja, jossa hierarkian paikat perustuvat kokemukseen, taitoihin, suhteisiin ja onnistumiseen (67)–(72). Nämä hakusanat esitetään sana­kirjan esimerkistössä osana työelämään, yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja urheiluun liittyviä teemoja. Näiden hakusanojen ja mies-esimerkkien kautta tehdään tyy­pillisesti myös eroja miesten välille. Miehen taidot, kyvykkyys ja suorittaminen näyt­täytyvät keskeisinä perusteina erojen tekemiselle. Siten edellisessä luvussa esitetyt miestarkoitteiset haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista asemaa nimeävät haku­sanat asettuvat tämän hierarkian alapuolelle, elleivät jopa täysin sen ulkopuolelle.

Hierarkkisen vastakkainasettelun ja suoranaisen kaksinkamppailun muodosta­vat hakusanat *maitoparta* (67) ja *parta* ilmaisussa *vanhat parrat* (68). Molemmissa sana­artikkeleissa viitataan kokemukseen, joka myös määrittää miesten keskinäistä arvoa ja paikkaa yhteisössä. Hierarkian alapäähän asettuu tässä yhteydessä *maitoparta*, joka on sana­artikkelissa merkitty tyyliarvoltaan halventavaksi (67).

(67) KS (2018) **maitoparta**: halv. kokemattomasta nuoresta miehestä. *Ei ole maitopar­roista miesten töihin.*

(68) KS (2018) **parta**: 1. Kuv. *Vanhat parrat* vanhat miehet, vanhat kokeneet jäsenet tms.

Suhtautuminen mieheen määrittyy kokemuksen kautta: kokemusta kerryttänyt mies, kuten *vanhojen partojen* joukkoon kuuluva mies, on viiteryhmänsä kunnioitettu jäsen, kun taas nuoreen ja kokemattomaan *maitopartaan* voidaan suhtautua kielteisesti. *Maitoparran* osaamattomuus voidaan osoittaa halventavasti ja hänet voidaan sulkea pois paitsi yhteisöstään myös miehuudesta. *Vanhat parrat* eli yleisesti 'vanhat kokeneet jä­senet' voivat kuitenkin vaikuttaa työyhteisön lisäksi muissakin yhteisöissä. Tällöin keskiöön nousee vanhuuden tuoma kokemus ja iän myötä kerrytettävä arvostus yh­teisössä. Ikä ja kokemus tulevat kuitenkin helposti yhdistetyiksi juuri työhön, jos il­mausta tarkastelee *maitoparran* yhteydessä. *Maitoparran* käyttöesimerkissä (*Ei ole maitoparrasta miesten töihin.*) käy ilmi, kuinka kokematon nuorta miestä verrataan hal­ventavasti *miesten töihin*. Tällöin *maitoparran* tuleekin saavuttaa täysikasvuisen ja ai­kuisen miehen asema, ettei tulisi verratuksi taitoja ja osaamista jo kerryttäneisiin *van­hoihin partoihin*. Siten miehen arvo määrittyy työssä paitsi iän myös kokemuksen kautta kerrytetyissä taidoissa (vrt. Vil­kuna 2014; Aho 2018). Nämä luovat miesten

välille hierarkian, jonka avulla miehiä voidaan iän ja kokemuksen perusteella sulkea *maitoparran* tavoin yhteisön ulkopuolelle tai nostaa jalustalle *vanhojen partojen* tavoin.

Maitoparta ja *vanhat parrat* ovat kuitenkin vain yksi osa laajempaa hierarkiaa. Hierarkian yläpäähän ja *maitoparran* yläpuolelle asettuu *vanhojen partojen* lisäksi myös miestarkoitteinen *poika* (69) sanan ihailevassa ja kehuskelevassa merkityksessä.

- (69) KS (2018) **poika**: 3. (vars. leik. t. tuttavallisessa sävyssä) yl. nuorukaisista ja miehistä. Erik. b. ihailevasti t. kehuskelevasti. *Aika poika, kova poika miehekseen, tekemään työtä.*

Käyttöesimerkissä *poika* erottuukin edukseen sen vuoksi, että hän on muihin verrattuna erottuvampi ja työteliäämpi (69). Koska *poikaan* sisältyy artikkelissa myös leikillinen ja tuttavallinen sävy, sanan käyttäminen 'miehestä' on keino hyväksyä hänet osaksi rajattua yhteisöä, vaikka hän saattaa ominaisuuksiltaan myös erottua muista jäsenistä. Siten työteliäisyys näyttäytyy ominaisuutena, jonka vuoksi mies tulee yhteisössä huomatuksi ja hyväksytyksi. Eri sanavalinnoilla voidaan siis ilmaista sekä yhteisöön kuulumisen että yhteisön ulkopuolelle sulkeminen.

Samankaltainen miehiä yhteisöön sitova merkitys on aineiston sanalla *veli* (70), joka kuuluu aineistoon käyttöesimerkin (*Hyvä veli -järjestelmä*) ja sen 'miehen' sisältävän selitteen vuoksi.

- (70) KS (2018) **veli**: 3. joiltakin ominaisuuksiltaan (aatteiltaan, ammatiltaan tm.) jkhuun t. joihinkuihin vertautuva mies; mies (veljen kaltaisena) läheisenä ihmisenä. *Hyvä veli -järjestelmä* (vaikutusvaltaisten) miesten keskinäisestä suosinnasta virkojen täytössä, etujen ajamisessa yms.

Sekä *hyvä veli -järjestelmä* merkityksessä 'vaikutusvaltaisten miesten keskinäisestä suosinnasta virkojen täytössä tai etujen ajamisessa' että *veli* 'ominaisuuksiltaan joihinkuihin vertautuvana miehenä' tai 'veljen kaltaisena läheisenä ihmisenä' (70) edustavat sellaista hierarkian huippua, jossa edut jakautuvat tietyn (mies)joukon kesken. Tässä yhteydessä hegemoninen valta keskittyy toisiaan veljen kaltaisesti suosiville miehille. Käsitys veljeydestä taas perustuu tietyn ehdoin muodostuvaan samankaltaisuuteen, mikä on edellytys järjestelmän suomien etujen saavuttamiseen. Näiden etujen kääntöpuolena onkin edellytys mukautua samankaltaisuuden vaatimukseen.

Tällaisen veljesverkoston yläpuolelle yltää kuitenkin kontekstissaan ylivertaisin ja rimaa asettava mies eli aineiston *ykkösmies* (71).

- (71) KS (2018) **ykkösmies**: *Järjestön, hiihdon ykkösmies* näkyvin, huomattavin, paras mies.

Sana määritellään KS:ssa 'näkyvimmäksi, huomattavimmaksi ja parhaaksi mieheksi', ja käyttöesimerkin *Järjestön, hiihdon ykkösmies* (71) tällaisen miehen ympäristöinä voivat toimia erilaiset yhteiskunnalliset toimialat sekä kilpaurheilu. Hakusana ja sen

käyttöesimerkki osoittavat, että kilpailu korkeimmasta asemasta keskittyy miesten välillä tiettyihin konteksteihin. Artikkelista voi myös tulkita, että vain yksi miehistä voi olla huomattavin ja paras *ykkösmies*, sillä käyttöesimerkissäkin *ykkösmiehen* nimike annetaan ainoastaan yhdelle miehelle. *Ykkösmielle* läheinen merkitys on myös *kuningas*-sanalla, jonka yksi eriytynyt merkitys 'jnk alan huomattavin edustaja' esitetään sanakirjassa käyttöesimerkein *Juoksijain kuningas Paavo Nurmi.*, *Jalkapallon kruunaamaton kuningas.*, *Muotikuningas.* ja *Ravikuningas.* (KS s.v. *kuningas* 1. Kuv. b.).

Sanakirjan perusteella samankaltaista kilpailua on myös naisten keskuudessa, vaikka KS:ssa ei ole artikkelia sanasta *ykkösnainen*. Kuitenkin esimerkiksi *kuningatar* 'kauneimpana tai jossakin suhteessa huomattavimpana naisena' on merkitykseltään läheinen naisvastine *ykkösmiehelle* (KS s.v. *kuningatar* 1. Kuv. a.). Naisten kohdalla kilpailu rajautuu kuitenkin miehiin verrattuna eri konteksteihin, mikä ilmenee esimerkeistä *kauneuskuningatar*, *povikuningatar* ja *juhlien kuningatar* (KS s.v. *kuningatar* 1. Kuv. a.). Sanakirjaesityksen perusteella näyttää siltä, että kilpailu huomattavimmasta sijasta tapahtuu miesten ja naisten kesken erilaisilla mutta melko perinteisillä alueilla. *Ykkösmieheen* rinnastuvaa *ykköснаista* sanakirjassa ei kuitenkaan esitetä, vaikka joidenkin uutistekstien perusteella *ykkösnaisella* voidaan tarkoittaa paitsi lajiensa 'huippu-urheilijoita' myös arkikielistä ilmausta 'ensimmäisestä naisesta' tai muutoin 'jonkun henkilön elämässä olevaa tärkeää naista'.

Rakenteensa puolesta *ykkösmiehen* kaltainen hakusana *kenttämies* (72) on kuitenkin erilainen miestarkoitteinen sana sen vuoksi, että sen kautta esitetään mieluummin samanarvoisessa roolissa toimivien miesten joukko kuin tehdään suoraa hierarkkista eroa muihin miehiin.

(72) KS (2018) **kenttämies**: 1. *Vakuutusyhtiön, puolueen kenttämiehet kentällä toimivat miehet.*

Tämä havainnollistuu käyttöesimerkin (*Vakuutusyhtiön, puolueen kenttämiehet.*) selitteessä, jossa *kenttämiehet* määritellään 'kentällä toimiviksi miehiksi' (72). Monikollisen käyttöesimerkin ja selitteen vuoksi *kenttämiehet* voi nähdä saman tarkoituksen eteen toimivana yhtenäisenä miesjoukkona. Vaikka *kenttämiehet* ovat arvonsa puolesta yhtäläisiä, merkityksen takana on viitteitä hierarkkisesta asetelmasta, jonka huipulla ovat ne, joiden arvoasema voidaan erikseen nimetä. *Kenttämies* onkin osin verrattavissa *miehen* 'erityistä arvoasemaa vailla olevan miehen' (54) merkitykseen, sillä vaikka *kenttämiehellä* on erillinen asema ja tehtävä, hän on kuitenkin 'tavallisen miehen' tavoin jonkun toisen arvoon ja tehtävään nähden alisteinen. Tällöin hierarkian merkitys näyttää mieskuvan kannalta painottuvan, sillä miestarkoitteiset sanat nimeävät hierarkian eri rooleja.

Kenttämieheen liittyy maskuliinisuuden haasteita myös sukupuolineutraalin kielen kannalta. *Kenttämiehen* toimijuus rajautuu nimenomaan miehille, jolloin naisten

mahdollisuus toimia *kenttämiehen* asemassa rajautuu *kenttämiehen* merkityksen ulkopuolelle. On kuitenkin selvää, että naisetkin voivat toimia *kenttämiehen* kaltaisissa tehtävissä, mutta sanan käyttäminen 'naisesta' olisi jälleen esimerkki *mies*-osan sisältävästä yleistävästä tekijänimestä, joihin suhtaudutaan kielellisen tasa-arvon tarkastelussa kriittisesti (ks. Engelberg 1998). Riski tällaiseen tulkintaan voi olla olemassa, sillä KS:n *kenttämies* on toisessa merkityksessä 'urheilukentän tms. kunnosta huolehtiva työntekijä' (KS s.v. *kenttämies* 2.) yleistävä, sillä artikkelissa työntekijän sukupuolta ei erikseen rajata. Seuraavaksi analysoin miestarkoitteisista hakusanoista sellaisia, jotka antavat näkökulman kurinalaisen miehekkyyden rakentumiseen.

5.3.7 *Ritari* ja myönteisten ominaisuuksien *mies*: kurinalaista miehekkyyttä ilmentävät hakusanat ja ilmaukset

Miestarkoitteisista hakusanoista *ritari* (73) ja *mies* (74) edustavat miehelle kuuluvia, suosiollisina näyttäytyviä henkisiä ominaisuuksia, jotka ilmentävät heikkouden kieltävää ja erityistä selkärankaa vaativaa miehekkyyttä, minkä vuoksi hakusanat heijastelevat varsin epäinhimillistä mieskuvaa.

Vaikka *ritarin* (73) tyyliarvo on leikillinen, käyttöesimerkissä (*Ritari peloton ja nuhteeton.*) esitetyt ominaisuudet edustavat tietynlaista kurinalaisuutta ja kykyä sopeutua vaikeisiin tilanteisiin.

(73) KS (2018) **ritari**: 3. kuv. *Ritari peloton ja nuhteeton* leik. ritarillisesta miehestä.

Näiden täydellinen toteutuminen ei salli pelkoa tai moitteettomuutta, eikä näiden piirteiden epäinhimillisyyttä vähennä edes leikillinen tyyliarvo. Siten myönteisenä näyttäytyvä sana oikeastaan asettaa melko joustamattomia ehtoja tietynlaisen miehyyden toteutumiselle. Vastakohtana voi olla esimerkiksi *mies*, joka *ei ole mies eikä mikään* eli muun muassa 'pelkuri' (KS s.v. *mikään* Erik. b.).

Samankaltaista ehdottomuutta välittyi hakusanassa *mies* (74), kun tarkastellaan sanan merkitystä 'miessukupuolen myönteisinä pidetyistä ominaisuuksista, miehekkyyteen viittaavissa ilmauksista'.

- (74) KS (2018) **mies**: 2. miessukupuolen myönteisinä pidettyihin ominaisuuksiin, miehekkyyteen viittaavissa ilmauksissa.
- a. *Olla mies paikallaan.*
 - b. *Mies se, joka – –.*
 - c. *Kesti kuin mies, miehen lailla* [= vastoinkäymiset].
 - d. *Se on miehen puhetta.*
 - e. *Teki miehen työn.*
 - f. *Tarjosi miehen vastuksen.*
 - g. *Onko sinussa miestä* [= kykenetkö] *pysymään sanojesi takana?*

h. *Miesten mies* todellinen mies, parhaita miehiä.

Vaikka *miehen* merkitys on ennen kaikkea neutraali, juuri tähän merkitysryhmään lukeutuu näkökulma, jolla voidaan korostaa myönteisiä ja miehekkäitä pidettyjä ominaisuuksia.

Esimerkit, joissa erilaisia myönteisiin ominaisuuksiin perustuvia *mies*-ilmauksia havainnollistetaan, antavat vihjeitä siitä, mistä myönteinen miehekkyyks voi rakentua. Kun miehen todetaan *olevan mies paikallaan* (74a), hänen sanojensa sanotaan olevan *miehen puhetta* (74d) tai hänessä *on miestä pysymään sanansa takana* (74g), mies osoittaa rehellisyyttä ja luotettavuutta eli hyveitä, jotka ovat arvokkaita kenelle tahansa ihmiselle sukupuolesta riippumatta. Myönteistä miehekkyyttä edustava mies myös *tarjoaa miehen vastuksen* (74f) eli on kyvykäs haastamaan vertaisiaan menestyksekkäästi mutta reilusti. Kohdatessaan vastoinkäymisiä tai suoriutuessaan hyvin mies kuitenkin *kestää kuin mies* (74c) ja *tekee miehen työn* (74e). Kaikin puolin myönteistä miehekkyyttä ilmentävä mies on kuitenkin ylivertainen *miesten mies* (74h). Omalla tavallaan *mies*-ilmaukset ovat lähellä leikillisen *ritarin* (73) pelottomuutta ja nuhteettomuutta, mutta etenkin *miehen työ* (74e) yhdistyy myös työn kontekstiin ja todellinen *miesten mies* esimerkiksi *ykkösmieheen* (71).

Sanakirjaesityksen kannalta myönteisten *mies*-ilmausten joukosta erottuu kuitenkin esimerkki *Mies se, joka – –* (74b). Esimerkki ei sisältönsä puolesta tarjoa suoria vihjeitä myönteisen miehekkyyden rakentumisesta, vaan tämä jää sanakirjan käyttäjän täydennettäväksi. Sana-artikkelin tehtäväksi jää ainoastaan esitellä ilmaisun rakenne, ja juuri rakenteena sitä voidaan pitää varsin julistavana kielellisenä keinona, jolla voidaan muotoilla kriteerejä myönteisen miehekkyyden ominaisuuksille. Koska tällaisia kriteerejä ei sana-artikkelissa erikseen nimetä, esimerkkiä voi pitää neutraalina. Kuitenkin tällaisen ilmaisumuotin olemassaolo osoittaa, että kielen avulla voidaan vakiintuneen mallin avulla tarkoin määrittää ja osoittaa miehelle kuuluvia myönteisiä ominaisuuksia.

Kaikkiaan aineiston miestarkoitteiset substantiivihakusanat esittelevät maskuliinisuuden hierarkiaa, joista myönteisimmät hakusanat asettavat riman kaikelle maskuliinisuudelle, kun taas kielteisimmät sanat puolestaan heikentävät maskuliinisuutta tai sulkevat osan miehistä hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle. Siten erilaista suhtautumista esittävät miestarkoitteiset sanat myös tukevat ajatusta hegemonisesta ja toksisesta maskuliinisuudesta, sillä niiden kautta esitetään ja ylläpidetään erilaisille maskuliinisuuksille tyypillisiä ominaisuuksia ja ympäristöjä. Erilaiset miestarkoitteiset hakusanat ja *mies*-ilmaukset myös osoittavat, että miestä arvioidaan lähtökohtaisesti sukupuolensa edustajana, ei ainoastaan tai puhtaasti ihmisenä. Lisäksi miehen arvo määrittyy sen kautta, millainen asema hänellä on suhteessa toisiin miehiin, jolloin miesten muodostamat hierarkiat mahdollistavat miesten keskinäisen vertailun. Miestarkoitteisten hakusanojen analyysi myös paljastaa joitakin miehelle

kohdistettuja oletuksia suhteessa naiseen. Siirryn seuraavaksi analysoimaan naistarkoitteisia substantiivihakusanoja, joiden sana-artikkeleissa esiintyy *mies*-esimerkkejä.

5.4 Vain naistarkoitteiset substantiivihakusanat

Naistarkoitteisia substantiivihakusanoja on koko aineistoon nähden huomattavan vähän, ainoastaan viisi (75)-(79). Hakusanat ja niiden artikkelit kuuluvat osaksi aineistoani sen vuoksi, että sana-artikkelien esimerkeissä on käytetty *mies*-sanaa.

Vain naistarkoitteiset substantiivihakusanat:

kylkiluu, nainen, seikkailijatar, tyttö, vaimo

Hakusanoista *kylkiluu* 'vaimoa' tarkoittavassa merkityksessä kuuluu esimerkin *Miehen kylkiluu* (75) vuoksi samaan raamatulliseen kategoriaan kuin miestarkoitteisten hakusanojen analyysissä esiintyvät *aatami* (49) ja *luomakunnan kruunu* (51). Sanalle merkitty leikillinen tyyliarvo kätkee taakseen sen, että ilmausta voi pitää erityisen loukkaavana ja miesten ja naisten alkukantaista ja luonnollistettua epätasa-arvoa kuvastavana.

(75) KS (2018) **kylkiluu**: *Miehen kylkiluu* leik. vaimosta.

Sanakirjaesityksen kannalta *miehen kylkiluun* merkitystä 'vaimona' voisi olla tarpeen arvioida myös sen kannalta, tarkoitetaanko *kylkiluulla* myös yleisemmin 'naista'. *Raamatun* luomiskertomuksen perusteella ensin maailmaan luodun miehen kylkiluusta luodaan nainen miehen kumppaniksi (1. Moos. 2: 18–24). *Miehen kylkiluun* merkitys näyttäytyykin raamatullisessa merkityksessä 'vaimona', vaikka arkikielessä *kylkiluulla* saatetaan tarkoittaa myös 'naista'. Ilmaus kuitenkin sisältää ajatuksen, että nainen on alun perin osa miestä ja miestä varten.

Miehen asema näyttäytyy ensisijaisena, mikä näkyy myös muiden naistarkoitteisten hakusanojen esimerkeissä: hakusanojen *nainen* (76) ja *vaimo* (77) käyttöesimerkeissä havainnollistetaan tyypillinen esitysjärjestys, jolla on tapana luetella ihmisryhmiä (*Miehet, naiset ja lapset.*) tai heteropariskunnan osapuolet (*Mies ja vaimo.*).

(76) KS (2018) **nainen**: täysikasvuinen naissukupuolta oleva ihminen. *Miehet, naiset ja lapset.*

(77) KS (2018) **vaimo**: 1. aviovaimo t. naispuolinen rekisteröidyn parisuhteen osapuoli. *Mies ja vaimo.*

Esimerkeistä havainnollistuu, että *mies* sijoittuu kielessä usein *naisen* edelle. Se, millä tavalla sukupuolet rinnastetaan sanajärjestyksen avulla, voi paljastaa, kuinka

tyypillisinä ihmisinä miehiä ja naisia pidetään (Engelberg 2018: 65). Engelberg (2016: 28–29) on myös esittänyt, että sanakirjoja laadittaessa ja uudistaessa on syytä tarkastella maskuliinisukupuolen (ja -suvun) priorisoimista ja edelleen sitä, onko priorisointi seksistisen kielenkäytön kuvaamista vai sanakirjan tekijöiden tiedostamatonta seksististä kielenkäyttöä. Poikkeuksena voidaan kuitenkin pitää juhlallista puhuttelua *Hyvät naiset ja herrat!*, joka löytyy myös KS:n sana-artikkeleiden esimerkeistä (ks. KS s.v. *hyvä* 9., *nainen*, *herra* 2.).

Poikkeavasta puhuttelujärjestyksestä huolimatta ilmauksessa on silmiinpistävää, että 'naisiin' viitataan nimenomaan *naisina* siinä missä 'miehiin' viitataan virallisemalla ja erityistä arvoasemaa kuvaavalla miestarkoitteisella *herra*-sanalla. Voidaankin todeta, että *nainen* on sanana sanakirjaesitystä myöten paljon yksiulotteisempi kuin *mies* monine merkityksineen ja erilaisine käyttötapoineen.

Artikkeleissa *seikkailijatar* (78) ja *tyttö* (79) mieheen suhtaudutaan samankaltaisesti kuin hakusanojen *hurmaaja* (45) ja *viettelijä* (48) käyttöesimerkeissä (*Miesten hurmaaja.*; *Tytöstä tuli oikea miesten viettelijä.*), joita on analysoitu luvussa 5.2.8. Näiden hakusanojen käyttöesimerkissä mies näyttäytyy kohteena.

Hakusanoista *seikkailijatar* (78) on esimerkki tunnusmerkkisestä sanasta, joka on naispuolinen versio sanasta *seikkailija*.

(78) KS (2018) **seikkailijatar**: naispuolinen seikkailija. *Miesten rahoja havitteleva seikkailijatar.*

Hakusanasta ei ole annettu artikkelissa erillistä selitettä, jolloin *seikkailijatar* voi tarkoittaa *seikkailija*-artikkelissa esitettyjä merkityksiä eli 'seikkaileva henkilöä, onnenonkijaa, uhkapeluria' (KS s.v. *seikkailija* 1.) tai erityismerkityksen mukaan 'eroottisia tilapäissuhteita harrastavaa henkilöä' (KS s.v. *seikkailija* 1. Erik.). *Seikkailijatar*-artikkelin esimerkin (*Miehen rahoja havitteleva seikkailijatar.*) perusteella sanan merkitys näyttäisi olevan lähimpänä *seikkailija*-artikkelin 'onnenonkijaa' kuin samassa artikkelissa annettuja muita merkityksiä. Sikäli, kun *seikkailijattarella* on tunnusmerkillisenä *seikkailijana* eriytynyt merkitys, se ansaitsee oman artikkelinsa sanakirjaan. Tällaisenaan sanakirjaesityksessä kuitenkin piilee vaara siihen, että 'henkilöksi' määritelty *seikkailija* tulkitaan voimakkaammin miestarkoitteiseksi, koska samasta sanasta on käytössä naispuolisuutta tarkoittava tunnusmerkkinen sana. Esimerkin perusteella *seikkailijatar* näyttäytyykin miehen rahoja havittelevalta onnenonkijalta, jolloin mies näyttäytyy samankaltaisen armottomuuden kohteena kuin *viettelijä*-artikkelin (48) esimerkissä *Tytöstä tuli oikea miesten viettelijä*.

Tyttö-artikkelissa (79) on keskeistä, että *tytöllä* on lähes identtinen kehuskelevaa sävyä tarkoittava ja yleisesti 'naista' tarkoittava merkitys kuin miestarkoitteisten hakusanojen analyysissä esiintyvällä *poika*-sanalla (69).

(79) KS (2018) **tyttö**: 4. (vars. leik. t. tuttavallisessa sävyssä) yl. naisesta. d. kehuskelevan sävyisissä ilmauksissa. *Tämä tyttö ei miesten perään haikaile!*

Toisin kuin *tyttö*-artikkelin esimerkissä, *poika*-artikkelin *mies*-esimerkissä (*Aika poika, kova poika miehekseen, tekemään työtä.*) mieshenkilöä, johon esimerkissä kiistatta suhtaudutaan ihailevasti, verrataan lopulta mieheen *miehekseen*-ilmauksen kautta. *Tyttö*-artikkelin *mies*-esimerkissä (*Tämä tyttö ei miesten perään haikaile!*) naishenkilö on aktiivinen ja itsenäinen toimija, joka ei esimerkissä tule verratuksi muihin naisiin. Sen sijaan *tyttö* irtaantuu esimerkiksi *miehen kylkiluuhun* sisältyvästä oletusroolista. *Tyttö*-artikkelin esimerkistä ilmenevä aktiivisuus ilmenee kuitenkin *poika*-artikkelin muista käyttöesimerkeistä *Tämä poika ei turhia hätäile.* ja *Minä poika sanoin suorat sanat.* (KS s.v. *poika* 3.b.).

Naistarkoitteisista hakusanoista etenkin sellaiset, joiden esimerkeissä mies näytetään kohteena, värittävät sanakirjan miehestä muodostuvaa kokonaiskuvaa. Seuraavissa analyysiluvuissa kokoan aineiston *mies*-esimerkkien perusteella syntyvän *Kielitoimiston sanakirjan* mieskuvan. Samalla tarkastelen mieskuvaa kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta.

5.5 **Mies-esimerkeistä muodostuva mieskuva kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta**

Tässä luvussa analysoin kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta niitä *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) *mies*-esimerkkejä, jotka ovat esiintyneet henkilötarkoitteisten substantiivihakusanojen analyysin osana. Nostan analyysiin kokoavasti erilaisia teemoja, jotka pohjautuvat aiempien analyysilukujen teemoihin. Käsittelen eri teemoissa esiintyviä *mies*-esimerkkejä miestutkimuksen nykyisten mies- ja maskuliinisuuskäsitysten mukaan. Keskityn tarkastelemaan *mies*-esimerkkejä kriittisestä näkökulmasta. Siksi keskeistä on, millainen kuva miehestä piirtyy sukupuolensa edustajana, ja miten mieskuva lopulta vaikuttaa miehen mahdollisuuksiin toteuttaa yhteiskunnallista toimijuuttaan.

5.5.1 **Miehen rumiluksesta varsinaiseen adonikseen: ulkoisten ominaisuuksien mies**

Aineiston ulkoisia ominaisuuksia erittelevissä *mies*-esimerkeissä miehen kielteiset ominaisuudet korostuvat määrällisesti ja laadullisesti. Silti miehen ulkoinen kuva rakentuu myös joidenkin neutraalien ja erityisten myönteisten esimerkkien avulla, vaikka niiden otos jääkin selvästi ohuemmaksi. Miehen ruumiillista kuvaa voidaan

lähestyä geneerisen ilmauksen *miehen mentävä aukko* (KS s.v. *mies* 4.) kautta. Ilmauksen *miehen* voidaan yhtäältä nähdä muodostavan ihmisen prototyypin, mikä näkyy esimerkiksi muotoilussa (Criado Perez 2020). Prototyypisyys voi kuitenkin yksipuolistaa ajatusta paitsi ihmisestä myös miehestä kehollisena olentona. Pääosin *mies*-esimerkit kuvaavat kuitenkin miestä.

Neutraali suhtautuminen miesvartaloon todentuu esimerkeissä *Miehen vartalo*. ja *Miesten paita*. (KS s.v. *mies* 1.) sekä *Esiintyi aatamin puvussa* eli alastomana (KS s.v. *aatami*). Esimerkit liittyvät erityisesti miehen täysikasvuisuuteen. Samaa esitetään myös esimerkissä *Nuori, komea mies*. (KS s.v. *mies* 1.), jossa nuoruus ja komeus myös ikään kuin yhdistyvät myönteisinä miehen piirteinä. Mies näyttäytyy samankaltaisesti myös esimerkissä *Mieshän oli varsinainen adonis*. (KS s.v. *adonis*), vaikka esimerkin asettelujen ja valintojen vuoksi miehen komeus voidaan myös toteavasti kyseenalaistaa. Ulkonäön lisäksi myös fyysinen voimakkuus liitetään mieheen esimerkissä *Tarvittiin pari vahvaa miestä nostajiksi*. (KS s.v. *nostaja*).

Miehiin liitetyt kielteiset ulkoiset ominaisuudet korostuvat laadullisesti selvästi. Kielteiset fyysiset ominaisuudet liittyvät miehen pituuteen, kokoon, epäviehättävyyteen ja poikkeaviin piirteisiin, joita tuodaan esiin sellaisten genetiivi-ilmausten kautta, jotka langettavat miehen tietyn piirteen perusteella kauttaaltaan jonkinlaiseksi. Erityisesti miehen isokokoisuus ja pituus ilmaistaan genetiivi-ilmauksilla esimerkeissä *Romuluinen miehen rohjake*. (KS s.v. *rohjake*), *Pitkä miehen roikale*. (KS s.v. *roikale*) ja *Hauen, miehen rötkäle*. (KS s.v. *rötkäle*), joiden kautta miehestä piirtyy suuri, velto ja eläimeen rinnasteinen kuva. Isokokoisuuden vastapainona myös miehen lyhyys on seikka, joka nousee aineistossa. Esimerkit *Tumpiksi jäänyt mies*. (KS s.v. *tumppi*) ja *Vähäläntä mies*. (KS s.v. *vähäläntä*) osoittavat, että lyhyys voi olla jotakin silmiinpistävää tai normista poikkeavaa, eikä prototyypistä miestä kenties kuvailtaisi kuvallisilla ja leikillisillä sanoilla, jotka viittaavat lyhyteen. Lisäksi esimerkiksi *tumpiksi jääminen* osoittaa, että esimerkin *miehen* on oletettu kasvavan pidemmäksi.

Isokokoisuus mainitaan myös esimerkissä *Naapurinani bussissa istui lihava mies*. (KS s.v. *naapuri*). Esimerkin *lihava mies* voidaan tulkita myös epäviehättäväksi. Siten esimerkki asettuu samaan teemaan muiden aineiston ”ällöttävien” miesten kanssa, kuten miehet esimerkeissä *Miehen kuvatus*. (KS s.v. *kuvatus*), *Miehen, koiran turjake*. (KS s.v. *turjake*) ja *Miehen rumilus*. (KS s.v. *rumilus*). Esimerkeissä miehen tietty ominaisuus esitetään jälleen genetiivi-ilmauksella samoin kuin isokokoisuuteen viittaavissa *mies*-esimerkeissä. Lisäksi *mies* rinnastuu toistamiseen ’eläimeen’. Todellinen epäviehättävyys kuitenkin paljastuu esimerkistä *Miehenä hän on todellinen ällötys*. (KS s.v. *ällötys*), jossa ällöttävyys sidotaan nimenomaan miehen sukupuoliseen hahmoon. Vaikka miestä ei luonnehdittaisi erityisen epäviehättäväksi, tämän leimalliset ja jollain tapaa poikkeavat piirteet voidaan myös tuoda esiin predikatiivisesti, kuten esimerkissä *Mies oli sirkeäsilmäinen kippuranenä*. (KS s.v. *kippuranenä*), jossa miestä kuvataan

kippuranenän lisäksi *sirkeäsilmäiseksi*. Erityinen poikkeavuus ja puutteellisuus voidaan esittää määritteellä, kuten esimerkissä *Silmäpuoli mies*. (KS s.v. *silmäpuoli*). Käsittelen seuraavaksi mieskuvan muodostumista henkisiin ominaisuuksiin liittyvien *mies*-esimerkkien perusteella.

5.5.2 *Lullukasta todelliseen hirviöön: henkisten ominaisuuksien mies*

Aineiston sellaiset *mies*-esimerkit, jotka on esitetty kielteisiä henkisiä ominaisuuksia nimeävien hakusanojen yhteydessä, luovat kuvan miehestä, joka jää hegemonisen maskuliinisuuden ideaalin ulkopuolelle tiettyjen piirteiden ja ominaisuuksien vuoksi. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi pehmeys, heikkous ja tahdottomuus, ja ne tulevat esiin esimerkeissä *Lullukka mieheksi*. (KS s.v. *lullukka*), *Oikea surkimus mieheksi*. (KS s.v. *surkimus*), *Tavallinen tossu mieheksi!* (KS s.v. *tossu*) ja *Olla jnk tohvelin alla* eli naisen määräysvallassa oleva mies (KS s.v. *tohveli*).

Esimerkeistä ilmenevät piirteet tulkitaan usein mieluummin feminiinisiksi kuin perinteisen maskuliinisiksi, jolloin näillä *mies*-esimerkeillä luonnehditut miehet myös jäävät hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle. Tällöin tahdottomuus, heikkous ja alistuvuus ovat piirteitä, joiden vuoksi miestä voidaan pitää tietyiltä osin ei-maskuliinisena ja siten eräänlaisena epämiehenä, kuten *mikään*-artikkelin esimerkissä *Hän ei ole mies eikä mikään* eli 'hän ei käy miehestä, on miehenä kelvoton, saamaton, pelkuri, kykenemätön' (KS s.v. *mikään* Erik. b.). Vaikka hakusanojen ja *mies*-esimerkkien otos jää teeman osalta verrattain ohueksi, aineistossa on viitteitä samankaltaiseen sanastoon, jolla Connell (1995: 79) on konkretisoinut feminiinisten piirteiden vuoksi hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle rajattuja miehiä.

Kielellisesti hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle sulkeminen ilmaistaan paitsi sanastollisesti myös *mies*-esimerkeissä rakenteellisesti translatiivisilla *mieheksi*-ilmauksilla (ks. VISK §1259). Translatiivisia *mies*-ilmauksia käyttämällä tietty ominaisuus suhteutetaan käsitykseen miehestä, miehuudesta ja miehekkyydestä. Ilmausta voidaan edelleen voimistaa käyttämällä määrettä, joka korostaa äärimmäisyyttä, kuten *oikea* eli 'todellinen' (KS s.v. *oikea* 9.) tai *tavallinen* eli 'aikamoinen, melkoinen, koko' (KS s.v. *tavallinen* 4.). Vaikka *mieheksi*-ilmaukset rakentuvat sellaisten hakusanojen yhteyteen, jotka tarkoittavat sanakirjassa ennen kaikkea tietynlaista 'henkilöä', *mies*-esimerkeissä miessukupuoleen liittyvät stereotyyptit korostuvat.

Maskuliinisuuksien valossa etenkin *mieheksi*-ilmaukset osoittavat, että jos mies on pehmeäluonteinen, hänen maskuliinisuutensa voidaan kyseenalaistaa ja mitätöidä, sillä miehisyys suhteutetaan aina hegemonisen maskuliinisuuden mukaan kulloinkin vallalla olevaan ideaaliin (ks. Connell 1995: 37–39, 77, 80.). Tähän hegemoniaan kuuluu sanakirjan *mies*-esimerkkien perusteella mies, joka ei ole *tossu* tai jää kumppanin *tohvelin alle*, vaan toisintaa patriarkaattista isän ja miehen valtaa perheyhteisössä.

Vanhassaan naisen käskytettäväksi alistunutta miestä on myös pidetty naurettavana (ks. Vilkuna 2014: 94). Toisaalta alistuvaa miestä on myös ihailtu: erityisesti 1600-luvun ranskalaiset ”hienottaret” (*précieuses*) kyseenalaistivat perinteiset arvot, vaativat mieheltä masokismia lähestyvää alistuvuutta karkeuden ja vallankäytön sijasta ja ihannoivat pehmeitä, hienostuneita ja heikkoja miehiä (ks. Badinter 1993: 26–27, 203).

Lullukoiden ja surkimusten vastakohtana voidaan tarkastella pahoiksi ja hankaliksi kuvailtuja miehiä: *Sai mieheksen todellisen hirviön!* (KS s.v. *hirviö*), *Kieroilija ja juonittelija koko mies!* (KS s.v. *kieroilija*) ja *Se mies on petkuttaja, oikea liero.* (KS s.v. *liero*). Esimerkeissä miehen sisäinen maailma näyttäytyy pahuuteen ja kavaluuteen taipuvaisena, mikä todentuu kieroiluna ja juonitteluna. Esimerkissä *Se tyyppi on täysi kyrpä* eli ’hankala, vastenmielinen, vittumainen mies’ (KS s.v. *kyrpä*) mies näyttäytyy vastenmielisenä hahmona. Erityisenä seikkana kuitenkin näyttäytyy *tyypin* merkitys ’miehenä’, mikä paljastaa miesmerkityksen painottumisen tietyissä henkilötarkoituksissa sanoissa (ks. Mantila 1998). Samankaltainen vivahde on myös esimerkissä *Ihme-eläviä nuo etelän miehet!* (KS s.v. *elävä* 2.), jossa on samankaltainen ’tyyppiin’ liittyvä merkitysvivahde. Samaa esimerkkiä tarkastellut Mantila (1998: 27) näkee paradoksaalisena, että naisesta ei käytetä samankaltaisia metonyymisiä nimityksiä, ja että ’vittumaisena’ esitetään nimenomaan *mies*. Esimerkkien perusteella mies saa lopulta pelottavan, kauhistuttavan sekä toisaalta hankalan ja vastenmielisen hahmon.

Tahdottomuuden ja suoranaisten pahuuden ohella *mies* esitetään myös sellaisissa esimerkeissä, joissa välittyy kuva vähä-älyisestä, typerästi käyttäytyvästä tai naurunalaiseksi joutuvasta miehestä, jota ei voi ottaa vakavasti. Esimerkeissä *Se mies on täysi pelle.* (KS s.v. *pelle*) ja *Se mies on täysi torvi.* (KS s.v. *torvi* 6.) toistuu identtinen esitystapa, jossa tietty mies leimataan täydellisesti tietynlaiseksi. Vaikka huumoria pidetään maskuliinisena piirteenä (ks. Jokinen 2003a: 240–241), tässä yhteydessä naurunalaisena pidettävää miestä ei kuitenkaan voi tulkita hyväksytyllä tavalla maskuliiniseksi. Esimerkkien *mieheen* suhtaudutaan pikemminkin kielteisesti ja tuomitsevasti, jolloin myös määritysvalta on jollakulla toisella kuin miehellä itse.

Aineiston *mies*-esimerkkien valossa naurunalaisuus, vähä-älyisyys ja tyhjöpäisyys ovatkin piirteitä, jotka oikeastaan voivat viedä miehen maskuliinisuuksien tiettyjen hierarkiatasojen pohjalle. Näin on esimerkissä *Mies tulee räkänokastakin vaan ei tyhjän naurajasta.* (KS s.v. *nauraja*), jossa nuori ja kokematon *räkänokka* (ks. KS s.v. *räkänokka*) on todellisempi mies kuin sellainen mies, joka naureskelee aiheetta. Samoin *mieheksi tuleminen* toisintaa ajatusta siitä, että mieheksi ei synnytä vaan mieheksi tuleminen täytyy ansaita (ks. Badinter 1993: 15–16; Jokinen 2003a: 10; Jokinen 2010: 129). Koska kyseessä kuitenkin on sananlasku, sen *mies* voidaan tulkita myös geneeriseksi ’ihmiseksi’. Siitä huolimatta *mies* esiintyy ympäristössä, jossa kielteiseen valoon asetetaan nuoruus, kokemattomuus ja vähä-älyisyys. Ikä ja kyvykkyys näyttäytyvätkin eräinä keskeisinä jaotteluperusteina miesten keskisessä hierarkiassa ja

yleensä *mieheksi* tulemisessa. *Täysi mies* yhdistyy aikuisuuteen, kypsyyteen, kyvykkyyteen ja suoraselkäisyyteen, jotka tulevat erityisesti esiin erilaisista myönteistä miehekkyyttä erittelevistä *mies*-ilmauksista. Osaltaan nämä ilmaukset kuvaavat miehen henkisiä ominaisuuksia samoin kuin edellä esitetyt *lullukka*, *kieroilija* ja *kyrpä*. Käsittelem kuitenkin *mies*-artikkelin eri *mies*-ilmausten vaikutusta mieskuvaan erikseen luvussa 5.5.6, koska erityisesti vakiintuneiden *mies*-ilmausten tarkastelu paljastaa kiteytyneitä sekä henkiseen että fyysiseen miehekkyyteen liittyviä arvotuksia. *Täysi miehuus* näkyy kuitenkin myös niissä *mies*-esimerkeissä, jotka liittyvät iän ja kokemuksen merkitykseen esimerkiksi työn kontekstissa. Tämä liittyy myös miesten keskiseen hierarkiaan, jota esittelen erityisesti työn näkökulmasta luvussa 5.5.4. Ensin käsittelem kuitenkin *mies*-esimerkkien perusteella miehisen hierarkian pohjalle tai osittain jopa sen ulkopuolelle asettuvia syrjäytyneitä miehiä.

5.5.3 *Mies oli juoppo heittiö*: syrjäytyneet miehet

Syrjäytyminen on teema, jota miestutkimuksessa ei ole mahdollista kiertää tai sivuuttaa. On esitetty, että suomalaisessa yhteiskunnassa se joukko, joka joutuu tukeutumaan yhteiskunnan turvaverkkoon tai jopa putoaa sen läpi, koostuu tyypillisesti miehistä (Taipale 1995; Jokinen 1999b: 18). Myös aineistoni *mies*-esimerkeissä ja aiemmassa hakusanojen analyysissä nousi syrjäytymiseen liittyviä teemoja, joita ovat alkoholin haittakäyttö, osin haukkumasanoin ilmaistava alhainen yhteiskunnallinen arvo ja ulkopuolisuus sekä rikollisuus. Teemat ovat erillisiä, mutta niillä on osin myös *mies*-esimerkeissä yhtymäkohtia (vrt. esim. *Juoppo mies.*, *Mies oli juoppo heittiö*).

Miehen suhde alkoholiin ja alkoholin suhde miehuuteen on esimerkki, jonka avulla on asemoitu miestutkimusta ja havainnollistettu sen kysymyksenasettelua (ks. Jokinen 1999a: 16). Alkoholin onkin katsottu liittyvän paitsi suomalaiseen kulttuuriin myös suomalaiseen maskuliinisuuteen. Esimerkiksi Vilkunan (2014) mukaan alkoholi on kuulunut keskeisesti mieskulttuuriin, ja se on myös yhdistänyt miehiä asemasta huolimatta. Siksi ei ole yllättävää, että *mies* ylipäättään esiintyy alkoholiin liittyvien sana-artikkelien esimerkeissä, vaikka koko aineiston *mies*-esimerkkien perusteella *mies* ja alkoholi kohtaavat myös esimerkiksi artikkeleissa *kelkka*, *risti* ja *vastus*, joiden esimerkeissä alkoholia haitallisesti käyttävä mies nähdään etenkin kumppaninsa haittana. Aineiston *mies*-esimerkeissä *mies* tuleekin yhdistetyksi alkoholin haitalliseen tai vähintäänkin korostuneeseen käyttöön. Eri esimerkkien perusteella

Miestä luonnehditaan nimenomaan leimaavilla sanavalinnoilla *doku*, *juoppo* ja *rapajuoppo* alkoholin haittakäyttäjäksi esimerkeissä *Mies on vanha doku.*, *Juoppo mies.* ja *Rapajuoppo koko mies!* (KS s.v. *doku*, *juoppo*, *rapajuoppo*). Näiden lisäksi *juoppo mies* esiintyy myös heittiö-artikkelin esimerkissä *Mies oli juoppo heittiö*. (KS s.v. *heittiö*). Miehen toistuva esittäminen esimerkeissä heijastelee miehen korostunutta roolia alkoholiin

liittyvissä tilastoissa: esimerkiksi vuonna 2018 alkoholiperäisiin tauteihin ja tapaturmaisiin alkoholimyrkytyksiin kuolleista 75 % oli miehiä, vaikka alkoholin kokonaiskulutus sekä miehillä että naisilla on vuodesta 2007 alkaen laskenut (ks. THL 2021a). Esimerkkien toistuvuus paitsi korostaa alkoholin käytön olevan ongelmallista nimenomaan miehille, myös toisintaa tätä mielikuvaa. Esimerkkien perusteella alkoholin haittakäyttö saattaa miehen syvään rappioon (*rapajuoppo*) ja syrjäyttää miehen (*juoppo heittiö*) yhteiskunnasta. Lisäksi *vanhan dokun* perusteella kohtalo voi olla pitkäaikainen (KS s.v. *vanha*, vrt. *vanhat parrat*).

Miehen ja alkoholin symbioosi näkyy myös aineiston myös kahdesta muusta *mies*-esimerkistä, joskin hivenen arkisemmin. *Nauttia miestä väkevämpää eli 'viinaa'* (KS s.v. *mies*) ja *Olla viinamäen miehiä eli 'alkoholin käyttäjä' tai 'ryyppymies'* (KS s.v. *viinamäki*) ilmentävät sellaista suomalaista maskuliinisuutta, jossa mies ikään kuin mittelee voimiaan viinapulloa vastaan. Tällöin alkoholin sietokyky on osa miehekkyyttä ja peruste miehekkyyden arvioimiselle. Vaikka mittelö on jokaiselle miehelle henkilökohtainen, alkoholilla on myös ollut miesten yhteisöllisyyttä rakentava vaikutus, sillä alkoholi on nähty asiana, joka on aikanaan yhdistänyt kaikkia miehiä säätyyn katsomatta (ks. Vilkuna 2014).

Vilkuna (2014: 98, 113) on kuitenkin tuonut esiin, että haitallinen alkoholinkäyttö ja alkoholiriippuvuus eroavat siitä miehisydestä, jonka korkealla toleranssilla voi saavuttaa. Näin ollen epämiehekkäänä ja hegemonisen ihannemiehen vastakohtana on jo varhain pidetty miestä, joka ei säilytä kontrollia alkoholista. Alkoholin haittakäyttö ja erilaiset päihderiippuvuudet ovat yksi osa syrjäytymiseen vaikuttavia tekijöitä, sillä päihteen haittakäyttö voi paitsi edistää myös olla seurausta erilaisista yhteiskunnallista osattomuutta aiheuttavista tekijöistä. Näitä tekijöitä ovat esimerkiksi työttömyys, taloudelliset vaikeudet ja sosiaalisten suhteiden haasteet. Päihderiippuvuudet voivat edelleen voimistaa kokemusta yhteiskunnallisesta osattomuudesta, sillä etenkin suomalaisen yhteiskunnan hyväksytyjä jäseniä ovat terveet ja työssäkäyvät ihmiset.

Aineistoni *mies*-esimerkissä *Mies oli juoppo heittiö*. (KS s.v. *heittiö*) alkoholi ja osattomuus yhdistyvät, vaikka muuten miehen ulkopuolisuus ja alhainen arvo yhteiskunnassa esitetään aineistossa pelkistetympin mutta varsin monien eri hakusanojen avulla. Esimerkeissä *Hulttio mies*. (KS s.v. *hulttio*), *Miehen retale*. (KS s.v. *retale*), *Miehen kekkale*. (KS. s.v. *kekkale*), *Mokoma miehen ketale!* (KS s.v. *ketale*), *Joutilas miehen ketkale*. (KS s.v. *ketkale*) ja *Mokoma miehen kutale*. (KS s.v. *kutale*) mies yhdistetään joutilaisuuteen, vetelyyteen ja tyhjäntoimittajuuteen. Siten hakusanat ovat yhdistyvät ilmaukseen *ei ole mies eikä mikään*, jonka merkitys on muun muassa 'miehenä kelvoton ja saamaton' (KS s.v. *mikään* Erik. b.). Useiden esimerkkien hakusanat on merkitty usein tyyliarvoltaan arkikieliseksi, vaikka ne esitetään miestä solvaavasti. Sikäli kun

hakusanojen ilmentävä 'vetelyys', 'joutilaisuus' ja 'tyhjätöimittajuus' yhdistyvät työttömyyteen, toimeettomuus näyttäytyy seikkana, josta miestä voi moittaa.

Joutilaisuus ja erilaiset *heittiön* synonyymit yhdistyvät myös sellaisissa *mies*-esimerkeissä, joiden hakusanan merkitys voi viitata vähintään leikkimieliseen 'pahankurisuuteen' mutta voimakkaimmillaan jopa 'rikollisuuteen'. Tällaisia esimerkkejä ovat *Valehtelija ja kelmi koko mies*. (KS s.v. *kelmi*), *Se mies on suuri roisto*. (KS s.v. *roisto*) ja *Vetelä miehen rontti*. (KS s.v. *rontti*). Samankaltaisiin henkisiin ominaisuuksiin voidaan viitata myös sanoilla *hirviö*, *kieroilija* ja *liero*, joita on käsitelty luvussa 5.5.2.

Jos näitä osattomuuden muotoja, eli alkoholin haittakäyttöä, toimeettomuutta ja tietynlaista kavaluutta tarkastellaan yhdessä, ne voivat johtaa rikollisuuteen, mikä myös pahimmillaan saa ajautumaan erilaisten turvaverkkojen läpi ja koko yhteiskunnan ulkopuolelle. Tämä näkyy myös tilastoissa, sillä esimerkiksi vuonna 2018 asunnottomista $\frac{3}{4}$ ja vangeista 93 % oli miehiä (THL 2021a). Miehillä työn ja varallisuuden merkitys yhteiskunnallisen osallisuuden kokemisessa korostuu, sillä miehen omanarvontunto on vahvasti sidottu työhön ja rahaan. Työttömyys voi siten lisätä nimenomaan miehen arvottomuuden tunnetta, lisätä yksinäisyyttä ja heikentää tulevaisuuden näkymiä (ks. THL 2021a). Vähävaraisuuden vaikutukset ovat myös sukupuolituneita: vähävaraisten miesten tulevaisuudennäkymät ovat usein näköalattomampia, ja he kokevat naisia enemmän syvää arvottomuutta. Miesten omanarvontunto ja sukupuolinen toimijuus yhdistyvätkin vahvasti työhön ja varallisuuteen, kun taas naiset löytävät omanarvontuntoa voimistavia tekijöitä myös varallisuuden ulkopuolelta. (Isola, Siukola & Kukkonen 2019.)

Joutilaisuuden vuoksi syrjäytyminen ja yhteisön ulkopuolelle ajautuminen valkenee myös *mies*-esimerkeissä, sillä niissä *mies* leimataan ja ikään kuin tuomitaan kauttaaltaan. Näissä tapauksissa leimaavuus voidaan ilmasta erilaisin rakentein. Hakusana esimerkiksi esitetään *miehen* määritteenä, kuten esimerkissä *Hulttio mies*. (KS s.v. *hulttio*). Miehen läpäisevä ominaisuus ilmaistaan leimaamalla *koko mies*, kuten *kelmi*-artikkelin esimerkissä *Valehtelija ja kelmi koko mies*. (KS s.v. *kelmi*). Läpäisevyyttä voidaan myös esittää genetiivi-ilmauksilla, kuten esimerkissä *Miehen retale*. (KS s.v. *retale*). Genetiivi-ilmauksissa arvottavaa suhtautumista voidaan edelleen painottaa joko *mokoma*-sanalla, kuten esimerkissä *Mokoma miehen ketale!* (KS s.v. *ketale*) tai antamalla miehelle genetiivi-ilmauksen lisäksi kielteinen adjektiivimäärite, kuten esimerkissä *Vetelä miehen rontti*. (KS s.v. *rontti*).

Sikäli kun näiden *mies*-esimerkkien 'joutilaat miehet' yhdistyvät työttömyyteen tai matalaan työmotivaatioon tai moraalittomuuteen, heitä voi pitää sellaisina (työ)yhteisön ulkopuolelle jäävinä miehinä, jotka eivät myöskään osallistu yhteisön rituaaleihin muiden kaltaisesti, minkä vuoksi he myös jäävät alistetun maskuliinisuuden edustajiksi (vrt. Carrigan ym. 1985: 591). Tällöin yhteisön ulkopuolelle jäävä mies ei noudata miehelle asetettuja maskuliinisuuden vaatimuksia, minkä vuoksi hän

menettää arvoaan nimenomaan miehenä myös muiden (miesten) silmissä. Lisäksi Mantilan (1998: 24, 29) mukaan yhteiskunnallisesti ja moraalisesti kelvottomia miehiä kuvaavien hakusanojen paljous merkitsee, että suomalaisen miehen on pitänyt tehdä kaikkensa välttääkseen leimautumasta esimerkiksi *heittiöksi*. Tämä paljastaa suomalaisen miehen ideaalin perustuvan suoraselkäisyyteen ja selkärangattomuuden välttämiseen, mikä myös korostaa suorittamisen ja kyvykkyyden merkitystä maskuliinisuuden rakentamisessa. Nämä seikat korostuvat etenkin työn kontekstissa, johon liittyvät *mies*-esimerkit paljastavat miesten välisen kilpailun, joka muodostaa hegemoniseen maskuliinisuuteen perustuvan hierarkian.

5.5.4 *Ei ole maitoparrasta miesten töihin: miehen työt ja hegemoninen hierarkia*

'Miestä' tarkoittavien hakusanojen analyysissä yhtenä kokonaisuutena nousi sellaisen sanojen joukko, jossa *mies* liitetään erilaisiin suorittamisen ympäristöihin, kuten työhön, yhteiskunnalliseen toimintaan ja kilpaurheiluun. Näiden eri alueiden kautta paljastuu miesten keskinäistä hierarkiaa kuvaava järjestelmä, jossa miehen arvo ja maskuliinisuus rakentuvat iän, taitojen, kokemuksen ja kilpailukyvyn perusteella.

Ikään liittyvät hierarkiat näkyvät etenkin esimerkeissä, joissa iän yhteydessä viitataan myös sen kerryttämään kokemukseen. Esimerkissä *Ei ole maitoparrasta miesten töihin*. (KS s.v. *maitoparta*) kokemattomaan nuoreen mieheen suhtaudutaan halveksivasti, ja hänet suljetaan *miesten töiden* ulkopuolelle. Vastakohtana näyttäytyy ilmaus *Vanhat parrat*, jolla viitataan vanhoihin miehiin ja vanhoihin kokeneisiin jäseniin (KS s.v. *parta*) ja joiden asema koko työyhteisössä on *maitopartaa* vakiintuneempi.

Sen lisäksi, että työllä on merkittävä vaikutus miehen hyvinvointiin (Isola, Siukola & Kukkonen 2019; THL 2021a), työ on nähty erityisen tärkeänä osana miehen identiteetin rakentumista ja kunnialliseksi mieheksi kasvamista (ks. Morgan 1992; Haywood & Mac an Ghail 2003: 22). Siksi myös miehen asema työyhteisössä voi olla miehen laajempaa sukupuolista kokonaisarvoa määrittävä tekijä. Esimerkiksi Ahon (2018) mukaan miehen täytyy suoriutua työstä muita paremmin, kovemmin ja taidokkaammin saadakseen työstään kunniaa ja hyvän työntekijän maineen. Tällainen vaatimus välittyy myös esimerkistä *Aika poika, kova poika miehekseen, tekemään työtä*. (KS s.v. *poika* 3.), jossa ahkeruus ja aikaansaavuus määrittävät miehen arvoa ja saavat esiintymään edukseen mahdollisesta nuoresta iästä huolimatta. Yhteisössä hyväksytyyn maskuliinisuuden voikin saavuttaa vain tarpeeksi työteliäs ja erottuva työntekijä. Siten työteliäisyys on keino tehdä selkeä ero 'joutilaisiin' *kutaleihin* tai muihin 'tyhjän-toimittajiin' (vrt. edellinen luku). Huomattava paremmuus voi edelleen taata miehelle näkyvimmän *ykkösmiehen* aseman työn ulkopuolisissa konteksteissa, kuten yhteiskunnallisessa toiminnassa ja urheilussa esimerkin *Järjestön, hiihdon ykkösmies* perusteella (ks. KS s.v. *ykkösmies*).

Miesten keskisen hierarkian järjestyksessä oma roolinsa on myös miehen arvoasemalla, joka voi perustua iän ja kokemuksen lisäksi myös verkostoihin. Esimerkissä *Työnjohtaja ja kolme miestä*. (KS s.v. *mies* 1.) 'erityistä arvoasemaa vailla oleva mies' tulee huomioiduksi ainoastaan sukupuolensa edustajana, kun muu arvo ei ole nimettävissä. *Mies* myös erotetaan *työnjohtajasta*, jonka arvo on tunnettu ja nimettävissä. *Mies* näyttäytyy tällöin vain miehenä ja ikään kuin *kenttämiehen* kaltaisena, kuten esimerkiksi *Vakuutusyhtiön, puolueen kenttämiehet* merkityksessä 'kentällä toimivat miehet' (KS s.v. *kenttämies* 1.). Erityistä arvoasemaa vailla oleva *mies* ja *kenttämies* kuitenkin eroavat siten, että *kenttämiehen* asema ja paikka on tunnustettu. Sitä esimerkiksi Mantilan (1998: 20) tulkinnan *mies*-sanana myönteisestä merkityksestä voi tässä yhteydessä haastaa, sillä *mies* asettuu hierarkiassa myös sellaiseksi, jolla ei muihin nähden ole nimettävää arvoasemaa.

Mies voi kuitenkin sijoittua myös hierarkian yläpäähän silloin, kun sanalla tarkoitetaan jonkin yhteisön ja ryhmän 'jäsentä'. Tällöin *mies* esitetään osana hegemonista järjestelmää, jossa valta ja asema keskittyvät tiettyille miehille ja ovat tiettyjen miesten saavutettavissa. Esimerkeissä *Johtajan lähin mies*. ja *Presidentin miehet* eli 'läheiset avustajat' (KS s.v. *mies* 4.) *mies* on vallan läheisyydessä, vaikka suurin valta olisi *johtajalla* tai *presidentillä*. Vallan keskittyminen ja sen suojeleminen havainnollistuu puolestaan esimerkiksi *Puolue pyrki täyttämään virat omilla miehillään*. (KS s.v. *mies* 4.), joka kuvastaa 'vaikutusvaltaisten miesten keskinäistä suosintaa virkojen täytössä ja etujen antamisessa', eli *hyvä veli -järjestelmää* (KS s.v. *veli* 3.). Järjestelmä kuitenkin perustuu veljeyteen tai veljen kaltaisuuteen, eli samankaltaisuuden vaatimukseen, joka on edellytys järjestelmän suomien etujen saavuttamiseksi. Järjestelmän avulla voidaan siis suosia tiettyjä miehiä ja sulkea ulkopuolelle sellaiset miehet, jotka eivät yllä samankaltaisuuden vaatimukseen. Vallan tavoittelu ja jakautuminen näiden esimerkkien osalta tukeekin käsitystä paitsi hegemonisesta maskuliinisuudesta myös hegemonian haastamisesta (Connell 1995: 77), mikä ilmenee esimerkiksi *Uudet miehet hallitukseen!* (KS s.v. *mies* 4.). Samankaltaista ympäristöä ilmentävät myös muut *mies*-artikkelin esimerkit, kuten *Aatteen, toiminnan mies.*, *Mies ja ääni -periaate*. ja *Yhden miehen yritys*. (KS s.v. *mies* 4.), joissa *mies* voi tarkoittaa geneerisesti 'henkilöä'.

Omalla tavallaan miehiseen hierarkiaan asettuvat myös *luomakunnan kruunu* (KS s.v. *luomakunta*) miehen jalustalle nostamisen vuoksi. Tällöin miehellä ei kuitenkaan ole erityisominaisuuksia, jotka takaisivat aseman kaikkein arvokkaimpana olentona. Tämä tulkinta on kuitenkin vanhentunut, sillä *luomakunnan kruunun* merkitys on täsmennetty tarkoittamaan *Kielitoimiston sanakirjaan* 'ihmistä'. Vanha muoto on kuitenkin korostanut miehen ensisijaista asemaa. Tiettyjen *mies*-esimerkkien osalta asema hierarkiassa voi liittyä sivistykseen, kuten esimerkiksi *Oppinut mies* (KS s.v. *oppinut*) *Naisten ja miesten tasa-arvon saarnaajat*. (KS s.v. *saarnaaja*). Esimerkistä saa kuitenkin kuvan, että miesten ja naisten tasa-arvon julistaminen liittyy kielteinen tai moitittava

sävy. Nämä esimerkit kuitenkin toisintavat ajatusta siitä, että koulutus ja oppineisuus nostaa miehen asemaa. Kuvaan seuraavaksi *miehen* asemaa parisuhteiden ja sukupuolisuhteiden näkökulmasta.

5.5.5 *Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia: mies parisuhteiden ja sukupuolisuhteiden viejänä ja vietävänä*

Seuraelämään ja sukupuolisuhteisiin liittyvissä *mies*-esimerkeissä *mies* esiintyy sekä viejänä että vietävänä. Konkreettisimmillaan vieminen näkyy leikkimielisessä ilmauksessa *parkettien partaveitsi*, joka tarkoittaa 'miestä, joka on hyvä ja innokas tanssittaja' (KS s.v. *partaveitsi*). Ilmauksessa ei kuitenkaan luonnehdita miestä tarkoin hyväksi tanssijaksi, vaan painotetaan miehen roolia hyvänä *tanssittajana*, mikä korostaa perinteisiä heteronormatiivisia sukupuolirooleja ainakin paritanssin osalta. Tämä voi heijastella miehelle kohdistettua oletusta aktiivisuudesta seuraelämän ja sukupuolisuhteiden tavoittelijana.

Huomattavan usein *mies* näyttäytyy *mies*-esimerkeissä kuitenkin epäonnisenä ja heikkona kohteena. Samankaltaisen tulkinnan on tehnyt myös Mantila (1998: 21) *Perussanakirjan* mieskuvan osalta. KS:n esimerkissä *Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia*. (KS s.v. *rakastaja*) *mies* tulee syrjäytetyksi nuoremman miehen takia. Iän kertyminen ei siis tässä yhteydessä näyttäydy miehen etuna samoin kuin miesten keskisessä hierarkiassa työelämän kontekstissa (ks. luku 5.5.4). Ikä ei kuitenkaan ole ainoa peruste syrjäyttämiseksi. Esimerkiksi *rakastaja*-artikkelin esimerkin *nuori rakastaja* on voinut olla parempi rakastaja, jolloin miehen seksuaalisen kyvykkyyden merkitys sukupuolisuhteissa korostuu. Tämä saa miehen arvon muodostumaan kumppanin silmissä seksuaalisen kyvykkyyden perusteella, jolloin mies voidaan myös hylätä esimerkiksi kyvyttömyyden vuoksi.

Joissakin *mies*-esimerkeissä *mies* on myös nimenomaisesti naisen tai tytön valinnan tai vedätyksen kohteena. Esimerkeissä *Tyttö löysi elämänsä miehen*. (KS s.v. *mies* 3.) ja *Tämä tyttö ei miesten perään haikaile!* (KS s.v. *tyttö* 4.) kumppania koskeva valinta on tytön vallassa. *Elämänsä miehen* löytäminen lisäksi toisintaa ajatusta "siitä oikeasta" kumppanista. Nainen voi päättää olevansa *haikailematta miesten perään*, mikä tekee naisesta miehestä riippumattoman. Toisaalta esimerkissä *Tytöstä tuli oikea miesten viettelijä*. (KS s.v. *viettelijä*) *mies* on kohde, joka on naisen valloitettavissa. Esimerkkiä voidaan kuitenkin tulkita myös naisen seksuaalisuuteen liittyvän moralisoinnin näkökulmasta. Aktiivisuus ilmenee myös (subjektittomasta) esimerkistä *Olla miehiin menevä eli 'taipuvainen eroottisiin suhteisiin miesten kanssa'* (KS s.v. *mies* 3.), jossa toistuvuuteen ja vaihtuviin kumppaneihin voidaan suhtautua moralisoivasti. *Mies* on myös jälleen aktiivisuuden kohde samoin kuin esimerkissä *Miesten hurmaaja*. (KS s.v. *hurmaaja*).

Rinnakkaisina ja tasa-arvoisina kohteina *mies* ja *nainen* esitetäänkin esimerkeissä *Nais-
ten, miesten iskiä*. (KS s.v. *iskijä*) ja *Mies-, naisseuralainen*. (KS s.v. *seuralainen* 1.).

Aktiivisuus ja kohteena oleminen kuitenkin sekoittuvat esimerkissä *Naistenmies*, joka selitetään paitsi 'naisten ihailemaksi mieheksi' myös 'naissankariksi' (KS s.v. *mies* 3). 'Naisten ihailema mies' ei kuitenkaan voi olla *naistenmies* ilman naisilta saatavaa huomiota, mikä edelleen voimistaa naisten aktiivisuutta ja suopeuden merkitystä. *Naistenmiehen* merkitys 'naissankarina' tarkoittaa edelleen 'naisten huomion tavoittelussa menestyvää miestä, naistennaurattajaa, hamesankaria, hurmuriä, casanovaa ja donjuania' (KS s.v. *naissankari*). Tällöin mies voi aktiivisesti liehitellä ja hurrata naista kohteena, mutta se ei tarkoita, että nainen olisi automaattisesti ihailuun taipuva tai alistuva kohde. *Naistenmieheksi* tuleminen voi kuitenkin naissuhteiden avulla vahvistaa heteromiehen maskuliinisuutta, mikä myös tämän arvostusta muiden heteromiesten silmissä.

Varsin neutraaleissa parisuhteisiin liittyvissä esimerkeissä, kuten *Hänen nykyinen, tuleva miehensä, Hänellä ei ole miestä*. (KS s.v. *mies* 3.) ja *Hänellä on nykyisen miehensä kanssa kaksi lasta*. (KS s.v. *lapsi* 2.), *mies* on 'kumppani', jonka voi ikään kuin omistaa, josta voi puhua kuin jonkun omana ja jonka puute huomioidaan. Heteroparisuhteiden osalta *mies* näyttää kielellisesti ensisijaiselta, jonka paikka on usein esimerkeissä ennen naista, kuten esimerkeissä ja ilmauksissa *Mies ja vaimo*. (KS s.v. *mies* 3., *vaimo*) ja *Miehen kylkiluu*. (KS s.v. *kylkiluu*). Lisäksi *mies* sijoittuu muiden edelle esimerkissä *Miehet, naiset ja lapset*. (KS s.v. *mies* 1., *nainen*).

Esimerkissä *Miesten rahoja havitteleva seikkailijatar*. (KS s.v. *seikkailijatar*). *mies* näyttää naisen petollisuuden potentiaalisena uhrina, jolloin mies on naiselle vain hyödyn väline. Tämä mielikuva voimistuu myös päivitetystä *viettelijä*-artikkelin käyttöesimerkissä, jossa esimerkki *Tytöstä tuli oikea miesten viettelijä*. on korvattu esimerkillä *Joutui rahanahneen viettelijän saaliiksi*. (KS s.v. *viettelijä*), jossa *viettelijän* tai viettelyn kohteen sukupuolta ei enää mainita. Esimerkissä mainitun viettelijän *rahanahneus* näyttää yllättävältä sen vuoksi, että artikkelin yhteyteen linkattu *vietellä*-verbi tarkoittaa 'seksiin houkuttelua' (KS s.v. *viettelijä*, *vietellä* 1. Erik.). Siksi *viettelijä*-artikkelin nykyinen käyttöesimerkki yhdistyy jokseenkin *seikkailijatar*-artikkelin esimerkkiin *Miesten rahoja havitteleva seikkailijatar*. (KS s.v. *seikkailijatar*). Näyttääkin siltä, että näissä esimerkeissä *mies* ei ole ainoastaan kohde vaan myös viettelevän naisen höyrynäytettävissä.

Seuraelämän ulkopuolelle jäänyt *Peräkamarin poika*, eli 'kotitilalleen elätettäväksi jäänyt naimaton mies' (KS s.v. *peräkamari*) liittyy ilmauksena laajemmin miesten syrjäytymiseen, sillä parisuhteettomuuden lisäksi *peräkamarin poika* on myös kaksikertaisesti epäitsenäinen: kotitilalleen asumaan jäänyt ja vanhempiansa elätettävä. Nämä seikat viittaavat myös passiivisuuteen, jota ei samoin ilmaista naisten kohdalla. Muissa parisuhteettomuuden ympärille kiertyvissä hakusanoissa, kuten *vanhapiika* ja

vanhapoika, on eritasoisia viitteitä aktiivisuudesta. Nainen voi jäädä *vanhaksipiiaaksi* mutta myös olla *vannoutunut vanhapiika* (KS s.v. *vanhapiika*). Mies puolestaan voi *elellä vanhanapoikana* ja olla *piintynyt vanhapoika* (KS s.v. *vanhapoika*; vrt. myös Mantila 1998: 26). Näihin verrattuna *peräkamarin pojan* asema näyttäytyy korostuneen syrjäytyneeltä. Tätä nykyä voisi olla paikallaan arvioida, tarkoittaako *peräkamarin poika* yleisemmin 'naimatonta miestä' tai 'ikisinkkua'. Merkityksen laajentaminen 'ikisinkuksi' sanakirja-artikkeliin ei kuitenkaan ole mahdollista ennen *ikisinkun* päättymistä sanakirjaan joko omaksi artikkelikseen tai osaksi *iki*-artikkelia. *Peräkamarin pojan* kautta on kuitenkin nähtävissä yhteys ylipäätään miesten syrjäytymiseen.

5.5.6 *Kesti kuin mies, miehen lailla: täysikasvuiset ja miehekkäät miehet*

Aineiston erilaisten kiteytyneiden *mies*-ilmausten *mies* voi olla paitsi geneerinen 'henkilö' myös luonnollisesti 'mies'. Miesmerkitykseen tarkentuvat ilmaukset voivat lisäksi joko tarkoittaa 'täysikasvuista miessukupuolista ihmistä' tai kuvastaa mieheen liitettyjä myönteisiä ja miehekkäitä ominaisuuksia. Koska 'miestä' tarkoittavat *mies*-ilmaukset esittävät *miehen* myönteisiä ja miehekkäitä ominaisuuksia, ilmausten kautta on mahdollista tarkastella sitä, millaisista ominaisuuksista todellinen *miesten mies* rakentuu. *Mies*-ilmauksista syntyvä mieskuva voi myös muodostua aiempaa laajemmaksi (vrt. Mantila 1998: 20), sillä ilmauksia tarkastellaan hegemonisen ja toksisen maskuliinisuuden näkökulmasta.

Mies-ilmaukset eivät kuitenkaan ole täysin irrallisia muusta aineistosta, sillä osa ilmauksista, kuten *täysi mies*, *miehen ikä* ja *tehdä miehen työ*, voisi sisältyä myös lukujen 5.5.1, 5.5.2 ja 5.5.4 analyysiin. Myönteisiksi merkityt *mies*-ilmaukset käsitellään kuitenkin erillään muista *mies*-esimerkeistä siksi, että ne paljastavat vakiintuneisuutensa vuoksi mieheen liittyviä juurtuneita näkökulmia, joita on syytä tarkastella kriittisesti. Myönteisinä ilmauksina *mies*-ilmaukset kuvastavat myös miehen ihanneominaisuuksia, joita hegemoninen maskuliinisuus ylläpitää. Samalla ne ovat myös miehuutta rajaavia.

Täysikasvuisuuteen ja täyteen mieheen viitataan *mies*-artikkelin esimerkkien *Hän on jo täysi mies*. ja *Tulla, päästä miehen ikään*. (KS s.v. *mies*. 1.) lisäksi myös esimerkiksi *Aikuinen mies*. (KS s.v. *aikuinen*). Näissä esimerkeissä *miestä* käsitellään 'täysikasvuisena miessukupuolta olevana ihmisenä'. Täysikasvuisuuteen ja *miehen ikään* viittaaminen näyttäytyy jo poikalapselle osoitettuna fyysisenä päämääränä, mikä ilmenee 'poikaa' tarkoittavista esimerkeistä *Pikku mies* ja *Sinähän olet jo iso mies*. (KS s.v. *mies*. 1.). Täysikasvuisuus voi kuitenkin vaikuttaa myös laajemmin miehen asemaan esimerkiksi työn kontekstissa, jossa muun muassa ikä on merkittävä peruste miesten erottelulle (vrt. *maitoparta* ja *vanhat parrat*).

Fyysisen kasvun ohella *täyden miehen* edellytys voi tarkoittaa myös henkistä kasvua ja sellaista miehistymistä, joka viittaa suoraselkäisyyteen ja kykyyn kohdata muut miehet vertaisinaan. Suoraselkäisyys ja ryhdikkyys tulevat esille etenkin esimerkeissä, joissa miehekkyyks ilmenee sanojen kautta, kuten esimerkeissä *Puhua asioista miesten kesken, kuin mies miehelle.* (KS s.v. *mies* 1.), *Se on miehen puhetta.* ja *Onko sinussa miestä* [= kykenetkö] *pysymään sanojesi takana?* (KS s.v. *mies* 2.). Siten vain kyllin kypsä, ryhdikäs, ja suoraselkäinen ja sekä itselleen että muille rehellinen mies voi olla *mies paikallaan.* (KS s.v. *mies* 2.). Miehen täytyykin vastata myös henkisen kypsyyden vaatimukseen lunastaakseen todellisen miehen aseman.

Henkisten ominaisuuksien lisäksi miehekkyyttä voidaan edellyttää myös kyvykkyyden tasolla. Tähän viittaavat esimerkit *Otella mies miestä vastaan.* (KS s.v. *mies* 1.) ja *Tarjosi miehen vastuksen.* (KS s.v. *mies* 2.), joissa miehestä otetaan mittaa joko kohtaamalla hänet vertaisenaan tai ylipäätään mittelön arvoisena. Nämä esimerkit viittaavat voimakkaasti miesten keskiseen kilpailullisuuteen, joka maskuliinisuuteen liitetään (ks. Jokinen 1999a: 19). Lisäksi *ottelu* ja *vastuksen tarjoaminen* voivat liittyä esimerkiksi fyysiseen kamppailuun ja väkivaltaan. Tappion tai ylipäätään vastoinkäymisiä kohdatessaan mies *kestää kuin mies, miehen lailla* (KS s.v. *mies* 2.) ja voi jopa olla kuin *Ritari peloton ja nuhteeton* (KS s.v. *ritari*). Tällöin todellisen miehen täytyy niellä vaikeudet, eikä miehelle sallita heikkoutta ilman, että hänen maskuliinisuutensa määrä tulee arvioiduksi.

Vaikka miehekkyydelle ei sanakirjassa nimettäisi erityisiä ominaisuuksia, miestä voidaan määritellä ja eritellä joko myönteisen rakenteen kautta, kuten esimerkissä *Mies se, joka* – –. (KS s.v. *mies* 2.) tai erittelemällä miehiä kieltämisen kautta, kuten esimerkissä *En ole niitä miehiä, jotka* [= sellainen mies, joka] – –. (KS s.v. *mies* 4.). Ilmauksilla voidaan määritellä miehuutta ja tehdä eroa muihin miehiin. Erottelu on hegemonisen maskuliinisuuden keskeinen näkökulma mieheen ja maskuliinisuuteen, minkä kruununa näyttäytyy esimerkki *On ero miehellä ja miehellä.* (KS s.v. *ja* 1. Erik. c.). Eri-laisten miesten erottelun ja keskinäisen kilpailun voittaja voi saada *ykkösmiehen* kaltaisen paikan *miesten miehenä* eli 'todellisena ja parhaimpana miehenä' (KS s.v. *mies* 2.).

Lopulta KS:n *mies* näyttäytyy todellisena miehenä silloin, kun hän onnistuu välttämään epäedulliset piirteet, kuten heikkouden, vetelyyden, pahuuden ja kelvottomuuden, ja sen sijaan onnistuu löytämään oman paikkansa ja tarkoituksensa työstä, yhteiskunnallisesta toiminnasta, urheilusta ja seurustelu- tai sukupuolisuhteista. Keskeiseksi miehuuden rakentamisessa nousee myös hierarkian osaksi asettuminen ja asemasta, kyvyistä ja taidoista kilpaileminen muiden miesten kanssa. Kilpailemalla mies ei lunasta ainoastaan sukupuoltaan tai paikkaansa yhteiskunnassa, vaan itse asiassa koko miehuutensa. Tässä epäonnistuva mies *ei ole mies eikä mikään* eli 'ei käy miehestä, on miehenä kelvoton, saamaton, pelkuri, kykenemätön tms.' (KS s.v. *mikään* Erik. b.).

6 PÄÄTÄNTÖ

6.1 Tutkimuskysymykset ja keskeiset tulokset

Tässä tutkimuksessa on selvitetty *Kielitoimiston sanakirjan* (2018) mieskuvaa luomalla määrällinen ja laadullinen katsaus sellaisiin sanakirjan sana-artikkeleihin, joissa esiintyy *mies*-esimerkki. Olen selvittänyt *Kielitoimiston sanakirjan* mieskuvaa seuraavien tutkimuskysymyksien avulla:

1. Millaisten hakusanojen yhteydessä *mies*-esimerkki esiintyy *Kielitoimiston sanakirjassa* (2018) ja miten *mies*-esimerkin sisältävät hakusanat jakautuvat eri sanaluokkaryhmien välillä?
2. Millaisia ovat ne henkilötarkoitteiset substantiivihakusanat, joiden artikkeleissa *mies*-esimerkki esiintyy?
3. Millainen mieskuva välittyy sen perusteella, miten miehestä *mies*-esimerkeissä puhutaan? Miten mieskuva suhteutuu käsitykseen hegemonisesta ja toksisesta maskuliinisuudesta?

Tutkimuskysymyksiin vastatakseni olen kerännyt ja luokitellut *Kielitoimiston sanakirjan* vuoden 2018 verkkoversiosta keskeiset tiedot sellaisista sana-artikkeleista, joiden käyttöesimerkeissä on käytetty *mies*-sanaa. Aineiston keräämisessä sanakirjan kohdennetun haun työkalut olivat kohtalokkaan tärkeitä, sillä ilman niitä tutkimuksen toteuttaminen olisi ollut lähes mahdotonta.

Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen olen vastannut hakusanojen semanttisen luokittelun avulla, jonka runkona on hyödynnetty perinteistä sanaluokkajakoa (VISK §438). Luokittelun avulla selvisi, että aineiston 788 *mies*-osumasta *mies* esiintyy

useimmin nominiartikkeleiden käyttöesimerkeissä (yht. 576 kpl), joista suurin osa esiintyy substantiiviartikkeleissa (326 kpl) ja adjektiiviartikkeleissa (216 kpl). Nominien osana verrattain harvemmin *mies* esiintyy pronominiartikkeleissa (22 kpl) ja numeraaliartikkeleissa (12 kpl). Toiseksi suurimpana *mies*-esiintymien luokkana näyttävät verbiartikkelit, joissa esiintymiä oli kaikkiaan 149 kpl. Omaan kokonaisuuteen luokittelussa olivat sellaiset hakusanat, jotka on sana-artikkelin taivutustietoihin merkitty taipumattomiksi tai vaillinaisesti taipuviksi. Nämä hakusanat ovat pääosin partikkeleita, adverbeja ja adpositioita, ja kaikkiaan *mies* esiintyi näissä sana-artikkeleissa 63 kertaa. *Mies*-esiintymien määrällistä jakaumaa voi pitää luonnollisena, sillä ylipäätään ihmisen esittäminen erilaisten entiteettien, toiminnan ja ominaisuuksien osana on yleisinhimillistä.

Kattavaa mieskuvaa ei kuitenkaan voi muodostaa vain määrällisten esiintymien perusteella, ja siksi tarkempi sisällöllinen analyysi oli tarkoitus kohdistaa jokaiseen luokkaan erikseen. Tämä osoittautui tutkimuksen käännekohtaksi, sillä aineiston laajuuden vuoksi jokaisen luokan hakusanojen perinpohjaista analyysia ei ollut mahdollista sisällyttää yhteen tutkimukseen. Siksi tarkempi analyysi on kohdistettu vain suurimpaan luokkaan eli *mies*-esimerkin sisältäviin substantiiviartikkeleihin ja edelleen sellaisiin substantiiveihin, joilla on ihmiseen viittaava merkitys.

Rajauksen avulla tarkempaan analyysiin jäi 114 *mies*-esimerkin perusteella kaikkiaan 79 henkilötarkoitteista hakusanaa. Olen vastannut toiseen tutkimuskysymykseen erittelemällä ja analysoimalla näitä hakusanoja sen mukaan, a) tarkoittavatko ne sanakirjan yleisesti 'ihmistä', vain 'miestä' tai vain 'naista' ja b) millaisia teemaluokkia hakusanoista nousee. Yleisesti henkilötarkoitteisia hakusanoja oli kaikkiaan 48, vain miestarkoitteisia 26 ja vain naistarkoitteisia 5. Yleisesti henkilötarkoitteisista hakusanoista *mies* esiintyi pääosin kielteisten, yleistävien ja tavanomaisten hakusanojen yhteydessä. Kielteisiä teemoja olivat etenkin alkoholin haittakäyttöön liittyvät hakusanat (*doku, juoppo, rapajuoppo*), fyysisistä ominaisuuksista 'suurikokoisuuteen' (*rötkäle*) ja 'epäsiisteyteen' viittaavat hakusanat (*turjake, ällötys*), henkisistä ominaisuuksista 'pehmyyteen' ja 'tyhmyyteen' viittaavat hakusanat (*lullukka, pelle*) sekä haukkumasanat ja alhaista yhteiskunnallista arvoa nimeävät hakusanat (*kekkale, ketale, heittiö*). Tavanomaisemmista hakusanoista paljastui täysikasvuiseen miehuuteen liittyviä rakenteita, joilla voidaan ilmaista miehen maskuliinisuuden puutteellisuus, kuten 'äidistään riippuvainen' *aikuinen mies* (*Aikuinen mies ja roikkuu äitinsä helmoissa.*) ja *iso mies* (*Älä vollota, iso mies!*). Muut tavanomaiset tekijäjohdokset ja leksikaalistuneet partisiipit (*elävä, nostaja, oppinut*) ja tarkemmin seuraelämään liittyvät hakusanat (*hurmaaja, iskijä, viettelijä*) antavat erilaisia näkökulmia mieheen, jotka kuitenkin nousevat voimakkaammin esille *mies*-esimerkeistä muodostuvan mieskuvan tarkastelussa.

Yleistävistä hakusanoista *miehen, pekan* ja etenkin *mies*-artikkelin osana esitettyjen geneeristen *mies*-ilmausten käsittely toi esiin miehen kielelliseen ensisijaisuuteen

liittyviä näkökulmia. Geneeristen *mies*-ilmausten rinnalle on vakiintunut *nais*-ilmauksia, kuten *muina naisina* ja *lähteä naisissa*, mutta samaan aikaan joillakin yleistävillä *mies*-ilmauksilla sanakirjassa myös selitetään yleistävästi sellaisia ilmauksia, joiden merkitys ei rajaudu sukupuolen mukaan (*Hän on mennyttä kalua 'hukassa, mennyttä miestä, tuhon oma'*). Yleistävien *mies*-ilmausten käyttäminen selitteessä kertoo toisaalta siitä, kuinka tukeva asema niillä sanastossa on, mutta toisaalta myös niiden mahdollisuudesta rajautua pääosin 'miestä' tarkoittaviksi, kuten *mies*-artikkelin esimerkin *Lapset saivat kolme omenaa mieheen* muutos muotoon *Pojat saivat kolme omenaa mieheen* saattaa kertoa (KS s.v. *mies*). Yleistävät ilmaukset ovat perusteltuja silloin, kun ne esiintyvät kielessä vakiintuneesti, mutta niiden käyttöön on syytä suhtautua sanakirjatyössä myös varoen. Ylipäätään miehen korostunutta asemaa on syytä tarkastella myös sanakirjojen osalta, sillä yleisesti 'henkilöä' tarkoittavien hakusanojen esimerkeistä *mies*-esimerkki on usein ensimmäinen ja joskus jopa ainoa. Nämä valinnat voivat tiedostamattomasti saada sanakirjan näyttämään seksistiseltä (vrt. Engelberg 2016: 27–28). Kokonaan toinen kysymys on, miten *miehen* ensisijainen asema vaikuttaa mieheen silloin, kun *mies* mainitaan korosteisesti arvottavissa yhteyksissä haukkumasanojen ja alhaista yhteiskunnallista arvoa esittävien sanojen artikkeleissa. Kaikkiaan *mies*-esimerkin sisältävien yleisesti henkilötarkoitteisten hakusanojen esimerkeissä *mies* onkin usein liitetty kielteisiin ominaisuuksiin.

Vain 'miestä' tarkoittavien hakusanojen analyysissä nousi osin samankaltaisiin teemoihin lukeutuvia sisältöjä kuin 'yleisesti' henkilöä tarkoittavien hakusanojen analyysissä, mutta kielteisten ominaisuuksien rinnalla esitetään laajemmin erilaista miehuutta ja maskuliinisuutta kuvaavaa sanastoa. Hakusanoista nousi esiin erilaisia miehuuden haitareita liittyen fyysisiin ominaisuuksiin (*adonis, tumppi, roikale*), seuraelämän rooleihin (*parkettien partaveitsi, rakastaja, peräkamarin poika*), ja työ- ja yhteiskuntaelämään liittyviin hierarkioihin (*maitoparta, vanhat parrat, hyvä veli -järjestelmä, ykkösmies*). Pelkästään kielteisiä hakusanoja nousi henkisiä ominaisuuksia nimeävistä hakusanoista (*kyrpä, tohveli*) sekä haukkumasanojen ja alhaista yhteiskunnallista arvoa kuvastavista hakusanoista (*hulttio, retale*). Myönteisiä ominaisuuksia ilmentävät puolestaan hakusanat *ritari* ja *mies*, mutta hakusanojen perusteella mieheltä voidaan vaahtia esimerkiksi täydellistä nuhteettomuutta ja pelottomuutta, jotta hän voi saavuttaa hakusanojen ilmentävän todellisen miehuuden.

Kaikkiaan kiinnostavaa on, että vaikka vain miestarkoitteisista hakusanoista ilmenee erilaisia ääripäitä, edes kaikkein myönteisimminkin tulkittavissa olevat hakusanat eivät näyttäytyä mieskuvan kannalta edullisesti. Esimerkiksi *hyvä veli -järjestelmä* toisintaa vallan jakautumista tietyille miehille, jotka pystyvät vastaamaan miehille keskittyvän kilpailun haasteeseen, jonka perusteella valta tulee edelleen jaetuksi. Järjestelmä myös edellyttää miehiltä tiettyjä ominaisuuksia, minkä vuoksi kuka tahansa ei sovellu kilpailuun. Samankaltaiseen kilpailullisuuteen liittyy myös *ykkösmies*

eli 'huomattavin ja paras mies' (KS s.v. *ykkösmies*), joka taas on lähellä miehistä kurinalaisuutta kuvastavia hakusanoja *ritari* ja *mies*, jotka eivät salli miehelle nuhteettomuutta, heikkoutta tai selkärangattomuutta. Päinvastoin mieheltä vaaditaan monilla elämänalueilla erityisen paljon aktiivisuutta, kokemusta, kykyjä ja sekä itsensä että muiden (miesten) ylittämistä. Vastakohtana näyttäytyvät sellaiset miehet, jotka alistuvat kohtaloonsa ja ajautuvat toimeettomina pahimmillaan koko yhteiskunnan ulkopuolelle.

Vaikka vain 'naista' tarkoittavien hakusanojen yhteydessä esiintyy verrattain harvoin *mies*-esimerkkejä, aineiston hakusanojen perusteella on mahdollista tehdä joi-takin tulkintoja miehen asemasta naiseen verrattuna. *Mies* näyttäytyy ensisijaiselta niiden naisten rinnalla, jotka ovat joko 'naisia' (*Miehet, naiset ja lapset.*) tai 'vaimoja' (*Miehen kylkiluu., Mies ja vaimo.*) Sen sijaan *mies* näyttäytyy myös armottomien ja itsenäisten naisten ja tyttöjen kohteena, jolloin mies voidaan joko ennalta täysin torjua (*Tämä tyttö ei miesten perään haikaile!*) tai jopa yrittää ryövätä (*Miesten rahoja havitteleva seikkailijatar.*). Tämän kaltaiset esimerkit vahvistavat edelleen sitä toteamusta, minkä Mantilakin (1998) on aikoinaan *Perussanakirjasta* tehnyt: miehestä on tullut sanakirjassa kohde.

Hakusanojen analyysin ja teemoittelun pohjalta nousee lopulta vastaus kolmannen tutkimuskysymykseen. Mieskuvaa muodostaessani olen analysoinut kaikkia henkilötarkoitteisten substantiiviartikkeleiden *mies*-esimerkkejä kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta. Miehestä piirtyy esimerkkien perusteella korostuneen kielteinen kuva niin fyysisten kuin henkistenkin ominaisuuksien perusteella, eikä kuva piirry erityisen myönteisenä silloinkaan, kun *mies*-esimerkissä esiteltävä hakusana ei ole erityisen halventava. Fyysisten ominaisuuksien perusteella mies kuvataan yhtäältä pitkäksi, suureksi ja veltoksi *rohjakkeeksi* ja *roikaleeksi*, joka voi *rötkäleenä* rinnastua myös eläimeen. Isokokoisuuden ohella mies tulee monisanaisesti kuvatuksi epäsiistiksi, epäviehättäväksi ja luotaantyyntäväksi sanoilla *kuvatus*, *turjake*, *rumilus* ja *äl-lötys*. Epäsiisteys myös toistuvasti ilmaistaan miehen läpäiseväksi ominaisuudeksi genetiivi-ilmauksilla (*Miehen kuvatus., Miehen, koiran turjake.*). Sikäli kun suurikokoisuus on miehestä huomattava piirre, sitä on myös lyhyys, jota kuvataan kahden esimerkin voimin (*Tumpiksi jäänyt mies., Vähäläntä mies.*). Nimeämisen tarve niin suurikokoisten kuin lyhyiden miesten osalta osoittaa piirteen korostuvan ja poikkeavan tietynlaisesta fyysisen miehen normista. Ainoa korostuneen myönteisiä miehen fyysisiä piirteitä edustava hakusana on *adonis*, jonka esimerkin (*Mieshän oli varsinainen adonis.*) voi kuitenkin muotoilun vuoksi tulkita myös miesmuotin ihanteen täyttymättömyyden näkökulmasta.

Sikäli kun fyysisten ominaisuuksien läpäisevyyttä on kuvattu genetiivi-ilmausten avulla, henkisten ominaisuuksien kohdalla sama tuodaan ilmi translatiivilla. Eri-tyistä 'alistuvuutta', 'tahdottomuutta' ja 'heikkoutta' kuvataan esimerkeillä *Lullukka*

mieheksi., Oikea surkimus mieheksi. ja Tavallinen tossu mieheksi!. Vaikka esimerkkien esittämät hakusanat jo itsessään sisältävät ajatuksen pehmeiden vuoksi hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolelle suljetusta miehestä, translatiivi-ilmaus yhä korostaa tällaista maskuliinisuuden jäsentymistä. Vähintäänkin yhtä kielteistä suhtautumista kuvataan myös ilman translatiivia silloin, kun mies on esimerkiksi 'hirviömäinen' (*Sai mieheksen todellisen hirviön!*), 'vilpillinen' (*Se mies on petkuttaja, oikea liero!*) ja 'vittumainen' (*Se tyyppi on täysi kyrpä*). Mies voidaan todeta myös kauttaaltaan 'naurettavaksi' (*Se mies on täysi pelle.*) ja 'vähä-älyiseksi' (*Se mies on täysi torvi.*), mikä voi myös näyttäytyä kokemattomuutta huonompana piirteenä (*Mies tulee räkänokastakin vaan ei tyhjän naurajasta.*)

Miehen yhteiskunnallinen asemakaan ei jää mieskuvan kannalta huomioimatta. Erityisen keskeisenä kokonaisuutena mieskuvan kannalta välittyy syrjäytyminen ja oman aseman löytyminen sekä työelämässä että yhteiskunnassa. Erityisen alhaalla tai täysin ulkopuolisia tässä hierarkkisessa kokonaisuudessa ovat syrjäytyneet miehet, johon lukeutuvat niin alkoholin haittakäyttäjät (*Mies oli juoppo heittiö.*) kuin muutoin osattomat ja ulkopuoliset miehet, jotka esitetään lukuisilla sanoilla ja arvottavasti (*Mokoma miehen ketale!, Joutilas miehen ketkale., Mokoma miehen kutale.*). Vaikka monet 'joutilaisuutta', 'vetelyyttä' ja 'tyhjäätoimittajuutta' merkitysevät sanat on määritelty yleisesti henkilötarkoitteiksi, *mies* painottuu sanakirjaesityksessä. Lisäksi samat sanat on merkitty tyyliarvoltaan arkikieliseksi, vaikka esimerkeissä on hyvinkin arvottava ja paikoin halventava sävy. Tämä saa pohtimaan, kuinka usein miestä koskettava halventava kieli jää tunnistamatta tai jopa tunnustamatta. Osaa esimerkeistä voi myös tarkastella syrjäytymisen osana, sillä niissä voi toimeettomuuden lisäksi olla viitteitä 'pahankurisuudesta' ja 'vilpillisyydestä', pahimmillaan 'rikollisuudesta' (*Valehtelija ja kelmi koko mies., Se mies on suuri roisto.*). Miehen korostuneisuus tällaisissa esimerkeissä heijastelee miehen asemaa syrjäytymistä koskevassa tilastoinnissa, sillä huomattava osa kaikkien yhteiskunnallisten tukiverkkojen läpi pudonneista on miehiä (Taipale 1995; Jokinen 1999a: 18). Lisäksi esimerkiksi vuonna 2018 asunnottomista $\frac{3}{4}$ ja vangeista 93 % oli miehiä (THL 2021a). Syrjäytymisen ehkäisemisessä työllisyydellä on miesten kohdalla suuri merkitys, sillä työttömyys ja vähävaraisuus heikentää miehen omanarvontuntoa ja tulevaisuudennäkymiä (Isola, Siukola & Kukkonen 2019).

Myös *mies*-esimerkkien perusteella työ ja kyvykkyyden perusteella määrittyvä arvo työyhteisössä ovat osa miehistä hierarkiaa ja miehestä piirtyvää kuvaa. Miehen arvoa voidaan mitata iässä ja kokemuksesta (*Ei ole maitoparrasta miesten töihin., Vanhat parrat 'vanhat kokeneet jäsenet'*), minkä vuoksi nuoruus ja kokemattomuus voivat jättää miehen *miesten töiden* ulkopuolelle. Toisaalta nuori mies voi kerryttää hyvän työmiehen mainetta ja toimia riman nostajana koko yhteisössä (*Aika poika, kova poika mieheksen, tekemään työtä.*) Työn yhteydessä voidaan myös nimetä miehen eri asemia (*Työnjohtaja ja kolme miestä., Vakuutusyhtiön, puolueen kenttämiehet., Järjestön, hiihdon*

ykkösmies.) Sen lisäksi, että nimetään hierarkian tasoja ja rooleja, tuodaan ilmi myös keskeiset työn ja suorittamisen ympäristöt, jotka liittyvät järjestöihin, politiikkaan ja urheiluun. Näistä osa voidaan nähdä sopivina alustoina *hyvä veli -järjestelmän* toteuttamiselle. Koko työn konteksti näyttäytyy kuitenkin alustana miehelle kilpailulle, joka on myös hegemonisen maskuliinisuuden edellytys (Jokinen 1999a: 19)

Seuraelämään liittyvien *mies*-esimerkkien osalta mies näyttäytyy sekä aktiivisena toimijana että vallattomana kohteena. Miehen aktiivisuus ilmenee myös seuraelämän yhteydessä kyvykkyyden kautta, jolloin mies kuvataan *parkettien partaveitsekseksi* eli 'hyväksi ja innokkaaksi tanssittajaksi'. Kyvykkyys ja nuoruus korostuvat myös esimerkissä *Jätti miehensä nuoren rakastajansa takia.*, jossa mies on sekä kumppaninsa teon kohde että osa pariutumiseen liittyvää kilpailua. Mies onkin useassa seuraelämään liittyvässä *mies*-esimerkissä naisen tai tytön kohde (*Tyttö löysi elämänsä miehen.*, *Tämä tyttö ei miesten perään haikaile!*, *Tytöstä tuli oikea miesten viettelijä. Miesten rahoja havitteleva seikkailijatar.*) Vaikka mies näyttäytyy heterosuhteiden osapuolena ensisijaiselta (*Mies ja vaimo. Miehen kylkiluu*), mies on myös jotain, jonka voi ikään kuin omistaa tai jonka puute on tiedostettavissa (*Hänen nykyinen, tuleva miehensä.*, *Hänellä ei ole miestä.*) Aktiivisuus ja kohteena oleminen yhdistyvät esimerkissä *Naistenmies*, jossa mies on paitsi 'naisten ihailema mies' myös 'naissankari' eli 'naistennaurattaja' ja 'hurmuri'. Täysin romanttisen ja/tai seksuaalisen seuraelämän ulkopuolelle jäänyt on puolestaan *peräkamarin poika*, joka voidaan tarkastella myös syrjäytymisen näkökulmasta.

Lopulta mieskuvan kannalta erityisen tärkeäksi nousi kiteytyneiden *mies*-ilmausten kriittinen tarkastelu. Tarkastellut ilmaukset koostuvat *miehen* myönteisiä ominaisuuksia ja miehekkyyttä osoittavista ilmauksista, jotka osaltaan liittyvät myös miehen fyysiseen ja henkiseen kuvaan sekä ylipäättään todellisen miehuuden toteuttamiseen. Miehen tavoitteena näyttäytyy *täydeksi mieheksi* tuleminen, mikä voi tarkoittaa fyysiseen *miehen ikään* pääsemistä. Tätä tavoitetta voidaan osoittaa myös poikalapselle toteamalla hänen olevan *pikku mies* tai *iso mies*. Täysikasvuisuuteen liittyvät piirteet voivat kuitenkin olla myös henkisiä eli suoraselkäisyyteen, kypsyyteen ja kyvykkyyteen liittyviä todellisen miehen vaatimuksia. Keskeisiksi ominaisuuksiksi tulevat miehen ja sanan yhteys (*Se on miehen puhetta.*, *Onko sinussa miestä pysymään sanojesi takana?*) sekä kyky paitsi kohdata muita miehiä puheen kautta (*Puhua asioista miesten kesken, kuin mies miehelle.*) myös toimia ylipäättään vartteenotettavana haastajana (*Tarjosi miehen vastuksen.*, *Otella mies miestä vastaan.*). Miehekäs mies myös kestää vastoinkäymiset (*Kestää kuin mies, miehen lailla.*).

Myönteistä miehekkyyttä esittelevät *mies*-ilmaukset heijastelevat miehekkyyteen kohdistettuja ahtaita raameja, jolloin esimerkiksi heikkouden näyttäminen maldattaa miehen maskuliinisuutta muiden silmissä. Tämä taas avaa laajoja vakiintuneita kielellisiä keinoja, joilla voidaan osoittaa arvottava suhtautuminen esimerkiksi sanomalla, ettei mies *ole mies eikä mikään* (KS s.v. *mikään* Erik. b.). Toisaalta suoraselkäisyys

ja henkinen kypsyyt ovat myös yleisinhimillisiä hyveitä, jotka *mies*-ilmauksilla kuitenkin sidotaan määrittämään juuri 'miehekästä miestä'. Näiden ilmausten avulla miesten kesken voidaan suoranaisesti nimetä miehen hyviä ominaisuuksia (*Mies se joka – –*) tai kieltää huonot ominaisuudet (*En ole niitä miehiä, jotka – –*). Kuten eräässä *mies*-esimerkissä todetaan, *on ero miehellä ja miehellä* (KS s.v. ja 1. Erik. c.). Miehistä vain keskinäisestä erottelusta ja kilpailusta erottuva voi olla 'huomattavin ja paras' *miesten mies*. Muissa miehen toiminnan konteksteissa 'huomattavin ja paras mies' tulee tituleeratuksi *ykkösmieheksi*.

Lopulta mies voi lunastaa paitsi sukupuolensa myös paikkansa yhteiskunnassa ainoastaan vastaamalla *mies*-esimerkeistä paljastuviin vaatimuksiin. Omaan sukupuoltaan lunastava mies joutuu tasapainoilemaan melko ohuella miehekkyyden nuoralla saavuttaakseen tavoitteensa: toisaalta ei saa olla heikko *lullukka* tai aggression valtaama *hirviö*, toisaalta miehellä on tarve löytää oma (työperäinen) paikkansa ja tarkoituksensa, jolla välttää *kutaleille* leimallisen tyhjätöimijuuden. Paikkansa löytäessään miehen täytyy keskittyä olemaan *kovan pojan* kaltainen kyvykäs ja kilpailukykyinen työntekijä, joka antaa muille *miehen vastuksen*. Nuoralla pysyttelevä mies ei lopulta ansaitse ainoastaan sukupuoltaan tai paikkaansa yhteiskunnassa, vaan itse asiassa koko miehuutensa.

6.2 Tutkimuksen merkitys

Tutkimuksen merkitys haarautuu moneen suuntaan. Yksi keskeinen tavoite ja merkitys on ollut osallistua sukupuoliin kohdistuvaan sanakirjatutkimukseen ja jatkaa Siironen (1988) ja Mantilan (1998) tutkimusten perinnettä, vaikka tutkimukset eivät ole keskenään täysin vertailukelpoisia. Tämän tutkimuksen osalta eräs keskeisimmistä eroavaisuuksista liittyy juuri *mies*-artikkelin käsittelyyn, sillä sanakirjatutkimuksessa (Siironen 1998 ja Mantila 1998) ja kielellistä tasa-arvoa käsittelevässä kirjallisuudessa (Engelberg 2018) *miestä* on käsitelty ainoastaan myönteisenä osana miehekkyyttä esittäviä *mies*-ilmauksia. *Hegemonisen maskuliinisuuden* ja *toksisen maskuliinisuuden* käsitteiden avulla on vähintäänkin ravisteltu myönteisinä pidettyjen *mies*-ilmausten merkitystä mieskuvan rakentumisessa.

Toisena eroavaisuutena näyttäytyvät hakusanoiden luokitteluun liittyvät valinnat verrattuna aiempaan tutkimukseen. Mantila (1998) on luokittelussaan analysoinut joi-takin yleisesti henkilötarkoitteisia hakusanoja miestarkoitteisinä, sillä niiden käyttö-esimerkeissä on viitattu ainoastaan mieheen. Tässä tutkimuksessa *mies*-esimerkin sisältävät yleisesti henkilötarkoitteiset hakusanat on erotettu vain miestarkoitteisista hakusanoista. Tämä erottelu on antanut näkökulmia sekä mieskuvan että miehen kielellisen ensisijaisuuden tarkasteluun: *Mies* esiintyy yleisesti henkilötarkoitteisten

hakusanojen artikkeleissa voittopuolisen kielteisissä yhteyksissä, mikä tukee kielteistä mieskuvausta. *Mies* myös näyttäytyy usein ensisijaisena paitsi siksi, että *mies*-esimerkki saattaa olla koko artikkelin ainoa esimerkki, myös sen vuoksi, että *mies*-esimerkki voi olla monista esimerkeistä ensimmäinen. Lisäksi sana-artikkelien selitteissä annetuissa synonyymeissa voi olla tarkoin miesmerkityksen sisältäviä hakusanoja. Nämä korostavat *miehen* asemaa ja merkitystä näissä sana-artikkeleissa.

Korostuneisuus voi antaa viitteitä myös miehen osasta seksistisessä kielessä. Esimerkiksi KS:aan tyyliarvoltaan arkikieliseksi merkityt *kekkale*, *ketale*, *ketkale* ja *kutale* ovat haukkumasanoja ja merkitykseltään ehdottoman kielteisiä, ja sana-artikkeleissa myös esitetään arvottavat *mies*-esimerkit. Seksistiseen kielen ominaisuuksista vähätely, piilottaminen ja stereotypisointi osaltaan toteutuvat juuri tällaisten hakusanojen esittelyssä, sillä sen lisäksi, että miehen kuvaukseen liittyy halventava sävy, halventavuus jää sana-artikkeleissa paikoin toteamatta. Siksi näistä sana-artikkeleista voisi olla hyvä arvioida, kuinka arkikielisiä ne nykyisin ovat. Tyyliarvojen merkitsemiseen liittyviä käytäntöjä voitaisiin sanakirjatyön kehittämisen kannalta tarkastella myös laajemmin arvioimalla esimerkiksi, voisiko sanakirjan artikkeleihin tulevaisuudessa merkitä myös *leimaavan* tyyliarvon. Leimaavan tyyliarvon avulla voitaisiin huomioida sellaisia kielellisiä kehityskulkuja, joita esimerkiksi eri sukupuoliin, seksuaalisuuksiin tai riippuvuuksiin liittyvän sanaston sensitiiviseen käyttöön liittyy (ks. Antikainen 2015; THL 2020a, 2020b; Sininauhaliitto 2020; Seta 2021). Toisaalta sanakirjan uudistamisessa tarvitaan pitkäjännitteistä tarkkailua, eikä muutoksia voi tehdä ilman perusteellista harkintaa. Pohdintaa voisi herättää esimerkiksi, kuinka paljon leimaava tyyliarvo lopulta poikkeaisi halventavasta ja kuinka normittavaksi leimaava tyyliarvo saatettaisi tulkita.

Mieheen kohdistuva halventava kieli jääkin osin tunnistamatta ja tunnustamatta, mikä voi heijastua myös sanakirjatyöhön. Tämä näkyy siinä, mitä sanakirjassa kuvaataan ja mitä ei kuvata: esimerkiksi artikkeleissa *hamekangas*, *neiti* ja *neiditellä* ei ole sellaisen käytötavan kuvausta, joka liittyy miehen halventamiseen. Juuri tällaiset sanat myös asettuisivat *lullukan* ja *tossun* tavoin osaksi Connellin (1995: 79) kuvaamaa feminiinisiin piirteisiin viittaavaa sanastoa, jonka avulla miehen maskuliinisuutta voidaan madaltaa. Myös Engelberg (2018: 104–106) toteaa *neidittelyyn* liittyvän kielenkäytön olevan esimerkki miehiin kohdistuvasta seksistisestä kielestä, jolla kuitenkin alennetaan samalla naissukupuolta. Engelberg (mts. 106) ei myöskään pidä miehiin kohdistuvaa kielellistä seksismiä ”yhteismitallisena” naisiin kohdistuvan kielellisen seksismin kanssa. Haluan tässä yhteydessä haastaa yhteismitallisuuden ajatuksen kielellisen tasa-arvon tavoittelussa: vaikka seksistisen kielen piirteet eivät kohdentuisi eri sukupuoliin samankaltaisesti, niiden ilmeneminen ylipäätään haittaa kielellisen tasa-arvon saavuttamista, ja siksi kielen seksististen piirteiden moninaisuuden tunnistaminen on muutoksen kannalta tärkeää. Esimerkiksi KS:ssa mieheen kohdistuva

arvottaminen ilmenee muussakin kuin feminiinisten piirteiden sanastossa. Keskeisenä kokonaisuutena näyttäytyy osin synonyyminen sanasto, jolla voidaan moninaisesti osoittaa miehen yhteiskunnallinen kelvottomuus. Tällaista sanastoa voidaan tarkastella yleisesti myös piilosukupuolisuuden näkökulmasta: kuinka usein sanojen taakse kätkeytyy oletus miesmerkityksestä silloin, kun on kyse kielteisistä yleisesti henkilötarkoitteisista sanoista? Sanakirjatyön näkökulmasta asia vaatii tasapainoilua, sillä sanojen kuvaamisessa merkityksiä ei voi sensuroida, mutta tarpeetonta arvottamista tulisi välttää. Joidenkin kielteisten yleisesti 'henkilöä' tarkoittavien sanojen artikkeleissa olisikin kenties syytä arvioida, kuinka paljon niiden merkitys viittaa lopulta 'ihmiseen' vai onko merkitys jopa useammin 'vars. miehestä' tai 'yl. miehestä'. Lisäksi selitteissä listattujen synonyymien selittävyttä saattaa olla aiheellista arvioida, sillä synonyymit eivät aina anna tarkkaa kuvausta sanojen merkityksistä (vrt. Jantunen ym. 2013: 102). Esimerkiksi erilaisten *huora*-sanalle annettujen synonyymien merkitysten avautuminen edellyttää, että sanakirjankäyttäjä tunnistaa niiden merkityksen.

Miehen kielelliseen asemaan liittyen tässä tutkimuksessa on noussut esiin sellaisia *mies*-esimerkeissä käytettyjä rakenteita ja ilmaustapoja, joilla miestä voidaan halventaa ja solvata ja miehen maskuliinisuus voidaan kyseenalaistaa suhteessa hegemoniseen maskuliinisuuteen. Erityisesti tällaisia ovat translatiivi-ilmaukset, joilla miehettä voidaan kyseenalaistaa (*Lullukka mieheksi.*) sekä genetiivi-ilmaukset, joilla voidaan osoittaa koko miestä määrittäviä kielteisiä ominaisuuksia (*Mokoma miehen ketale!*). Nämä ilmaisutavat ovat aineiston perusteella toistuvia ja verrattain yleisiä, ja koska ilmaisutapoja käytetään tämän tutkimuksen aineistossa juuri *miehen* yhteydessä, niitä voisi mahdollisesti havainnoida myös sukupuolittuneisuuden näkökulmasta.

Yleisesti mieskuvan kannalta varsinkin syrjäytymiseen liittyvät teemat korostuvat ja ovat yhteydessä yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Syrjäytyminen näyttääkin tämän tutkimuksen tulosten perusteella miehelle suurelta uhalta. Aineiston perusteella syrjäytyminen, osattomuuden kokemus ja yhteiskunnan tukiverkon ulkopuolelle ajautuminen voivat muodostua esimerkiksi alkoholin haittakäytöstä, työttömyydestä, rikollisuudesta ja parisuhteettomuudesta. Vaikka nuorten miesten syrjäytyminen nähdään todellisena ongelmana, ja esimerkiksi THL (2021a) on suoranaaisesti ilmaissut syrjäytymisen koskettavan suurimmaksi osaksi miehiä, miehet katoavat esimerkiksi ARA:n (2020) ja VVA:n (2021) asunnottomuutta käsittelevistä tilastoista, joissa miesten osuutta ei mainita lainkaan. Yhtäältä miehen näkökulma on jäänyt uupumaan myös THL:n (2021b) tasa-arvotekojen aikajanasta, jossa ei ole mainintaa ajankohdasta, jolloin siviilipalveluksen suorittaminen varusmiespalveluksen sijasta on tullut mahdolliseksi. Toisaalta miesten asevelvollisuutta katsotaan tänä päivänä yhä kriittisemmin silmin, eikä asevelvollisuuden suorittamisen eri muodot sinällään täysin edistä sukupuolten välistä tasa-arvoa. Miehinä näkökulma näyttää paikoin jäävän tasa-arvokeskustelun laitamille.

6.3 Tutkimuksen arviointi ja jatkotutkimusaiheet

Tämä tutkimus on asettunut lopullisiin uomiinsa monien vaiheiden kautta. Miesaihe tuntui alusta saakka mieluisalta, ja tutkimus on tuntunut läpi pitkän matkansa merkitykselliseltä niin sanakirjatyön kuin tasa-arvon edistämisen näkökulmista. Erityisen tyytyväinen olen ollut siihen, että pystyin keräämään aineistoni *Kielitoimiston sanakirjan* kohdennetun haun työkaluilla ja siten ylipäättään rajaamaan aineiston käyttöesimerkkien perusteella.

Aineiston koostamisen kätevyys osoittautui myös tutkimuksen koetinkiveksi, sillä 788 *mies*-osuman semanttinen luokittelu analyysin ensimmäisessä vaiheessa oli varsin suuritöinen ja kunnianhimoinen tehtävä, johon kuului vaihtelevia vaiheita. *Mies*-esimerkin sisältävien sana-artikkelien hakusanojen luokittelu muuttikin muotoaan pariin otteeseen ennen sanaluokkaperusteiseen luokitteluun vakiintumista. Koska alkuperäinen tarkoitus oli muodostaa laaja kokonaiskuva mieskuvasta analysoimalla hakusanoja tarkemmin jokaisesta sanaluokasta, pääluokkiin kuului myös monia alaluokkia, jotka olisivat tukeneet ja syventäneet myöhempää analyysia. Lopulta luokittelusta oli mahdollista saada irti ainoastaan määrällisiä tuloksia, sillä aineiston laajuuden vuoksi tarkempi sanaluokkakohtainen laadullinen analyysi olisi ollut liian suuritöinen maisterintutkielman laajuuteen nähden. Jälkikäteen ajateltuna olisi ollut kannattavaa keskittyä alun perin vain johonkin tiettyyn luokkaan ja kerätä aineisto sen perusteella. Kattava koonti voi kuitenkin olla hyödyllinen jatkotutkimuksen kannalta, sillä määrällisten tulosten perusteella voi olla helpompaa kohdistaa mielenkiinto jo suunnitteluvaiheessa tiettyyn ryhmään, kun on tiedossa, millaisesta sana-aineistosta *mies*-esimerkin sisältävät hakusanat koostuvat.

Aineiston laajuuden vuoksi tarkempi analyysi kohdistui lopulta luokittelun suurimpaan luokkaan eli substantiiveihin ja edelleen henkilötarkoitteisiin substantiiveihin. Alun perin oli määrä analysoida henkilötarkoitteisten substantiivien lisäksi myös kaikki muut substantiivit, joiden yhteydessä *mies*-esimerkki esiintyy. Tämän kautta sana-artikkeleita olisi alkuperäisten tavoitteiden mukaisesti voinut saada tietoa siitä, millaisissa muissa sanayhteyksissä *mies* esitetään ja milloin esitys on mahdollisesti tarpeetonta tai sukupuolittavaa. Vaikka tämä tavoite ei toteutunut tämän tutkimuksen puitteissa, henkilötarkoitteisiin substantiiveihin keskittymisen vuoksi oli mahdollista havainnoida yhteyksiä aiempaan tutkimukseen. Tässä kohtaa aineiston rajaaminen sana-artikkelien esimerkkien perusteella oli sekä kirous että siunaus: Kattava vertailu esimerkiksi Mantilan (1998) tutkimukseen ei ollut mahdollista sen vuoksi, että esimerkkien perusteella muodostuneen aineiston ulkopuolelle jäi sellaisia hakusanoja, jotka 'mieheen' viittaavien selitteiden vuoksi ovat olleet Mantilan aineistossa. Kuitenkin esimerkkien vuoksi juuri tämän tutkimuksen aineistoon on kuulunut enemmän monisanaisia ilmauksia, kuten *vanhat parrat*, *viinamäen mies*, *parkettien partaveitsi* ja

peräkamarin poika, joita ei ole aiemmin analysoitu mieskuvan näkökulmasta. Esimerkit siis toivat tutkimukseen toisaalta puutteita, toisaalta täydentävää aineistoa. Tämän tutkimuksen mieskuva ei siten ole täydellisen kattava, mutta sanakirjan aineistojen laajuuden vuoksi yhtä täydellistä mieskuvaa selittävää tutkimusta olisi tuskin mahdollista tehdä.

Tämän vuoksi jatkotutkimusaiheet kumpuavat pääosin siitä, mikä tässä tutkimuksessa on jäänyt pimentoon. Tutkimusaiheita ja analyysia voisi hyvin jatkossa kohdistaa suoraan johonkin tiettyyn sanaluokkaan. Mielenkiintoisena voisi välittyä adjektiivihakusanojen perusteella muodostuva kuva miehestä tai mieheen liittyvä toimijuus verbiartikkeleissa. Erityisen kiinnostava on myös taipumattomien ja vaillinaisesti taipuvien sanojen luokka, jonka *mies*-esimerkeistä voisi hyvinkin paljastua maskuliinisuuden liittyviä pinttyneitä ja haastettavia käsityksiä. Myös vertailevan ja sanakirjan sisältöjen muutokseen liittyvän tutkimuksen tekeminen voisi olla helpompaa sen vuoksi, että *Nykysuomen sanakirjan* näköisversio on nykyisin verkossa saatavilla (ks. Kotus 2021).

Oman haasteensa sanakirjatutkimukselle asettaa kuitenkin aika. Etenkään *Kielitoimiston sanakirja* ei juurikaan ehdi sammaloitua tiiviiden julkaisuvälien vuoksi. Tämä on näkynyt konkreettisesti tässä tutkimuksessa, sillä osa analysoiduista *mies*-esimerkeistä on ehtinyt muuttua, kun sanakirjasta on julkaistu uusia päivitysversioita. Siksi tämä tutkimus on sanakirjojen tapaan osin ”vanhentunut jo ilmestyessään”. Sukupuolten esittämisen pohdinnat sanakirjatyössä tai ylipäätään sukupuoliin liittyvä tutkimus tuskin kuitenkaan menettää ajankohtaisuuttaan. On myös syytä olla toiveikas sen suhteen, että miesasia tulee yhä näkyvämmäksi osaksi laaja-alaista tasa-arvokeskustelua. Minna Canth sanoi kerran, että ”naiskysymys ei ole vain naiskysymys vaan ihmiskunnan kysymys”. Samaa voitaisiin sanoa mieskysymyksestä.

LÄHTEET

- Aamulehti 16.9.2017: Aamulehti ottaa käyttöön sukupuolineutraalit tittelit – eduskunnan puhemies on jatkossa puheenjohtaja. – <https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/art-2000007272866.html> 19.4.2021.
- Aho Timo 2018. Driving Through Neoliberalism: Finnish Truck Drivers Constructing Respectable Male Worker Subjectivities. – Charlie Walker & Steven Roberts (toim.), *Masculinity, Labour, and Neoliberalism: Working-Class Men in International Perspective* s. 289–310. Palgrave Macmillan. – <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201904092118> 11.3.2021.
- 2019: Tuhansia töitä, valvottuja öitä: Etnografinen tutkimus rekkamiesten työnteosta ja rekkamieheydestä tiekuljetusalan käytännöissä. – https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/63457/1/978-951-39-7736-8_vaitos27042019.pdf. Jyväskylän yliopisto.
- Antikainen, Sanna 2015: Sehän on vaan juoppo. – *Savon sanomat: SavoBlogit* 5.11.2015. – <https://blogit.savonsanomat.fi/sanna-antikainen/sehan-on-vaan-juoppo/> 10.5.2021.
- ARA = Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus 2020: *Asunnottomat 2019*. – [https://www.ara.fi/fi-FI/Tietopankki/Tilastot_ja_selvitykset/Asunnottomuus/Asunnottomat_2019\(54960\)](https://www.ara.fi/fi-FI/Tietopankki/Tilastot_ja_selvitykset/Asunnottomuus/Asunnottomat_2019(54960)) 24.3.2021.
- Bem, Sandra L. 1993: *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Bergholtz, Henning & Tarp, Sven (toim.), 1995: *Manual of specialised lexicography: The preparation of specialised dictionaries*. Benjamins translation library. Amsterdam: John Benjamins.
- Biber, Douglas, Conrad, Susan & Reppen, Randi 1998: *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press. – <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804489>.
- Cameron, Deborah 1996: *Sukupuoli ja kieli. Feminismi ja kielentutkimus*. Vastapaino: Tampere.
- Carrigan, Tim, Connell, Bob & Lee, John. 1985: Toward a new sociology of masculinity. – *Theory and Society* 14 (5). – <https://doi.org/10.1007/BF00160017> 10.3.2021.
- Connell, R. W. 1987: *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press.
- 1990: A Whole New World: Remaking Masculinity in the Context of the Environmental Movement. – *Gender & Society* 4 (4). – <https://doi.org/10.1177/089124390004004003> 11.3.2021.
- 1995: *Masculinities*. Berkeley: University of California Press. 1995.
- 2000: *The men and the boys*. Cambridge: Polity.
- Connell, R.W. & Messerschmidt, James. W. 2005: Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. – *Gender & Society* 19(6). – <https://doi.org/10.1177/0891243205278639> 10.3.2021.
- Council of Europe 1990: *Recommendation No. R (90) 4 of the Committee of Ministers to Member States on the Elimination of Sexism from Language*. Committee of Ministers. 21.2.1990. – <https://rm.coe.int/1680505480> 14.11.2018.
- Criado Perez, Caroline 2020: *Näkymättömät naiset: Näin tilastot paljastavat miten maailma on suunniteltu miehille* (suom. Arto Schroderus). Helsinki: WSOY.
- Duunitori 24.10.2019: Duunitori tuo sukupuolineutraalit ammattinimikkeet työnhakuun – tästä uudistuksessa on kyse. – <https://duunitori.fi/tyoelama/sukupuolineutraalit-ammattinimikkeet> 16.3.2021.
- Engelberg, Mila 1998: Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. *Virittäjä* 102 (1), s. 74–92. – <https://journal.fi/virittaja/article/view/39038/30198> 10.5.2021.

- 2001: *Ihminen ja naisihminen: suomen kielen piilomaskuliinisuus*. Helsinki: Suomen naistutkimuksen seura.
- 2007: Seksistinen suomi. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2007 (4). – <https://www.kielikello.fi/-/seksistinen-suomi> 19.4.2021.
- 2010: Kielten sukupuolet. – Tuula Juvonen, Leena-Maija Rossi & Tuija Saresma (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 167–199. Vastapaino: Tampere.
- 2016: *Yleispätevä mies. Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kielio pillistuva maskuliinisuus*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. – <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/163013/YLEISPAT.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 14.11.2018.
- 2018: *Miehiä ja naisihmisiä: Suomen kielen seksismi ja sen purkaminen*. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta TANE. – https://tane.fi/documents/1429808/1854322/TANE_Miehia_ja_naisihmisia_verkko_valmis.pdf/d7b558dc-74ed-4981-0b06-f890ff2973d5/TANE_Miehia_ja_naisihmisia_verkko_valmis.pdf 15.3.2021.
- Freud, Sigmund 1905: Three Essays on the Theory of Sexuality. – *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume VII (1901–1905): A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works*, 123–246.
- Grönros, Eija-Riitta 2007: Mies ja nainen sanakirjassa. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2007 (4). – <https://www.kielikello.fi/-/mies-ja-nainen-sanakirjassa> 16.12.2018.
- 2013: Sanakirjojen normatiivisuus ja deskriptiivisyys. – Laura Tyysteri ja Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja: Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan* s. 35–52. Turku: Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3.
- 2015: Sanakirjoja nykysuomesta. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2015 (4). – <https://www.kielikello.fi/-/sanakirjoja-nykysuomesta> 25.3.2019.
- 2016: Päivitetty Kielitoimiston sanakirja. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2016 (1). – <https://www.kielikello.fi/-/pairoitetty-kielitoimiston-sanakirja> 25.3.2019.
- Haapanen, Minna 2018: Uuden sanan pitkä matka Kielitoimiston sanakirjaan. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2018 (2). – <https://www.kielikello.fi/-/uuden-sanan-pitka-matka-kielitoimiston-sanakirja-1> 14.11.2018.
- Haarala, Risto 1994: Suomen kielen perussanakirja – Nykysuomen sanakirjan perillinen. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 1994 (3). – <https://www.kielikello.fi/-/suomen-kielen-perussanakirja-nykysuomen-sanakirjan-perillinen> 24.3.2019.
- Haarala, Risto & Nissinen, Irma 1994: Perussanakirjan uudissanat. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 1994 (3). – <https://www.kielikello.fi/-/perussanakirjan-uudissanat> 24.3.2019.
- Hakulinen, Lauri 1967: Suomen sanakirjoista. – Auli Hakulinen, Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Sanat on kaikki sarvipäitä. Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita vuosilta 1926–1974* s. 134–150. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 745.
- Hallintolaki 2003: 9§ Hyvän kielen vaatimus. 6.6.2003/434. *Finlex* – <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030434#L2P9> 14.11.2018.
- Haywood, Chris & Mac an Ghail, Mairtin 2003: *Men and Masculinities. Theory, research and social practice*. Buckingham: Open University Press.
- Hearn, Jeff 1999: Miesten naiseen kohdistama väkivalta kriittisen tutkimuksen kohteena. – Arto Jokinen (toim.), *Mies ja muutos: Kriittisen miestutkimuksen teemoja* s. 237–265. Tampere University Press.
- Heinonen, Tarja 2013: *Idiomien leksikaalinen kuvaus kielenkäytön ja vaihtelun näkökulmasta*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston nykykielten laitos.

- Hellinger, Marlis 2006: Sexist language. – Brown, Keith. (toim.), *Encyclopedia of language and linguistics* s. 265–272. – <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/01476-0> 10.3.2021.
- HS = Helsingin Sanomat 4.7.2019: Huora, palvelija ja painolasti: ulkomaisissa verkko-sanakirjoissa on naiselle yllättäviä käyttöyhteyksiä. – <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000006163185.html> 15.4.2021.
- 6.3.2021: Italiassa vaaditaan muuttamaan seksistisenä pidetty 'nainen'-sanon määritelmä Treccani-sanakirjassa. – <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000007844868.html> 15.4.2021.
- HS Kuukausiliite 6.3.2021: Suomen kielen aarrearkku. – <https://www.hs.fi/kuukausiliite/art-2000007835382.html> 16.3.2021.
- HS Nyt 14.2.2019: Suomalaiset kuvittelevat puhuvansa sukupuolineutraalia kieltä, mutta ovat väärässä – suomi on piilomaskuliininen kieli, jossa "ihminen" on enemmänkin "mies". *Helsingin sanomat*. *Nyt.fi*. – <https://www.hs.fi/nyt/art-2000006000853.html> 23.3.2019.
- Isola, Anna-Maria, Siukola, Reetta & Kukkonen, Minna 2019: Gendered Experiences of Poverty and Recognition in the Finnish Welfare State. – *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 27 (3) s. 152–165. – <https://doi.org/10.1080/08038740.2019.1604570> 19.4.2021.
- Jackson, Howard 2002: *Lexicography : An introduction*. London: Routledge. – <https://ebookcentral.proquest.com/lib/jyvaskyla-ebooks/detail.action?docID=180427> 19.4.2021.
- Jantunen, Jarmo Harri, Kumpulainen, Marjo, Tammimies, Tanja & Tokola, Teemu 2013: Korpuspohjaista oppijansanakirjaa tekemässä: Esimerkkinä ConLexis. – *Lähiöordlusi. Lähiövertailuja* 32 s. 89–120. – <http://dx.doi.org/10.5128/LV23.04> 19.4.2021.
- Joki, Leena & Klemettinen, Riina 2021: Kielitoimiston sanakirjan kootut selitteet. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2021 (1). – <https://www.kielikello.fi/-/kielitoimiston-sanakirjan-kootut-selitteet> 5.5.2021.
- Jokinen, Arto 1999a: Suomalainen miestutkimus ja -liike: muutoksen mahdollisuus? – Arto Jokinen (toim.), *Mies ja muutos: Kriittisen miestutkimuksen teemoja* s. 15–51. Tampere University Press.
- 1999b: Tuntuu mieheltä. – Arto Jokinen (toim.), *Mies ja muutos: Kriittisen miestutkimuksen teemoja* s. 7–14. Tampere University Press.
- 2003a: Vallan syrjässä vaan ei sivussa. – Arto Jokinen (toim.), *Yhdestä puusta. Maskulaarisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa* s. 238–246. Tampere University Press.
- 2003b: Miten miestä merkitään? Johdanto maskuliinisuuden teoriaan ja kulttuuriseen tekstintutkimukseen. – Arto Jokinen (toim.), *Yhdestä puusta. Maskulaarisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa* s. 7–31. Tampere University Press.
- 2010: Kriittinen mies- ja maskuliinisuustutkimus. – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 128–138. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tuula, Rossi, Leena-Maija & Saresma, Tuija 2010: Kuinka sukupuolta voi tutkia? – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 9–20. Tampere: Vastapaino.
- Karppinen, Kaisa 2001: *Sanomalehtikielen mies-, nainen-, poika-, tyttö- ja tytär sanojen käytön kvantitatiivis-kvalitatiivista tarkastelua*. Lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto.
- 2007: Säädoskielen mies-loppuiset sanat. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2007 (4). – <https://www.kielikello.fi/-/saadoskielen-mies-loppuiset-sanat> 9.4.2021.
- 2009: *Haastemiehen esimies: Geneerisesti käytetyt mies-loppuiset sanat ajantasaisessa lainsäädännössä*. Turun yliopisto.

- Klemettinen, Riina 2014: Miten ja mihin sanakirjaa käytetään? *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 2014 (4). – <https://www.kielikello.fi/-/miten-ja-mihin-kielitoimiston-sanakirjaa-kaytetaan-> 15.3.2021.
- Kolehmainen, Taru 2014: *Kielenhuollon juurilla: Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Kotus 2007: *Sukupuolineutraalin kielenkäytön edistäminen*. Suomen kielen lautakunnan kannanotto 22.10.2007. – https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan_suosituksia/kannanotot/sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistaminen 25.3.2019.
- 2020a: *Kielitoimiston sanakirja*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja 10.4.2021.
- 2020b: *Suomi-somali-sanakirja*. Maahanmuuttajasanakirjojen sarja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 51. URN:NBN:fi:kotus-201739 – ISSN 2323-3370. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Viimeksi päivitetty 28.1.2021. – <http://kaino.kotus.fi/somali/> 10.4.2021.
- 2020c: *Suomi-kurmandži-sanakirja*. Maahanmuuttajasanakirjojen sarja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 57. URN:NBN:fi:kotus-201841, ISSN 2323-3370. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Viimeksi päivitetty 11.12.2020. – <http://kaino.kotus.fi/kurmandzi/> 10.4.2021.
- 2020d: *Kielitoimiston sanakirjan taustaa*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/kielitoimiston_sanakirjan_taustaa 10.4.2021.
- 2020e: *Kielitoimiston sanakirjan versiot*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/mika_on_kielitoimiston_sanakirja/kielitoimiston_sanakirjan_versiot 10.4.2021.
- 2020f: *Nyky-suomen sana-aineistot*. – https://www.kotus.fi/aineistot/sana-aineistot/nyky-suomen_sana-aineistot 10.4.2021.
- 2020g: *Uudet sanat artikkeleiksi*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/kielitoimiston_sanakirjan_tekemisesta/uudet_sanat_artikkeleiksi 10.4.2021.
- 2020h: *Kielitoimiston sanakirja – nyt kätevästi kännykälläkin*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/ajankohtaista_kielitoimiston_sanakirja_ssa/kielitoimiston_sanakirja_-_nyt_katevasti_kannykallakin.33227.news?15991_o=9 10.4.2021.
- 2020i: *Kielitoimiston sanakirjan päivitysversio julki*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/ajankohtaista_kielitoimiston_sanakirja_ssa/kielitoimiston_sanakirjan_paiivitysversio_julki.35079.news?15991_o=3 10.4.2021.
- 2020j: *Kielitoimiston sanakirjan käyttämisestä*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/kielitoimiston_sanakirjan_kayttamises-ta 10.4.2021.
- 2020k: *Kielitoimiston sanakirja päivittyy ja uudistuu*. https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/ajankohtaista_kielitoimiston_sanakirja_ssa/kielitoimiston_sanakirja_paiivittyy_ja_uudistuu.33076.news?15991_o=9 10.4.2021.
- 2020l: *Sanakirjan ja aineiston suhde*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/uudet_sanat/sanakirjan_ja_aineiston_suhde 10.4.2021.
- 2020m: *Miten sanakirjaa tehdään? Rakenteinen sanakirja*. – https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/miten_sanakirjaa_tehdaan/rakenteinen_sanakirja 10.4.2021.

- 2021: *Nykysuomen sanakirja nyt verkossa*. – https://www.kotus.fi/nyt/uutistekstit/kotuksen_uutiset/kotuksen_uutiset_2021/nykysuomen_sanakirja_nyt_verkossa.35653.news?35496_o=3 14.4.2021.
- KS = Kielitoimiston sanakirja 2018: Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 6.6.2018 – <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> 25.3.2019.
- 2020: *Lukuohjeet*. – <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/info/reading-howto> 29.1.2021.
- Kudashev, Igor 2013: *Sanakirjan suunnittelu ja siihen vaikuttavat tekijät*. – Laura Tyysteri ja Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja: Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan* s. 21–34. Turku: Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3.
- Lehtinen, Raija 1994: *Sanoja, merkityksiä, ohjeita. Eräs näkökulma Perussanakirjaan*. *Kielikello: Kielenhuollon tiedotuslehti* 1994 (3). – <https://www.kielikello.fi/-/sanoja-merkityksia-ohjeita-eras-nakokulma-perussanakirjaan> 24.3.2019.
- Lehtosalo, Kaisa & Tyysteri, Laura 2011: *Eettiset kysymykset sanakirjatyössä*. – http://www.vakki.net/publications/2011/VAKKI2011_Lehtosalo&Tyysteri.pdf 14.11.2018.
- 2013: *Sanakirjatyön valinnat ja leksikografian ammattietiikka*. – Laura Tyysteri ja Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja: Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan* s. 9–20. Turku: Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3.
- Levit, Nancy 1996: *Feminism for men: Legal ideology and the construction of maleness*. *UCLA Law Review* 43 (4) s. 1037–1116.
- Mantila, Harri 1998: *Jätkät ja jässikät, donjuanit ja gentlemannit eli Perussanakirjan mieskuva*. – Vesa Heikkinen ja Harri Mantila (toim.), *Tuppisuinen mies: Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista* s. 15–31. Tietolipas 154. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo, Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.), 2014: *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Mikola, Elina 2003: *”Paras suomalainen lehti elossa oleville.” Maskuliinisuuden rakentuminen lautailulehti Flashbackissa*. – Arto Jokinen (toim.), *Yhdestä puusta. Maskulaarisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa* s. 32–62. Tampere University Press.
- Morgan, David H. J. 1992: *Discovering men*. New York: Routledge.
- Pilke, Nina & Puskala, Jaana 2013: *Kummitussanat ja kummalliset esimerkit käyttäjänkin kontolla? Sanakirjan käyttäjän etiikka osana kieliassiantuntijuutta*. – Laura Tyysteri ja Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja: Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan* s.154–173. Turku: Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3.
- Raamattu 1992: *Suomen evankelilais-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos*. Helsinki: Suomen Pipliaseura.
- Rossi, Leena-Maija 2010: *Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin*. – Tuula Juvonen, Leena-Maija Rossi & Tuija Saresma (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 21–38. Tampere: Vastapaino.
- Salonen, Pasi 2003: *Naama ponnarille. Huumori ja maskuliinisuus Radiomafian Pietarinkadun Oilers Go Go lätkäshow’ssa*. – Arto Jokinen (toim.), *Yhdestä puusta. Maskulaarisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa* s. 89–111. Tampere University Press.
- Sczesny, Sabine, Formanowicz, Magda & Moser, Franziska 2016: *Can Gender-Fair Language Reduce Gender Stereotyping and Discrimination?* – *Frontiers in Psychology* 2/2016.

- Seta 2021: *Sateenkaarisanasto*. – <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/#sanastoja> 10.5.2021.
- Siirainen, Mari 1988: Aito naisellinen tunteenpurkaus eli Nykysuomen sanakirjan naiskuva. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen: Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 41–46. Yliopistopaino.
- Sininauhaliitto 2020: *Ei narkomaani vaan huumeita käyttävä ihminen – termit haltuun*. – <https://www.sininauhaliitto.fi/ajankohtaista/ei-narkomaani-vaan-huumeita-kayttava-ihminen-termit-haltuun/> 10.5.2021.
- Sipilä, Jorma 1994: Miestutkimus – säröjä hegemonisessa maskuliinisudessa. – Jorma Sipilä & Arto Jokinen (toim.), *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan* s. 17–36. Tampere: Vastapaino.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2. uudistettu ja laajennettu painos. Stockholm: Nordsteds Akademiska Förlag.
- Taipale, Ilkka 1995: Kolme prosenttia miehistä – haaste yhteiskunnalle. – Osmo Kontula, Tuire Parviainen & Risto Santti (toim.), *Miehen terveys. Maskuliinisuuden onni ja kiros*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- The Guardian 3.7.2019: Sexism in dictionaries: why are 'hussy, baggage and filly' still used to describe a woman? – <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/jul/03/hussy-baggage-bit-filly-dictionary-definitions-woman> 15.4.2021.
- 7.11.2020: Oxford Dictionaries amends 'sexist' definitions of the word 'woman' – <https://www.theguardian.com/books/2020/nov/07/oxford-university-press-updates-definitions-word-woman> 15.4.2021.
- THL = Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2020a: *Keskeiset käsitteet*. – <https://thl.fi/fi/web/alkoholitupakka-ja-riippuvuudet/ehkaiseva-paihde-tyo/mita-ehkaiseva-paihde-tyo-on/keskeiset-kasitteet> 10.5.2021.
- 2020b: *Tasa-arvosanasto*. – <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli-tasa-arvosanasto> 10.5.2021.
- 2021a: *Sukupuolten hyvinvointi ja terveyserot*. – <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-tila/hyvinvointi-ja-terveys/sukupuolten-hyvinvointi-ja-terveyserot> 22.3.2021.
- 2021b: *Tasa-arvon edistysaskeleita*. – <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/lait-ja-politiikka/tasa-arvon-edistysaskeleita> 19.4.2021.
- Tyysteri, Laura 2011: Sukupuolen merkitseminen Nykysuomen sanakirjan ja Kielitoimiston sanakirjan nais- ja mies-alkuisissa yhdyssubstantiiveissa. *Sananjalka* 53 s. 162–180. – <https://journal.fi/sananjalka/article/view/86709/45457?acceptCookies=1> 15.3.2021.
- 2013: Arvosidonnaiset sanat yleiskielen selittävässä sanakirjoissa. – Laura Tyysteri ja Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja: Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan* s.131–153. Turku: Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2014: Viina miehen mitta: Vapaa-ajalla rakennettu miehekkyyks 1550–1850. – Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.), *Näkymätön sukupuoli: mieheyden pitkä historia* s. 92–113. Tampere: Vastapaino.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. – <http://scripta.kotus.fi/visk> 29.1.2021.
- VVA ry = Vailla vakinaista asuntoa ry 2021: *Asunnottomuus*. – <https://vvaary.fi/asunnottomuus/> 24.3.2021.